د وخت ضرب
که
د ژوند کرب

محمد اکبر کرګر

Download from:aghalibrary.com

دکتاب پېژندنه

د کتاب نوم	::	د وخت ضرب که د ژوند کرب
لیکوال	::	اکبر کرگر
خپروونکی	::	پښتانه مترقي لیکوال پښتونخوا
د خپروونولړ	::	
د چاپ شمېر	::	۱۰۰۰
کمپوزر	::	پخپله لیکوال
ډیزائن او ترتیب	::	نوید آرین
دپښتی خطاط	::	آرین
چاپ کال	::	اګست ۲۰۱۹م
چاپ ځای	::	لاهور

لړلیک

۱. د وخت ضرب او عطايي ملا که د پرون سهیک عطايي

۲. د وخت ضرب

۳. عشق او عرفان

۴. شعر او عرفان

۵. عشق او اروا پوهنه

۶. رمزونه او رازونه

۷. حسن او عشق

۸. عشق او د عمر نوستالژي

۹. د ژبې اغېز

۱۰. د تېر مهال تولنیزې تېر ارمان

۱۱. اسطوره او له هغو پوهاوی

۱۲. د هېواد اوسني حالات او د شاعر مدینه فاضله او عرفاني لید

۱۳. ارزښتونه او انسانیت

۱۴. لوبدیځ مدنیت او په هغه نیوکه

۱۵. د عطايي ملا د شعر فورم او ښکلی جوړښت

پایله

دوهمه برخه

د عشق کرامات

۱. ملا او د روښانتيا يا اشراق حماسه

۲. د روښانتيا حماسه او شوقي عرفان

۳. اشراق او روښانتيا يا رڼا

۴. ماخذونه

۵. د منظومې متن

ترون

د پښتون وطن د ځوانمرګ شهید

ارمان لوڼي په نوم !

،، یو بسمل د بل بسمل د درد انځکی پیژندلی سي ،،

د ښاغلي عطايي ملا شاعري زما په وينه کي بهيږي او د عطايي ملا شاعري ما په هر صورت کي (شعوري او غير شعوري) قبوله کړې ده خو د هغه د شعر د نقالۍ بې سوده کوښښ مي هيڅ وخت کړی نه دئ او نه دا کوښښ شعوري يا لاشعوري زما په وس دئ نه راته کوم ارزښت لري ...
عطايي ملا هم دا يو پيژندل سوی دئ دوهم عطايي ملا را پيدا کېدل به زمانې ونيسي ممکن هيڅ داسي ونيسي چي د يوه نوي عطايي ملا سره پښتني ټولنه او پښتو ادب اشنا سي .
يقيناً يو ارمان مي را تر زړه وو او کرار، کرار به راته دوديدلو چي څوک داسي علمي او سپېڅلی د لفظ حرمت پيژندونکی د قلم امانتګر به را پيدا سي چي د عطايي ملا سره د رفاقت او مخلصتيا يوه اوږده سابقه ولري هم سپېڅلی وجدان او مثبت فکر ولري چي (د استاد روهي په قول : سپېڅلی وجدان هغه دئ چي د ټولني اړتياوو او غوښتنو ته ځواب وايي) د عطايي ملا شاعري لوستونکو ته دخپل علمي او ادبي استعداد په بنسټ ور وپيژني.

د وخت ضرب او عطايي مُلا که د پرون سهيک عطايي؟

١. د وخت مفهوم

د وختونو په ډير ناوخته سبا راسره يو سپين ږيری او د سپينو اوږدو ويښتانو قلندر د لپ ټاپ په هينداره کي رامخامخ شو، لومړی خو يو زنګ

راغی نوم یې راته نا اشنا وو، د «وخت ضرب» خو چې مخامخ شوم، و مې پېژانده چې قدرمن او د وخت په ګوزارونو ریزمریز خو په معنویت کې هیندوکش او د هلمند سرکښه تن دی، دی عطایي ملا وو ...

زما یې د پوهنتون د دورې تصورات په دا بل مخ راواړول، هغه داسې چې:

«یوه ورځ غرمه مهال د پوهنتون د کتابتون څخه راووتلم، زه له خپل ګران او خوږ ملګري شهید خان اباد وزیري سره ملګری وم ، په لاره د یو دنګ زلمي د سپیني څېرې خاوند چې له څېرې یې زړورتیا او پښتني هوډ له ورایه مالومیده، مخامخ شوم ، له یو چا سره یې یو تود سیاسي بحث چې هغه مهال د پوهنتون په چاپېریال کې معمول وو روان وو، هم دې زلمي په بحث کې پریکنده کلمات کارول، د دې لارې د سر بحث کوونکي «سهیک عطایي» وو، جرأت، زړورتیا او سرشاري یې له څېرې او پخو ګامونو برېښیده، دی د تاریخ د څانګې محصل وو.

له ما نه دوه درې کاله د مخه وو...

استاد خان اباد راته راوپېژانده، بیا مې هم دا ځوان د شاعر په نوم هم وپېژانده ، په تېره کله چې د سلیمان لایق د «کېږدی» اثر په هند کې چاپ شو او په پوهنتون کې د ګوندي ملګرو له خوا لاس په لاس ګرځیده ، په هغه کې یو شعر د هادي عطایي په نوم هم وو، چې هغه مې څو واري ولوست.

لایق ورته په رښتینې ژبه ویلي وو:

یــه د هلمنــد د غور ځنګونــو عطــا
دیـــاغي ســـین د فریـــادونو عطـــا
د ویــدو دښــتو پــه ســره ســینه کــي
دیـــو ملـــت د عـــذابونو عطـــا

***

د هـر ماښـام لـه وینـو ډک ګوګـل نـه
سـتا د خــوږمن زړګــي نــارې اورم
د هـر غمجــن نسـیم پـه ښـکلې ژبـه
ســـتا د دردونـــــو اشـــارې اورم

***

د تـا رګــو تـه چـې کـوم ساز راځـي
مــا تـــه یــې دغلتــه آواز راځـــي
تــــه د آغـــاز د لــــذتونو کــــافر
مــا تـــه ارمــان اوس د آغــاز راځـــي

***

د سـرې شـپې پـه اوسـیلو کـي ولـي
مــا تــه رالیــږې دا ســرې ســاوي
دا د ناصــورو ځیګرونـــو زګیـــروي
دا د پیږیــــو د غمونــــو نــــاوي

***

تـه وایـې وسـوم، زه دي سـوی غـواړم
چـي سـوی نـه وي خـو پتنـګ نـه وي
تـه د حرمـان پـه چـړو ژوبـل ښـه یـې
چـي ژوبـل نـه وي خـو د جنـګ نـه وي

***

پـــه ارامــی کـــې دي زوال وینـــم
شـاعره ګـوره چـې خـراب نـه شـې
یـاغي ځپـه شـه د دریـاب پـه زړه کـي

ګردابــه ګــوره چــي ســراب نــه شــي

***

شـــرم دی شـــرم د ســـارا اغـــزي تـــه

چـــې رنـــګ او عطـــر د ګلانـــولـــري

پیغـــور پیغـــور دی د توپـــان مرغـــه تـــه

چـــــي لطافـــــت د بلانـــــولـــــري

***

کلـــه چـــي ونځیـــرې تـــوري ځپـــې

کلـــه چـــي وځړیـــږي خـــړي لـــړي

کلـــه چـــي وایښـــي ســـپینکي ځګونـــه

کلـــه چـــي وځپـــي دغرونـــو تـــړي

***

کلـــه چـــي ووژي لـــه یـــاغي وریځـــو

د قهرجنـــــــــو تنـــــــــدرونو آواز

کلـــه چـــي یـــوشـــي د دریـــاب کړیکـــو

پـــه یرغلـــوکـــي د برښـــناوو پـــرواز

***

هلـه دریـاب، دریـاب، دریـاب ښـکاري

د قـــــدرتو د عظمتونـــــو زانګـــــو

ستر بریښي، ښکلي او ژوندی بریښي

د حرکـــــت او بـــــدلونونو زانګـــــو

***

هـم دې یـاغي، یـاغي، یـاغي تـه ګـوره

خـــومره قـــوي اوهیبتنـــاک ښـــکاري

رعـــب او ویـــره او پـــرتم خـــوروي
آزاد او ښـــکلي او بـــې بـــاک ښـــکاري

***

تـــه هـــم دریـــاب یـــا د دریـــاب زوی شـــه
د ســـره هلمنـــد د ســـیلاوونو شـــاعر
یـــا د وطـــن د ســـوځوونکوورځـــو
د یرغلونـــو، ګردشـــونو شـــاعر

***

شـــه د ساړه رغلـــي پـــه مړو ایـــروکـــي
د بیـــا لمبـــو د بلیـــدو هـــادي
شـــه د څپـــو د شـــوګیریو همـــراز
شـــه د هلمنـــد د ترانـــو هـــادي

***

هلمنـد خـو مسـت دی، د مستیو شاعر
زمـــوږ د هیلـــو د هســـتیو شـــاعر
د زمـــانې د سرکښـــانو ســـرکښ
د دې وطـــن د بدمســـتیو شـــاعر

***

لکـــه لـــه زغـــرو تښـــتېدلی ښـــامار
لـــه هـــري تیـــرې ســـره تـــن وهـــي
پـــه هـــره پرخـــه بانـــدي خولـــه لګـــوي
نویـــو ســـیلیو تـــه لمـــن وهـــي

***

دی د محمـــود د حماســـو شـــاعر

دی د مســـعود د تلوســـو شـــاعر
دی د آســـمان د تنـــدرونو ویانـــد
دی د ســـرو وینـــو د کاســـو شـــاعر

***

دی د افغـــان د عظمتونـــو راوي
دی د میـــرویس د یرغلونـــو راوي
دی پـه ایـران کـي د هوتکـو وروڼـو
د ترخـــو مـــانو او مرګونـــو راوي

***

دی د وطـــن د کړاونـــو نـــاره
دی د تـــاریخ د مرســـلانو امیـــر
دی د جهـــان د حوادثـــو نهنـــګ
دی د زمـــان د آســـمانونو قجیـــر

***

دی د کلونـو پـه تیـاره تونـل کـي
پـــه ســـختو لارو د مزلونـــو هـــادي
دی د پیړیـو پـه سـتومانه زړه کـي
پـه اوږدو شـپو کـي د صـبرونو هـادي

***

کـه تـه رښـتیا یـې د هلمنـد شـاعر
دیـاغي سـین د غورځنګونـو هـادي
نـو د پیـړۍ پـه کړکیچنـه لار کـي
شـه د زلمـو د ارمـانو هـــادي

***

ورځــه راويښ کــه د غضــب بادونــه
په سپين ميدان شه، د توپان هادي
ورځـــه مـــاڼو شـــه، د نجـــات مـــاڼو
پـــه ســـختو لارو د انســـان هـــادي

***

بانـدي راوځـــه د جګــړې ډګــر تــه
لويـــو ننګونـــو تـــه قـــوت ورکـــه
لـــه کلکـــو ګـــارو ســـره وجنګيـــږه
ځوانـــوموجونـــو تـــه طاقـــت ورکـــه

***

د دښت بادونه چې ځګريږي عبث
ورکـــه دا تـــه د جنګيـــدو ژبـــه
د دې بيـــدياو د خـــورو پرګنـــو
د ويښـــيدو او جګيـــدو ژبـــه

***

دې تـــورو تـــورو غـــرو تـــه وغـــږوه
د خپلـي سـرې فلسـفې سـره شـعرونه
دغـــو ســـړو خـــاورو تـــه ننـــه باســـه
لکـــه د اور غونـــدي تـــاوده شـــعرونه

***

دې کنـو خلکـــو تـــه غوږونـــه ورکـــه
پر يـــږده چـــي واوري د توپـــان اواز
دا لـــه جهانـــه يتـــيم شـــوی وطـــن

پر پـــرده چـــي واوري د جهـــان اواز

***

شـــي د ځپــو دیر غولونـــو وطـــن
د انقـــلاب د ارمـــانونو وطـــن
د تنـــدرونو تـــر اورونـــو لانـــدي
د نـــوې ژونـــد د تکلونـــو وطـــن

(۱۰: ۷۳ – ۷۸)

دا څېره د شعر په لوستلو سره وار په وار راته تداعي کیده، خو بیا کلونه تېر شول، د وخت ضربونو دی هم ټپي کړ او د وخت قمچینو زما په تن او بدن هم تغمې جوړې کړې، په دې ډول يې زموږ د دواړو په روح او روان کي ټپونه جوړ کړل.

د صادق هدایت په قول چي وایي :...

په ژوند کي داسي ټپونه دي چي د **خووږې** (ښره، شوره)، په څېر کرار کرار روح په یوازیتوب کي خوري او توږي يې، دیوال ویجاړول یا پایمال، دا دردونه نه شي کیدی چاته وویل شي دا ځکه چي په عامه توګه عادت لرو دا نه باوریدونکي دردونه د اتفاقاتو او نادرو او عجیبو پیښو برخه وبولو او که څوک ووایي یا يې ولیکي خلک د خپلو جاري عقایدو او باورونو له مخي هڅه کوي چي شک وکړي او پرې ملنډي ووهي. »(۵: ۵)

په هر حال ځمکه کروي ده، د روزګار تېریدنګ هم څرخ ته ورته دی، پخوانیو شاعرانو «زمان» بې ځایه څرخ فلک نه دی بللی؛ بلکې زه او دی په سکایپ کي مخامخ شو، هغه راته خپلي خاطرې وویلې، دوام يې ورکړ:

«د ثور پاڅون په لومړي کال زه د ښوونې او روزنې وزارت د تالیف او ترجمې د ریاست مسلکي کادر وم، امین په تره کي کودتا وکړه، د نور محمد

تره کي پلويان يې يو په بل پسې په مخه اخيستي وو ، شاه محمود حصين بندي شو، زه د تاليف او ترجمې رئيس خداى بخښلي خيرمحمد ساد شينواري وغوښتم (د دې کرښو ليکوال هم له خداى بخښلي ساد نه ډېري ښې خاطري لري) او راته ويې ويل، چي بل ځل ستا وار دى بندي کوي دي، ښه به دا وي چي پيشکي معاش درته حواله کړم، هغه واخله او پښې دي سپکي کړه ، ما هم دا مشوره ومنله او ترهغې چي امين او د هغه باند خبريده، زه له هيواده وتلى وم ، ډېر کلونه په پاکستان کي وم، په پېښور او کله په کوټه کي او بيا امريکا ته ولاړم ، لا تر اوسه په امريکا کي يم له ما نه زيات شعرونه ورک او يا چا غلا کړل.»

ده په خپلو خبرو کي د خيرمحمد ساد شينواري چي په پښتو ټولنه کي يې کار کاوه او په سر معلم صيب مشهور وو د مېړاني او ښه ملګرتوب يادونه وکړه.

عطايي ملا د خبرو په پاى کې ژمنه وکړه، چي د خپلو شعرونو ټولګه راوليږي، څو ورځي وروسته د هغه د شعرونو ټولګه د «وخت ضرب» په نوم را ورسيده، سم له واره مي په لوستلو پيل وکړ...

کتاب او شعرونه يې په ما پوري کلک ونښتل، اوس که ما کتاب پرېښوده زه يې نه پرېښودم، ما د هغه د شعرونو په باب داسي تصور نه کاوه، چي کتاب دې ما تر پايه په ځان پسې راکاږي، بالاخره شعرونه مي ټول ولوستل، زه د خپل ذهن او روان له مخي له شعر نه ځانګړې توقع لرم ، زما توقع د «وخت ضرب» اکثريت شعرونو شا ته ونه غورځوله؛ بلکې په ځان پسې يې راکاږلم ، زما په نظر شعر يوازي يو مقفا او موزون کلام نه دى ...

دا دى د هم دې ټکو وروسته د عطايي ملا د «وخت ضرب» ګوزارونه ګورو او په شعر يې خبري کوو.

۲. د وخت ضرب

شاعر خپل اثر ته د «وخت ضرب» نوم ورکړی دی ، که لږ ځیر شو دا پوښتنه باید راسره پیدا شي چې ولې د وخت ضرب؟

د وخت ضرب او ګوزار خو باید وګورو، وخت په اساطیرو کې په افسانو کې ژور مفهوم لري، د فیلسوف ،،**شیلینګ**،، په قول اساطیري زمان له تاریخ نه مخکې زمان دی، نا ویشیدونکی زمان یعني زمان پخپله دی، که وغواړو هر زمان ورته منسوب کړو نو هغه باید د یوې شیبې په توګه وګڼو، پیل یې عیناً لکه پای داسې دی، دا ځکه چې د بیلابیلو زمانو له تسلسل نه جوړ نه دی او د لایب نیتس،، په قول له تېر نه ډک او د راتلونکې زیږونکی دی ، اساطیري زمان لکه چې ومو ویل، یوازې او هر څه او د پېښو پیل دی خو دا چې دونیا او د هغه روزګار د آئین او کیت او مقرراتو پوري تړلی دی، نو له دې امله د اساطیري زمان آئین او مراسم هره شیبه نوي کیږي، هغه ته حرکت ورکوي او ازلي پیښې له سره نوې بڼه غوره کوي.(۳: ۱۳۱)

په اریایي اساطیرو او زردشتي کیت کې هم وخت او زمان خپل تقدس او خپل دوه ګوني نقش لري:

در آغاز نوری بود ، که آن ماهیت و اصل همه اشیا بود و در ورای ثواشه (مکان یا سپهر) زروان (زمان) مقر داشت، نور موجوداتی نوراني ورباني بیافرید که بزرگترین انها زروان (زمان بې پایان) بود که اورا زروان بیکران و زروان درنګ خدای مینامیدند ، زیرا سلطنت او ابدي و دایمي است.

پس زروان بیکران هزار سال قرباني کرد تا در بطن او دو فرزند پدید امد ؛ یکی اورمزد که به برکت قرباني خلق شده بود و دیګري اهریمن که ثمره دید و وسوسه ای بود که ګاهګاه در دلش راه میيافت. زروان نزد خود ګفت، هریک ازاین دو فرزند زودتر نزدمن بشتابد بادشاهي عالم را بدو خواهم

داد. (۵: ۴)

په دې اساس د وخت ضرب د زمان او د هغه په اوږده ساره کې د روزګار د سختو ګوزارونو او د راپیدا شویو تپونو استازیتوب کوي، هلته چې ماضي شا ته پاتې کیږي، شاعر یې د حال زمان له ستېج نه په مستقبل کې هم د خپلو تپونو زګیروی له خپل ځیګره اوري، خو دردونه یې په مستقبل کې ځلیږي، موږ دلته د شاعر پېژندګلوي نه کوو، هغه تاسو ته درپرېږدو؛ خو د هغه په وخت ضرب کې یو لنډه سریزه شته، په سریزه کې یې یو پراګراف رااخلو، دا پراګراف د کومې شننې لپاره نه؛ بلکې د رښتینوالې او صداقت لپاره چې شاعر څنګه خپل احساس بیانوي او کله ناکله د ژوندانه په سترې ستومانه سفر کې خپلې ماضي ته مخ اړوي، خو چې ګوري یوازې یاس او خپګان ترې شپول تاووي:

«زه چې څلور، پنځه کلن ماشوم وم او خپلې مورکۍ به ودونو ته ورسره بوتلم، نو د غوړو سوو تورو پیکیو او تورو سوو سترګو له ښکلا نه به مې د ځان دننه یوه ګونګه شانتې مزه اخیسته او خوندور احساس به مې کاوه، دغه احساس به مې پاپۍ وتخنولې او ماشوم ځان به مې په شرمیدلې او پښه نیولې انداز د یوې ښایستې څنګ او کله غېږې ته ورساوه او هغې به هم یا د سترګو په ژبه یا د لاس په لمس یا د مچکو په تودوخه استقبال کړم.» (۷: سریزه)

په یو غزل تم کیږو اوهلته د مینې کرشمه ګورو
مینه حسن لېونی کړه لټوي د صحرا لارې
ښو غره ته کډه وکړه، جوړوي د وفا لارې
امید بیا په وعده تېر ووت، منتظر جنون ژوندی سو
ټولوي له کوڅو کانې، پاکوي د سبا لارې

دا دستور د ښار دښکلو، چې پر ښکلو لارو درومي
موسم توی کړه د ګل وینه، رنګوي د ښکلا لاري
څه بې لمر د تندي ګورم؟ د کاکل په توره شپه کې
خانه! دا توري لښکري، بندوي د رڼا لاري
شیخه ستا د عذاب دروند ږغ، د رندانو په محله کې
نړوي جنتي خوني، ورکوي د دعا لاري
یو خوا حسن، بل خوا مینه، ربه! ستا آدم مظلوم دی
په دې ختهه کې لېږ اور دی، ورشیي د ګناه لاري
ملا څه له لمن نغاړې؟ د فتنو له سنګبارانه!
دا رانجه د هغو سترګو چې څاري د بلا لاري

(۷: ۱۱)

د خدای او نیکۍ په حقله هغه (عطایي ملا) لیکي: «انساني هستي بس دغه دوه توري دي **مینه** او **حسن** د کایناتو، د خلقت دوام، د دونیا او اخرت ټول جنجال، د ځمکي او اسمان ټولي نقشې او فیصلې، د، د بني آدم د خلقت راز، د ده ټوله دننه او بهر، د ده ټول جسم او روح، د ده ټوله پرون او نن او سبا، د ده جبلت، د ده مسیر ممات او مقصد حیات بس د دغه دوو تورو په دایره کي چورلک وهي.

زه چي د وخت د استاد ضرب تر دې ځایه راورسولم، نو مي د خپل دې سبق د پخیدو او تکرار په غرض د دنیا له مشغلو نه ځان راپرې کړ، د قال د جنجالي ښار یې نه مي د حال و خاموش کلي ته هجرت وکړ، د امریکانیو هوښیارو سپین مخو د طلایي قفس نه راوالوتم، دلته مي دې ساده خړمخو کلیوالو ته پناه راوړه او په خپله خاورینه هوجره کي معتکف سوم.(۷: سریزه)

شاعر وايي:

د ځان غم دي په سر بار دئ، په دې وره کي نه ځائيږې
دلته ټوله «دی او دی» دئ «ته په ده» کي نه ځائيږې
دوی وايي زړه د مومن لوی دئ، عرش د رب پکي ځائيږي
کافر عشقه! څومره لوی سوې؟ چي مي زړه کي نه ځائيږې
ګوره کومه غلا دي کړې، تا له ښهره د خوبانو؟
دا د چا بد درپسې دي، چې په غره کي نه ځائيږې
تلبيه په زړه کي وايم، اې لبيکه! معذوري ده
خوله مې ډکه په يو نوم ده ته په خوله کي نه ځائيږي
خان که جوړي فيلخانې کړي د مزاج تنګي يې نه ځي
عقله هر څه زور به وکړې خو په خره کي نه ځائيږي
اوښکي! روی د ګريوان ګوره، څه د زړه و حرم سرای ته
اخر! کلی د پښتو دئ په ليمه کي نه ځائيږې

(۷: ۲۶)

په پورته غزل کي شاعر د «دی» او «ده» په ضمايرو خپله خبره پيلوي، شاعر له دې او له هغه نه او هم يې د وګړو او هم يې د چاپېريال نه ځان ګوښی احساسوي، له ليري يې نظاره کوي، په هم دې پرديوالي کي خپل ځان ته ګوته نيسي چي ته په «ده» کي نه ځايږي او ستا ځای هم په کي نشته، خو کله چي له چاپېريال نه بهر کيږي يو لوی کهکشان ته داخليږي او هغه د عشق دونيا ده، سمندر ته داخليږي...

هغه چي کله زړه ته مراجعه کوي او له خپل روان او روح سره وصلت پيدا کوي، نو وايي چي د مومن زړه خو د هر څه لپاره د ځايولو ظرفيت لري، دا خبره کومه کتابي او عقلاني هغه نه؛ بلکې عرفاني ده، خو هغه زړه چي هر څه

په کي ځايېږي، د عشق د ځايولو ظرفيت نه لري عشق او لويت پيدا کوي...

خو د فنا په پړاو کي چي په خپل اشراقي سير کي د فنا او امحا په زينه پښنه ږدي، په جهر د عشق د عظمت داستان وايي، خو کله چي انسان ته راځي وايي چي انسان لا د دې عشق په خپلو لو کي غرق شوی دی، خو له عقله لاره نيولې وايي چي عقل د داسي روح او روان د ځايېدلو ظرفيت نه لري...

خر زموږ په شرقي فرهنګ کي د بې عقلۍ او ناپوهۍ سمبول دی او کله کله هغه انسان ته چي يوازي د خيټي او شهوتو غم ورسره وي هم ويلي شي.

او په پای کي وايي:

اوښکې! روی د ګريوان ګوره، څه د زړه و حرم سرای ته

اخـر! کلـی د پښـتو دئ، پـه ليمـه کـي نـه ځـائېږې

۳. عشق او عرفان

۱- د «**وخت ضرب**» شعر دی په رښتينې مانا شعر چي هلته د سارتر په قول کلمات په نخاراځي، خپله ځانګړې وينا اوروي ، هغوی چي په دې ژبه لږ و زيات پوهيږي، د هغو مثال لري چي د افلاطوني سمڅي راوتلي وي، لمر ويني، روښنايي ويني، انسانان ويني، د دوی روح او روان ته هينداره ږدي چي خپلي موخي او غوښتني په کي وويني، خو هغوی چي له دې ژبي سره سروکار نه لري او پرې نه پوهيږي، د شاعر کلام هم ورته عبث يا «ابسورد» بريښي.

د کارل ګوستاويونګ په وينا چي باور لري «هر خلاق شخص يو ثنويت لري يا په طبيعي توګه د تناقضاتو يو ترکيب دی، له يوې خوا هغه د خپل شخصي ژوند په مقياس يو انسان يا بشر دی، په داسي حال کي چي له بلي خوا هغه يو غيرشخصي خلاقه جريان هم دی، هغه د بشر په توګه کولی شي

له وحشته ډک اواز را پورته کړي، نو موږ باید د هغه رواني جوړښت او اډانې ته هم پام وکړو، چې د هغه غوښتني او شخصیت پکي ومومو، موږ یوازي هغه وخت دا کار کولی شو چي هغه وپېژنو او د یو هنرمند په توګه د هغه د هنري بریاوو د لیدلو او کتلو له لاري د هغه ظرفیت وګورو.»

یعني تر وروستي برید ه له یو چا او یا له یو څه سره مینه او لېوالتیا دا یوه ترکیبي عاطفه ده، جسماني تمایلات، د ښکلاپالني حس، له ټولني سره احساس او مینه، حیراني او عزت النفس او نورو څخه دا عاطفه ترکیب شوې ده ، عشق یو بیخي زیات او له برید ه وتلې لېوالتیا او ، غالباً نامعقوله غوښتنه ده، چي کله هم د زړه بداوي نه ډکو هیجاناتو سبب ګرځي او دا د بېلابېلو ټولنیزو مظاهرو څخه ګڼل کېږي، چي غالباً د نفساني غوښتنو یوه برخه ده.

خو د متصوفینو او عارفانو په باور د نړۍ او کایناتو او هستۍ بنسټ پر عشق ولاړ دی او د هغه پر اساس د وجود ټول خوځښت او جوش یې نیولی وي، نو اساسي کمال باید په عشق کي وپلټو.

له بله پلوه عشق د عاشق او معشوق له یو بل سره یو مفرط او له حده زیاته لېوالتیا ده چي د حب او دوستۍ مانا لري ، په لغوي مانا کي عشق له «عشقه» په نامه له یو داسي بوټي اخستل شوی چي له وني څخه تاوېږي، او به یې خوري او رنګ یې زیږېږي ، له یوه وخته وروسته یې پاڼي رژېږي . . د صوفیانو په باور عشق چي کله کمال ته رسېږي نو ځواکونه یې شنډېږي، حواس له کاره لوېږي ، اشتها ورکېږي، یو ډول ملال او غمګیني ایجادېږي ، د غیر دوست کس له خبرو نه خپه کېږي، ناجوړه کېږي، لیونی کېږي، وایي چي عشق اور دی چي په زړه کي پېښېږي او محبوب سوځوي ، عشق د بلاګانو سمندر الهی جنون او د زړه قیام دی.

د اسلامي نړۍ ستر ،،متصوف شیخ محی الدین عربي،، چي په ،،شیخ اکبر،، مشهور دی وایي:

«عشق افراطي محبت دی چي په قران پاک کي په حُب تعبیر کیږي ، هغوی چي ایمان راوړی دی، له خدای سره سخته او تر وروستي بریده مینه لري ، په قرآن پاک کي وایي:

«قد شغفها حُبا» یعني د زلیخا مینه د یوسف په زړه کي لکه شغاف وه ، شغاف یو نرم او باریک پوست دی چي له زړه نه تاو شوی دی، په دې اساس خپل حق په شدت سره حُب یا مینه توصیفوي.

هم دا رنګه په هم دې بحث کي په یوه بله برخه کي ابن عربي وایي:

«زه د عشق له مذهبه پیروي کوم ، د عشق سپاهیان په هر لور تاخت کوي ، عشق زما ایمان او عقیده ده، ځیني کسان د عاشقانو ترمنځ شته لکه بشر هند او خوریې یا قیس او لیلا هغه مهال او غیلان ما ته داسي ییلګي دي...

هغه په شرح کې وایي، هر وار چي زما په اوږو رنځ او کړاو ایښودل کیږي، قبلوم یې. هیڅ لاره او مذهب د عشق له مذهبه عالي او لوړ نه دی، پایه او بنسټ یې په عشق او له معشوق سره په شوق چي زه یې پرستش کوم ولاړ دی.،،

یونګ زیاتوي:

«موږ باید یوه داسي غمګینه او ناخوښي هڅه وکړو چي د یوه ښاغلي انګریز د ژوند طرز او اکر تشریح کړو یا د پروسي افسر او یا د یو مذهبي کاردینال په اصطلاح شخصي عناصر توضیح کړو، د غیر شخصي رول په توګه د ښاغلي افسر او مذهبي روحاني نقش او د هغه د رواني جوړښت د ناآشنا هدفونو په توګه ارزښت پیدا کوي، خو موږ باید د دې تضمین وکړو، چي د هنرمند نقش او فعالیت یو رسمي ظرفیت دی چي متضاد اړخ یې هم

حقیقت ته نژدې دی.

هنر یو ډول ذاتي او طبیعي حرکت دی چې له بشریت سره سروکار لري او هغه وسیله گرځوي ، هنرمند یو داسي څوک نه دی چې په پرله پسې او ازادانه توگه چې پخپله پای لري، هستونه وکړي.خو. هغه یو ځلي هنر ته اجازه ورکوي چې هدف یې له دې لاري پوهیدنه ده ، د یو انسان په توگه کیدای شي داسي چلند ولري او د شخصي تمایلاتو اهداف ولري خو د یوه هنرمند په توگه هغه یو فرد دی چې عالي احساسات لري، هغه یو اجتماعي فرد دی ، داسي فرد چې پر مخ ځي او د بشریت تحت الشعور او فزیکي ژوند ته بدلون ورکوي، د دغه ستونزمن جریان یا بهیر پر مخ وړل کله ناکله د هغه لپاره اړینه بریښوي چې د خوښۍ لپاره ځان قربان کړي او هر هغه څه چې ژوند جوړوي، د یو منظم او معمول بشري موجود لپاره گټور ژوند رامنځ ته کړي. »

یونگ «د **شعر هنر**» په لیکنه کي دا خبره شاربي:

«دا عجیبه نه ده چې هنرمند په ځانگړې توگه د اروا پوه لپاره ځانگړې قضیه نه ده ، د هنرمند ژوند پرته له دې چې له لانجې ډک وي، نه شي کولای په خپل درون کي له دوه ځواکونو سره جگړه وکړي ، له یوې خوا د عامه بشري خوښۍ د دوام او د ارضا او قناعت لپاره او له بلي خوا په ژوند کي د مصونیت لپاره مبارزه کوي، په دې اساس د هنرمند ژوند د یو قانون په توگه په لوړه پیمانه د نه ارضا کیدو جوگه دی، چې البته دې ټکي ته تراجیک نه شو ویلی، دا ځکه چې د هغه دروني اضطراب چې د بشر په دننه کي شته، تداوي نه لري بلکې وجیبه لري.»

۴. شعر او عرفان

عرفان هم د شعر او ادب په څېر یوه فرهنگي ټولنیزه پدیده ده، چې د هغه

بنسټ د انسان احساس او عاطفه جوړوي هغه څه چي په عرفان کي مطرح دي، هغه دا نسان روح او روان دی ...

د شیخ محی الدین ابن عربي په عقیده ډېر قوي او خلاق شعر د صوفي له شعر نه بل نشته، دا ځکه چي دیني وجدان راویښوي ، شعر له موسیقي او نغمو سره یو ځای او داوریدو پر مهال د اوریدونکي وجدان بیداروي چي زیاتره د غزل په بڼه څرګندیږي او عطایي ملا هم د خپلو فکرونو کاروان د غزل په رباط کي تم کړی دی، که د شعر او لوستونکي په هدف پوه نه شو یا قصیده چي شاعر یې په مینه او انساني عشق سره وایي او په الهي مفهوم یې زمزمه کوي، فرق نه شو کولی.

وایي چي فارسي او عربي شعر به هیڅکله دومره لوړ معراج ته نه وای رسیدلی خو د صوفیانه نغمو په مرسته یې وکړای شول چي په عرفاني ادب کي چي ډېر مشهور یې هغه رباعیات دي چي د **رابعه** او **ابن فارض** او **ابن عربي** له خوا ویل شوي...

شعري حالت د دې سبب کیږي چي صوفي شاعر د وجودي مانا او له خدای سره د مطلقي میني سره وصل کوي ، حُب او عشق د هستۍ راز او لومړی سبب دی، په پښتو ژبه کي هم ستر او د اعتبار وړ لومړي شعري دیوانونه روښانیانو ایجاد کړل، هغوی هم کمال کړی دی، د عشق او میني په ډګر کي نه په ځان اړوو او نه یې د دوښمن پروا کړې ده ، زما په نظر خو تر اوسه د میرزا خان انصاري سیال په پښتو شعر کي نشته...

د یو منتقد په قول شعر دوه سرچینې لري چي یوه یې شرعي سرچینه ده لکه د ځینو شاعرانو کلام چي وروسته په عرفاني اشعارو بدلیږي او بل یې عاشقانه یا غنایي سرچینه ده لکه عاشقانه رباعیات، چي تفسیر او تأویلاتو کي صوفیه شیخانو بیا عرفاني وجهه ومونده ...

په لنډه توګه ځمکنی معشوق او ځمکنی عشق په اسماني او ابدي عشق تأویل شو، لکه څنګه چې **شیخ ابوالسعید** یې په **اسرار التوحید** کې په ډاګه کوي ، **هجویري** هم عرفاني سمبولیزم ته اشاره کوي، خو غندنه یې هم کوي؟

غزل

شـیخ یـې خـاري د پلـه نښـي، مـا یـې کـور لیـدلی دی
ده کتلـــي د عشـــق تـــوري، مـــا یـــې زور لیـــدلی دی
دا اوږده قیصـــه د زلفـــو، دا لنـــډې دعـــوه د زهـــد
ده یـې تـار لیـدلی نـه دی، مـا یـې تـور لیـدلی دی
چـا تـه وژاړم چـې څـوک مـي، سوځوي د خاطر خونـه
نـه یـې دود، نـه یـې لمبـه شـته، نـې چـا اور لیـدلی دی
عقل خـوار سـودایي ګرځـي، جنـون مست مـوج د خنـدا

یـو اور بـل تـر پلـو لانـدي او بـل خپـور لیـدلی دی
«پښـتني پـه کتـو نـه دي» ګرانـي زمـا ابـې ویـل
«وروریې ګوره خوریې غواړه» ما دي وروړ لیدلی دی
پنجـابي تېـل یـې وهلـي، لاس یـې نـه ټینګـوي لاس
ربـه! خیـر مـو کـړې پښـتو تـه، خـان لا هـور لیـدلی دی
زمـانې! موسـی دي څـه شـو؟ محـراب ونیـو سـحرګرو
سـامري تـه پـه سـجده مـي «دلـدل سـپور» لیـدلی دی
ورځ منبـر، عتـاب او وعـظ شـپه بـد نـام بـازار د حسـن
«سپین پګړی» مي په سیاسروکي سرتور لیدلی دی
د دې ښـار غسـل واجـب دی، د قـدرت شـیطاني خـوب

هــم قاضـي، هــم محتسـب، هــم مــلا تــور ليــدلی دی

(۷: ۵)

په پورته غزل کې رومانتیزم او عاشقانه جریان له ټولنیزو حالاتو سره یو ځای شوي دي یا په بل عبارت شاعر د خپل انساني هدف د بیان لپاره لیریکه (عاشقانه) ژبه خپله کړې ده ، په هم دې اوچت غزل کي د دوو لید توګو ترمنځ خط کاږل کیږي ، یوه د تشرع لاره ده چي یوازي د کتاب په کلماتو تاکید کوي، خو بله عرفاني لیدتوګه ده ، عرفاني لیدتوګه افق، پوله او سرحد نه لري، بند نه لري، په کلماتو او تورو کي نه کتل کیږي ، بلکې د هغې نخښې او ځرکونه ډېر وړاندي په اصطلاح ناکجا ابد (نا اشنا ابادۍ) څخه تر سترګو کیږي، دا سترګي هم ځانګړو عینکو ته یعني د معرفت هغو ته اړه لري، د زلفو اوږده کیسه د عرفان او اشراق کیسه ده ، د روښنایي او لمر ځرک کیسه ده، د زهد، ریا او تظاهر کیسه ډېره لنډه او د چا خبره موسمي هغه ده.

شاعر د عرفاني لید په وزرو ورو ورو ځمکي ته راکوزیږي ، د ریا او تظاهر، د چل او دوکې ټګۍ او برګۍ او یا د رجاله وو (ښځنوکو) چي کله ناکله شاعر د هجړه کلمه هم ورته کاروي، په دونیا یې ملنډي وهي، بیا هم هماغه زمان ته چي ځان د زروان یا ناپایه زمان بچی بولي، پیغور ورکوي چي اوس دې محراب او منبر جادوګر او مداریانو ونیو، موسی دي څه کړ؟

ایا هغه دي اوس بدل کړ چي پرون دي یوه دعوه کوله خو نن هماغه چي په دلدل سپور وو، اوس سامري ته په پښو کي پروت دی.

عرفاني شعر او لیدتوګه تل په خپل بیان او انداز کي په متشرع او فقیه باندي سترګي راباسي، برندي، برندي ورته ګوري او ورته وایي:

«څه شول هغه وعظ او تبلیغ، زهد او تقوی چي اوس له سپیني پګړۍ

سره په سیا سرو کې ناست یې.»

عطايي ملا هغو دوه مخو عقيدتمندانو ته چې له ريا او تظاهر نه مالامال دي، ګوته نيسي او هغوی د پنجابي تيلو او د لاهور په استعاره کې ترسيموي ، دی د هغو رياکارو له عقيدې نه پرده اوچتوي چې وايي د دې ښار غسل واجب دی خو ، دوه مخي عقيدوي پلويان يې په خپل شيطاني خوب سره ښار او يا د د ه د خاپوړو کلي ته د وينو غسل ورکوي او غميزه لا هماغه شان په شرنګ او برنګ روانه ده.

که په پورته غزل کې رومانتيسيسزم او عاشقانه جريان د ټولنيزو حالاتو سره موازي پر مخ ځي او يا په يو بل ډول ، شاعر يوه رنګينه ژبه کاروليې ده چې له ميني او عشق څخه يو څپک هم ليري نه ده. هغه د عشق ليوال او مجنون دی خو د کوم عشق؟

اړ يو چې يو څه د غه عشق ويې پيژنو او د عشق په زينه لږ څه د شعر د اسمان لمنه ونيسو.

۵. عشق او اروا پوهنه

معاصره اروا پوهنه د عشق مفهوم او عرفاني پړاو ته د هغه ټوپ په دې ډول ځيري.

مشهور اروا پوه او فيلسوف کارل ګوستاويونګ د عشق د ريښو په اړه ليکي: «لکه څنګه چې پوهېږو ، د تمدن ظهور د هغه څه له تدريجي ايل کولو څخه عبارت دي چې د انسان په وجود کې حيوانيت ګڼل کېږي. په واقعيت کې ويلي شو چې متمدن کېدل يعنې اهلي کېدل چې البته دا کار د انسان د حيواني طبعيت له سرکشۍ او مقاومت پرته چې د ازادۍ تږی دی، تر سره به نه شي. غرور او سرمستي کله ناکله په بشريت لاسبري کيږي، خو د تمدن په قيضه ځان مهاروي، لرغونی دوران د دغه سرمستيو او بې قيضې

کیدلو نه ډک وو ، په ځانګړې توګه کله چې د شرابخوارۍ او ډېر خورۍ مراسم جوړېدل چې دا عادت او رسم له شرق نه اخیستل شوی وو او بیا په نوره نړۍ کې خپور شو ، تر هغه ځایه چې دا د شرابخورۍ او د ګیډې د مړولو مراسم د دې سبب شول چې له میلاد نه تر مخه پیړۍ کې روح د هغه په وړاندې یعني د سختیو د زغم برده بارۍ او ریاضت ارمان په زیاتره مذهبي فرقو او فلسفي مکاتبو کې وده وکړه او رامنځ ته شو ، په دې ډول وه، چې په دغه فضا کې په زیات شمېر خدایانو عقیده لکه **میترا**، **مسیح** چې په ریاضت ولاړ وو ، رامنځ ته شول.(۱۲: ۱۸)

په دې اساس د عشق مفهوم د انسان د روح او تن سره تړاو لري ژور او بنسټیز اشتیاق دی، له مادي نړۍ ورهاخوا په عرفان کې هم دا مفکوره ډېره غځېدلې ده او په هغه فلسفي ښوونځیو او مذهبي مکاتبو کې یې هم غځوني وکړې، ډېر ښه مثال یې بودایي کیت او د ذن طریقت دی، هم دا علت دی چې تر زیاته حده دغه ایډیا او مفکوره په شرقي عرفان کې وینو، په زردشتي او بیا ویدي مدنیت کې، عشق په روحاني دونیا کې د تعالي او ترانسیندنتال ایډیا جوت وینو ، بودیزم هغه مکتب دی چې نیروانا ته رسېدل د ډېر کړاو له تېرولو وروسته ترلاسه کېږي ، په هم دې اساس ځمکني عشق په عرفان او عرفاني دونیا کې د خپلې تعالي مسیر طی کوي.

خو کله چې شعر ته مخه کوو، شعر د انسان په تن او روان کې د یوه ځانګړې حالت زیږنده دی، شاعر ته داسې یو حالت پیدا کیږي چې کله چاپېریال، شیانو یا انسانانو ته ګوري له هغو سره ذهني رابطه پیدا کوي ، دا رابطه یو اروایي رابطه ده چې شیان په مطلقه توګه فیزیکي او مادي حالت له لاسه ورکوي او د شاعر د فکر او احساس یوه موقته برخه رانیسي .

موږ چې کله د عطایي ملا او پر هغه د وختونو ضربې ګورو، نو د خپل

روان او د خپل باطن داستان وايي، له هم دې لارې يې وايي چې مو ږ وويل.

شاعر په داسي حالت کي د شيانو له جادويي او کوډګر حالت نه اغيزمن کيږي، د هغو رمز او راز د منطق او رياضياتو او د علومو له لاري چې د شعر له مقولې جلا هغه دي، له هغو پرته د خپلو وينو او احساس په وسيله کشفوي، شاعر د شعر د تخليق په مهال داسي حالت کي ځای نيسي چې د يو ډول خلسه او بې خودی حالت ته ورته وي.

ځرګنده ده چي په شعر کي يو عارفانه حالت موجود دی او د شيانو په ناپايه دونيا کي يو ډول له ځانه بې ځانه کيدل هم دي، شاعر هغه عارف دی چي غواړي له شيانو سره پيوند پيدا کړي، يا شاعر هغه عارف دی چي د شيانو او انسانانو په عبادت ځای کي په سجده پروت دی او دا ځانګړني له ورايه د عطايي ملا په نورانيت او د سپينو وېښتانو په شبخون کي وينو.

ځان خبر نه وله ځانه، سترګو مينه کړه رسوا
تغافل وکه غفلت و؟ خانه! دا د چا ګنا
عشق بيعت له وفا اخلي، عافيته! خبردار!
ښار مقتل د فرزانه وو دښت ميدان د کربلا
سترګو! پټ پردو کي ښه دی ها د حسن مصلحت
د جلوې په يو اندازيې نړېدلی غر موسا
مينه څومره غيرتي ده؟ حسن څه د فتنو لار؟
د يعقوب د نظر غشي، يوسف شومه کړ د څا
بصيرت د جنون غواړي هر قدم د ليلا کور
افلاتونه بې خبره! د رندو د ښار باچا
د وسواس سرسام زياتيږي، د شيخانو په دمو
که ايمان له مرګه ساتئ، بس يو مست هل د دعا

ها چي وايي توري وريځي، د اور کاڼي اوروي
همدغه د سترګو جنګ دی همدغه توره بلا
ستا د ميني مرموز متن په عيان کي پټ پنهان
په حاشيو کي سرګردانه، که طالب دی که ملا

(۷: ۲۳)

پورتنۍ غزل په ضمايرو پيل کېږي، البته دا بايد زياته کړو چي هم دا ضماير فلسفي او اروا پوهنيز مفهوم هم لري ، د «ځان» مفهوم، د خودۍ، ځان له ځانه ناخبري يعني د نه خبرتيا جريان چي له «مطلقي خودۍ» معرفت يې لا نه وي حاصل شوی، مفهوم افاده کوي، په غزل کي خبره دا ده چي عشق ولي له وفا بيعت اخلي ، وفا ټينګ درېدل، هوډمن او ثابت قدم کېدل دی چي کربلا او د منصور اناالحق او داسي نور زيات يې مثالونه دي.

دا معرفت د راز و رمز خبره ده او د حسن مصلحت هم دا دی چي خبري په پرده کي وشي منصور له دې رازه ووت چي نور صوفيان يې مشروط شاګرد بولي، هم دا راز عرفاني ادب او زياتره ديني متون په تأويل او رمزي ژبه ولاړ دي ، په هم دې رازدارۍ کي ښه مثال د موسی يوه جلوه بس ده، چي د کوه طور د نړېدو سبب شي، د يعقوب د نظر غشی او د هغه مفرط عشق له يوسف سره هم د دې سبب شو چي په سترګو ړوند شي.

ولي توري وريځي د اور کاڼي وروي، دا توري وريځي هغه توفان ته اشاره ده چي په اسطورو کي او د قرآن په آيتونو کي يې هم يادونه شوې ده، يعني جوړ محشر، د ښکلو سترګو د اړولو او د عشق د توفاني کېدلو استعاره ده.

۶. رمزونه او رازونه

د عطايي ملا په شعر کي تر زياته حده او په ټوله اډانه کي د سمبولونو ،

رمزونو او استعارو سره مخامخ کیږو، یو سبب یې دا دی چې هغه غزل پنځولی دی، بله دا چې غزل یې هم ناسوتي رنګ نه بلکې لاهوتي رنګ لري، د دې لپاره چې دې بحث ته داخل شو اړینه ده چې لږ تر لږه د رمز، سمبول او استعارې ماناوې هم را وسپړو.

د عرفاني ادبیاتو یوه څرګنده ځانګړنه دا هم ده چې د رمز او سمبول ژبه کاروي، د فارسي ادبیاتو ستر عارف او صوفي **عین القضات همداني** چې د تمهیداتو په نوم زیات شمېر اثار لري او د **منصور حلاج** په څېر د متشرعینو له خوا تورن شوی دی، په خپل عارفانه خلاقیت کې د رمز او سمبول په کارولو ټاکید کوي خو د شعر په باب هم په زړه پورې نظریات لري، هغه وایي:

«جوانمردا! این شعر ها را چون آیینه دار! آخر دانی که آیینه را صورتي نیست، در خود، اما هر که در او نگه کند، صورت خود توان دیدن که نقد روزگار او بود و کمال کار اوست و اگر گویی شعر را معنی ان است که قایلش خواست، و دیگران معنی دیگر وضع کند از خود، این همچنان است که کسی گوید: صورت آیینه صورت روی صیقل است که اول ان صورت نمود.»(۸: ۶۳)

عین القضات شعر یوه رمزي او سمبولیکه پدیده بولي. **بودلر** چې د سمبولیزم د نهضت سرغندوی دی، هم ورته نظر لري، دی لیکي:

«دونیا له علایمو او اشارو نه ډک یو ځنګل دی، حقیقت د عادي خلکو له سترګو پټ دی، یوازې شاعر په ادراکي قوت سره چې لري یې د دې علایمو د تعبیر او تفسیر په وسیله کولای شي هغه احساس کړي.»

زیاتره صوفیان هم **عین القضات** ته ورته نظر لري. **شیخ شهاب الدین سهروردي** ان د قرآن کریم په باب دا عقیده وړاندې کوي، چې لکه څنګه چې عین القضات شعر ائینه بولي. هر څوک په کې د خپل وخت او شرایطو نقد په

هغه کي ویني. **سهروردي** هم وایي چي قرآن پاک داسي ولوله چې فکر وکړې چي ستا په حال، طبع او کار باندې نازل شوی دی.» دا خبره او دا قول پرته له دې چې د انسان د خلاقیت او د الله تعالی د اوامرو کومه پرتلنه وي، له دې حقیقت نه سرچینه اخلي چې قرآن پخپله یو رمزي اثر دی، دا ځکه چې د دې خبرې مانا دا ده چې قرآن پاک داسې هینداره ده چې هر څوک په هغه کې خپل حال او شان لیدلي شي. له دې خبري داسې پایله را ایستل کېږي چې الهی کتاب یوه باطني مانا هم لري چې یوازې خاص کسان د خپلو مراتبو او مقاماتو له مخې چې هغه معرفت او روحاني سلوک ولري او د دې وس لري چې په مانا یې پوه شي.

عرفان پخپله د راز و نیاز د پالني مانا هم لري. د **اخوان الصفا**» د مشهوري ټولني رسالې هم په هم دې لړ کې له زیاتو قراني آیاتو او تأویلاتو نه ډکې دي. **ابن سینا شیخ الرییس سید ابوعلي**» هم په دې اړوند مستقله رساله لري.

په عرفاني ادبیاتو کې د **منصور حلاج** دیوان یو ځانګړی او بې مثاله اثر دی. د **زرین کوب**» په قول: »نه مدح لري او نه هجوه، نه فخر لري او نه رثا یا ساندي. عشق د هغه په دیوان کې څرګند نقش لري خو نه هغه عشق چي بنسټ یې په هوا کې وي، زهد هم پکي شته خو نه تریخ زهد، داسي زهد نه چي دونیا د انسان لپاره د اوښکو او افسوس په دره بدله کړي، هغه څه چي په ټول دیوان کي ځلیږي مفکوره ده، د انسان په باب مفکوره، د برخلیک په باب مفکوره او د خدای په باب.»(۳: ۱۴۵)

رښتیا هم د **منصور حلاج** په اړوند چي اوس په تصوف او عرفان کي یو اسطوره یي څېره ده، شعر یې فلسفي او عرفاني رنګ لري، حلاج خپله د شخصي ژوندانه انعکاس ته لیواله نه، بلکې د یوې ځانګړي مفکورې پیرو

دی، د نوموړي په افکارو کي تل د انسان او له انسانه پورته پوري اړه لري، د منصور حلاج افکار په انسان کوډي کوي، حیرانوونکي دي او د افکارو نوې کړکۍ د لوستونکي پر مخ پرانیزي.

مشهور مسیحي **اسکولاستیک** فیلسوف توماس اکویناس دا پوښتنه مطرح کوي چي ایا «په سپېڅلي کتاب کي کېدای شي یوه کلمه څو مفهومه ولري؟» دې پوښتني ته د هغه ځواب د لفظي مفهوم له مخي ابتدایي او قطعي ثابتوي، هغه مفهوم چې هر روحاني تفسیر ترې ترلاسه کېږي، دا ځکه چي لفظي مفهوم داسي څه دي چي د هغه له مخي کلمات په اشیاوو دلالت کوي، خو داسي مفاهیم هم شته چي هم دغه شیان په خپل وار سره په نورو شیانو هم دلالت کوي، دا هماغه روحاني مفهوم دی چي په اخلاقي او عرفاني تمثیل ویشل کېږي.

په وروستیو پیړیو کي د زردشتیانو پر سپېڅلي کتاب اوستا هم زیاتي څېړني شوي دي، هلته هم داسي ورته تاویلونه شته، د منځنیو پېړیو راوروسته کله ناکله په زردشتي کیت کي د شیطان یعني اهریمن مفهوم په «انسان کي د شر د تمایلاتو» په نوم تاویل شوی دی...

په یوه رساله کي چي اغلباً په ۱۹۱۱ کال خپره شوې ده د اهریمن درک پکي نشته، یو زردشتي مذهبي شخص د زردشت پیغام په رساله کي وایي چي تقریبا هره عقیده یو رمز دی، هغه دا مثال رایادوي چي غرونه، سیندونه او نور جغرافیوي نومونه چي په یو طبیعي محل دلالت نه کوي، بلکې زیاتره یې د انسان د جسماني – روان نښانې دي او په جسم کې دننه د نفساني جریانونو مانا لرلی شي.

د لویدیځ سور ریالیزم او شرقي عرفان یوه ګډه وجهه هم لري او هغه دا ده چي د واړه د تعالي پر لور درومي، دواړه غواړي چي غېر فیزیکي کمال ته

ورسیږي ، یو غیر عیني کمال معنوي او روحي مقام او د نه لمس وړ تعالي ته ورسیږي ، عارف د سمبولونو او اشارو او د دونیا له کثرت نه د یو پل په توګه کار اخلي او د وحدت عالم ته لار پیدا کوي ، عارف چي هر ګام پورته کوي شیان، انځورونه او سمبولونه وسیله کوي چي ځان په بې خودۍ کي ډوب کړي ، د عارف سیر و سلوک له یو پړاو نه بل ته او بالاخره د وحدت په عالم کي تم کیږي ، دا پخپله یو ډول شعر دی، ربښتینی او صادقانه شعر چي له بالقوه حالت نه بالفعل ته راځي.

اوس چي د پورته شننو په رڼا کي د عطایي ملا کلام ګورو، د هغه غزلیات هم د رازونو او رمزونو، نښانو او سمبولونو او استعارونه ډک دي. خبره دا ده چي هغه شعر ته د داسي کلماتو په اوږو حرکت ورکوي چي هغه د محسوساتو له نړۍ سره کار نه لري ، د هغه شعر هم هینداري ته ورته دی چي د لوستونکي په وړاندي یې ږدي، لوستونکي او د ادبیاتو لاروي لوستونکي پوري اړه لري چي خپله ږیره او بریت کي سپین ګوري که تور.

دلته د عطایي ملا د شعر څو لنډ سمبولونه او نښانې را اخلو.

د زمان د هار زینته

د زلفو اوږده کیسه، د زهد لنډۍ دعوه

دا د لمر د تندي اور، د حسن خیال اباد

دا هستي او نیستي دواړه، د جانان د کلي لاري

د باغ پوله او د هدیرې لور

د ډبرې بت، د ځان بت

دا د ملا عطایي د شعر ډیر لږ او محدود مثالونه دي، هر شعر او غزل په واقعیت کي د رمز او راز په ژبه پر مخ ځي او د سمبولونو او نښانو او اشارو په ژبه خپل هدف او رسالت بشپړوي او هغه په وړاندي بیایي، دلته دا لاندي

غزل زموږ ادعا وو ته څه ځواب ورکوي.

دا جلوه د چا د حسن که زما د سترګو رنګ دئ
دا نغمه سرود د میني که زما د رباب ترنګ دئ

***

د هستۍ په عشق اباد کي بیا مین کاروان تېرېږي
د مجنون د زنځیر شور دئ د لیلا د پایزیب شرنګ دئ

***

چي ډېري په نرمېږي چي ګلونه په غوړېږي
د مینو سترګو اوښکي د حسینو پیالو بنګ دئ

***

تسلیمي د جلاد تېغ ته مجبوري ده بېوسي ده
په خودکش غېرته جار سم همدغه د ایمان ډنګ دئ

***

بغاوت مسته نشه ده مصلحت وسواس د عقل
مرګ جانان ته په خندا ځه د ذلت ژوند نفس تنګ دئ

***

په کافر عقله پاګله! ځه آسمان په کاږو وله
لېونی لا وزګار نه دئ له خپل ځان سره په جنګ دئ

***

یوه شپه راته عطایي ملا د تیلیفون پر لیکه د خپل یو بل شعر په هکله وویل:

«دا شعر مي په ۱۳۵۵ کال په هلمند کي پیل کړي وو، خو هغه مهال مي

نه وو بشپړ کړی، اوس په دې وروستيو اوونيو کې مې بشپړ کړ، تاسې ته يې دراستوم او ويې ګورئ.»

ما چې کله شعر و لوست، زه يې وتخنولم او دې ته يې وهڅولم چې يو څه پرې وليکم، ما ويل ستا د اشعراو د **ګويټه** «فاوست» اثر هم سره ورته والی لري، **ګويټه** د فاوست اثر په ځوانۍ کې پيل کړی وو، خو بيا په کې ځنډ راغی او د عمر په وروسته کلونو کې يې بشپړ کړ.

د عطايي ملا شعر داسې دی.

بې فيضه چينه

د مکـــان پـــر ســـپېره دړه
د زمــــان کرښــــه ختلــــه
د تـــور جبـــر سـنګين تـــل تـــه
ارمــــاني ډولـــــۍ لوېدلــــه
د اوچــت غــره پـــه لمـــن کـــي
وچــــه دښـــــته غزېدلــــه
د مجبـــورو کــــړدۍ مـــارو
ســـــترې کـــډه لېږدېدلــــه
د اهــــاړ تــــوده غرمــــه وه
پــــه خولـــو کـــي لمبېدلــــه
لـــوړه هېــــره وه لـــه تنـــدي
ســـاه و څــــک تــــه کړېدلــــه

*****

د ختيـــن کـــړلېچ لـــه لـــوړي
يـــو ژوره راښـــکاره ســـوه

د وچ پـــاڼ پـــه ژور تـــل کـــي
د چینـــې رڼـــا خپـــره ســـوه
جـــــل وهلیـــــو ماشـــــومانو
د اوبـــو اوبـــو نـــارې کـــړې
څـــو ســپین ســرو تـــور پوړینـــو
تـــږي غـــاړي ورکـــږې کـــړې
زوړ کـوچی زلمـی ګوربـت سـو
د نظـر غشـي یـې سـیخ کـړه
د پـــاڼ ســـر، د درې تـــل تـــه
بیـــا یـــې وکتـــل و ځـــان تـــه
خـــوږ قـــدم تـــه، دې تکـــل تـــه
ځـــان یـــې ننـــوتئ «ځـــان» تـــه
ږغ یـــې وکـــړ و خپـــل تـــوان تـــه
پاخـــه هـــوډ، اومـــه اتکـــل تـــه
مـــات ســـپاهي، تســـلیم اتـــل تـــه
*****
د تـلاش توسـن چـې شـل سـو
ورک او تـت د هیلـو پـل سـو
اوبـــه وې خـــو لاره نـــه وه
لـــه ناکامـــه چـــاره نـــه وه
اوښـکي ګـډې پـه خولـو سـوې
شـونډې وازې پـه سلګو سـوې
مـــخ یـــې واړاوه لـــه ځانـــه

په ګیلو سو له آسمانه

******

کاش دا لوړه ځوړه نه وای،
مخ د مځکي وای یکسانه
یا موزور د متهو بر وای
بدلولای موسوای لاره
کاش د مرګ زهر خواږه وای
ژوند کاذبه اسره نه وای
د بې لاري درې تل کي
دا بې فیضه چینه نه وای

ما ورته وليکل: «شعر مي دوه واري ولوست. شعر بې مثاله او چت او عالي شعر دی خو زما شننه که ناسمه وه هم ما پوه کړه او که سمي ته نژدې وه هم، ما په غوږ وو هه، خو زه دلته ليکم چي زمان او مکان لومړني سمبولونه دي...

په سپېڅلي کتاب کي د پيدايښت د سفر پيل ښايي له دې امله موږ ته په زړه پوري هم وي چي ټولي پېښي په بې زمانۍ او بې مکانۍ کي تېرېږي. په پيل کي الله تعالی اسمان او ځمکه هست کړل – مطلقه بې مکاني، د ځمکي او اسمانونو له هستېدو تر مخه موجوده وه – ځمکه شاړه، وچه او تورتم پرې حاکم وو ، د خدای روح د اوبو سطحه ونيوله، خدای وويل، چي روښنايي دي شي او روښنايي شوه، ماښام وو، سهار وو لومړی ورځ – مطلقه بې زماني د ورځي او شپې د پيدايښت تر مخه – د مجبورو کېږدۍ مارو کاروان د انسان د ژوند کاروان دی، چي سر او پای يې نه مالومېږي خو روان دی خو دوی يا ماشومان د اب حيات په لټه کي دي، او به شته خو لاسرسی

ورته نشته...

انسان د خپل عزم او ارادې په مټ هڅه کوي، چې لاسرسی ورته پیدا کړي خو انسان محکوم دی، وس نشته چې هغه ته ورسیږي، ژوند هم داسي د ګړنګ له پاسه دی، هر آن یې خطراتویني، اوس نو که خپلو محسوساتو او عیني نړۍ ته راشو نو شاعر د یوې ټولني او د یوه ولس داستان وایي، هغه ولس چې هر څه لري خو لاسرسی او توان ورته نه لري، د ژوند او مرګ په دوه لارې کې دریږي او وایې:

«کاش د مرګ زهر هم لږ خواږه وای.» او یا د ژوند د چینې هلته لیاره وای، یا په بل عبارت دا شعر د ټولني د انسان داستان دی، د انسان یاس او ناامیدي سړي ته د **البر کامو** د «سیزیف افسانه»ور یادوي چې ټول عمر په دې محکوم دی چې ډبره د غره تر څوکې وخیژوي، خو ډبره بیرته را رغړي.

د **ادونیس**» په قول:

«شعر د خپلي غنا او انسانیت له مخې له بنکلا پېژندنې سره ډېره علاقه او لیوالتیا لري او دا لیوالتیا له بل سره رامنځ ته کوي، دا ځکه چې د ذات د کشف لپاره ډېر زیات ځواک لري او هم دارنګه د ذات په یو بل بعد کي هم ډېر زیات وس لري، ذات چې دې بعد ته اړتیا لري نو یوازې د دې لپاره چې له هغه سره همسان او یو او متحد شي بلکې د فردانیت لپاره هم دا لیوالتیا شته، بل غرابت یې دا دی چې شعر لوی ذات زما ذات ما ته راڅرګندوي او ما له هغه سره اشنا او بلدوي. هم دارنګه شعر د دې لیدنې امکان برابروي، په داسي حال کې چې زموږ هستونه او نوی تخلیق په یوه نوي نړیوال انساني وحدت کي اعاده کوي، شعر موږ د سرمستۍ حالت ته وړي چې هماغه د بیدارۍ خوب دی، په دې خوب کي چې بشپړه بیداري ده انسان د نړۍ د بدلون لپاره په ورورئ سره کار کوي تر هغه چې د **هر اکلیتوس** ها خبره

تکرار شي، چي انسانان په خوب کي د ورځو په څېر هڅه کوي چي بهتره دونیا جوړه کړي.»(۳: ۲۲۱)

۷. حسن او عشق

دا دوه مفاهیم د عطایي ملا په شعر کي زیات په تحرک کي دي خو د حسن او هم له عشق نه د شاعر تعبیر او تفسیر ځانګړی دی، د هغه تاویل او تفسیر تر زیاته حده عرفاني او د انسان په روح او روان پوري اړه لري، د افلاطون د ښکلا یا حسن په اړوند د «مېلمستیا» په مکالمه کي له ښکلا سره له یوې بلي زاویې مخامخ کېږو، دغلته ښکلا علت نه؛ بلکې معلول دی، په دغه مکالمه کي څو واري ښکلا د عشق پایله ګڼل شوې ده، عشق یا اروس ګڼل شوې، البته د افلاطون په باور ښکلا د د شهواني عشق او رښتیني عشق

Eros and Thanatos

نه راولاړیږي. «هر اروس نه شو کولی وستایو بلکې یوازي هغه اروس ښکلی او د ستاینې وړ دی چي موږ وهڅوي چي په ښکلې توګه یې لیوال شو.»

خو د دې بحث له دوام نه د افلاطون مقصد نه ترلاسه کیږي، البته په دې برخه کي هنري ښکلا د نن ورځي په مقیاس د بحث وړ نه ده بلکې خبره په طبیعي ښکلا کي ده، د افلاطون په هیڅ یوه اثر کي د ښکلا کلمه دومره زیاته تکرار شوې نه ده لکه په مېلمستیا کي چي شوې ده، دا ځکه چي عشق، ښکلا او د کارسم ترسره کول له یو بل سره ترادف لري ، کله چي دغه خبري پای ته رسیږي او ښکلا د میلمه پال یعني **اګاتون** له خولې له نیکۍ سره یادیږي، نو سقراط د «**دیوتیما**» په نوم یوه ښځه یادوي او وایي چي دا ښځه د عشق په کار کي زما ښوونکې وه او یو لړ کرامات یې هم درلودل چي

یو کرامت یې دا وو چې لس کاله یې وبا د آتن له خلکو لیرې ساتلې وه...

سقراط له دیوتیما سره د خپلو خبرو له شرح وروسته د ښکلا په باب د هغې خبره رانقلوي وايي: «د عشق هدف د هغه څه پر خلاف چې تاسي یې بولئ پخپله ښکلا نه ده، بلکې د ښکلا کتهورتوب دی.»

هغه د دې ټکي په توضیح کې ښکلا او د هغې د کتهورتوب لپاره هڅه د ابدیت سره تړي ، هغه چې د عشق په لار کې ټول پړاوونه وهي، په هغو کې له ښکلا سره ډېر اشنا کیږو، په پای کې له حیرانوونکې ښکلا سره مخامخ کیږو، هغه دا چې هستي ابدي او تلپاتې ده، نه رامنځ ته کیږي او نه له منځه ځي ، لنډه دا چې ښکلا مطلقه ده یعنې نسبي نه ده...

«داسې څه دي چې په خپل ذات کې او د خپل ځان لپاره چې تل هماغه ډول پاتې کیږي هیڅکله بدلون نه مومي او ټول ښکلي شیان یوازې په دې سبب چې له هغې بهره لري ښکلي دي.»

(۳: ۵۷)

دلته به بې ځایه نه وي چې د عطايي ملا یو غزل وګورو او هلته د عشق او ښکلا د تړاو سیل ته کښېنو.

یاره! زړه خومې تنګ نه دی، راځه ته په کې ځائېږې
خیال او میني ته ورپوري، خوله په خوله په کې ځائېږې
کرامت دعشق ته ګوره په دې یو موټي زړګي کې
هم اووه اسمانه غم دی او هم ته په کې ځائېږې
ارزو! دا ښایسته کمیس چې تاته «ژوند لالا» جوړ کړی
په اوږده ښکاري لنډوکی، په بره نه په کې ځائېږې
خیږه غیر علاقې ته، پټ د څښو تور ځنګل ته
ښار د ستر ګو ګولې ښاري، ژونده! نه پکې ځائېږې

یــو دریــاب د ظلمتونــو، بــل د نــور آســماني څــاڅکی
نــه یــې ســتا غبــږه لایقــه، او نــه تــه پــه کــې ځــائیږې
د نــواب ســندا خــو نــه یــې چــې قلبــې غــواړې د ځمکــو
دغــه دوه ګــزه پــه درې کــې مــلا بــه پــه کــې ځــائیږې

(۳۸:۷)

۸. عشق او د عمر نوستالژي

نوستالژي یوه اروا پوهنیزه ګڼنه ده چي نن ورځ یې ادبیاتو ته هم لاره کړې ده، نوستالژي یا افسوس یا تېر ارمان د هغه شاعرانو او لیکوالو تېر ارمان او خواشیني ده چي تېر ته په کتو سره یې د هغو په اثارو کي ظهور پیدا کړی وي او لوستونکو ته یې وړاندي کوي، ما له داکتر مجاور احمد زیار نه د دې ګڼني د پښتو معادل اړوند وپوښتل هغه راته تېر ارمان مفهوم یادونه وکړه، په دې اساس کله نا کله د نوستالژي سره د تېر ارمان کلمه د معادل په توګه هم کاریږي.

نن ورځ دغه ګڼنه یعني نوستالژي په دوه استقامتونو یا د دوه لوریو په موجودیت کي تعبیر او تفسیریږي چي یو یې فردي او بل یې ټولنیز استقامت دی ...

یو هغه لوری یا استقامت دی چي فرد د ځان ناخبري شعور له لاري رابرسېره کیږي او بل هغه لوری دی چي د ټولنیز ناخوداګاه یا ناخبري شعور له لاري راڅرګندیږي ...

دا سمه ده چي دا ګڼنه له اروا پوهني سره تړاو لري، خو دا هم جوته ده چي اروا پوهنه د څه پوهنه ده، د انسان د روان پوهنه ده ، د انسان د روان سره د انسان د غم او خپګان، تاثراتو او اندیښنو، خاطرو او یادونو مفاهیم ملګري دي، خو په ښکلي طرز او خپه کوونکي اغېزناک اواز د کلام او

لیکني له لارې د دې سبب شوی، چې په ادبیاتو کې هم یوه لاره پرانیزي، لیکوال او شاعر دی چې د خپلو موجودو امکاناتو نه په ګټې اخیستو سره خپل خپه احساسات او له درده ډک افسوسونه او یا د تېرو لیرې وختونو خاطرات د ګړنو او کلماتو قلمرو ته ننباسي او بیا هم دغه جملې او عبارات دي چې پر لوستونکي یا مخاطب باندې د شاعر د احساساتو په انتقال کې جادویي او اساسي نقش لوبوي...

شاعران او لیکوال چې همیشه د بدیو او ناوړتیاوو نه د ازادي ارماني ټولني په لټه کې دي، په ځان خبري او تر زیاته حده په ځان ناخبري توګه خپلې تېرې نیکې ماضي ته مخ اړوي، په دې لټه کې ټولنیزه نوستالژي د دوه چنده قدرت او ښکلا نه برخمنه ده...

نوستالژي یوه فرانسوي ګړنه ده چې د **Nostaligia** چې د یوناني له **Nostos** یعنې تېر ته ستنېدل او **Alogos** درد او رنځ مانا لري ، د لغاتو په قاموسونو او فرهنګونو کې د تېر ارمان، د غربت غم او د لیرې والي درد مانا راوړل کیږي، نوستالژي په ادبي څېړنو کې هغه ډول هستونو ته ویل کیږي چې د هغو په بنسټ شاعر یا لیکوال په خپلو شعرونو او لیکنو کې تېر ته پام کوي او یا د هغه سرزمین او هېواد چې یاد یې په فکر کې راځي په ډېر افسوس او درد سره یې ترسیموي ، کېدای شي دغه حسرت او زړه تنګي د خپل پلرني ټاټوبي او د هېواد د کوچنیوالي دوران، ښه سیاسي، مذهبي او اقتصادي حالت او له تېر سره شوق او مینه وي ، نوستالژي یو لړ ځانګړتیاوې هم لري لکه د تېرو خاطراتو او تمایلاتو یادونه، تېر ته ورستنیدنه او داسې تمایل چې بیرته خپل ټاټوبي ته د ورتللو مینه او شوق، ارکاییزم یا لرغونپالنه، اسطوره جوړونه او ارماني دونیا ته پناه وړل دي چې په متن کې د دغه ډول مشخصاتو موجودیت په تېرپسې د شاعرانو افسوس

او یا ارماني راتلونکي پسې د شاعر تمایل جوتوي، په دې لړ کي د ارکاییزم (لرغونپالنه) په اړوند ګړنو کي د زمان او مکان یا د اوس په معاصر شعر کي ډېر کارول کېږي.(۱۱:؟)

نوستالژي په دوه برخو یعني په سملاسي او دوامداره یا تلپاتي برخو ویشل کیږي یا پېژندل کیږي ، له فردي او سملاسي نوستالژي د اثر د هستوونکي په خپل تن او روان کي تېرو شیبو ته میلان دی ، پرله پسې او دوامداره فردي نوستالژي د شاعر یا لیکوال د ټول اثر نه عبارت دی، هغه شاعر یا لیکوال چي د دې ډول نوستالژي نه اغیزمن دی په ټول اثر کي په بشپړه توګه په تېر زمان بحث کوي.

په تېر مهال پالي مفهوم کي لوستونکی له تېر مهال یا د تېر مهال خاطراتو او پیښو سره چي د شاعر د ټولنیز هویت لپاره پیښې شوي، اشنا کوي، له ټولنیز پلوه هغه څه چي د شاعر په ژبه راځي، هغه دردونه او قهرونه دي چي د ټولي سیمي د خلکو فکر او روان یې خپه کړی او ټول یې په ناوړه حقیقت کي کډ کړي دي ، لکه څنګه چي یادونه وشوه د تېر ښه دوران یاد د شاعر له خولې، ټولنیز او جمعي ارمان په اذهانو کي ژوندی کوي، په جمعي نوستالژي کي شاعر یا لیکوال ځانګړي ټولنیز موقعیت ته پاملرنه کوي ...

د هم دې شنني له مخي کله چي د عطایي ملا شعر او غزل لولو، د هغه د ځوانۍ او زلمیتوب او د هغه د وطن او د شاعر د ارمانونو بوی ترې راځي ، هغه د یو ژوندي انسان په توګه د یو داسي چا په حیث چي هیلي یې درلودې، ارمان یې درلود، له خلکو سره ناسته ولاړه یې درلوده خو نن له دې ټولو بې برخې دي بلکې د فلک څرخ د داسي دونیا یوه کونج ته ورګوزار کړی چي هغه یې تصور لا هم نه کاوه ، په دې اساس د هغه خلاقیت له دې راز محرومیتونو او نهیلیو مالامال دی، د دې لپاره چي یو څه یا دغه ورکه جبیره

کړي، نو معنوي دونيا او انفسي نړۍ ته پنا وړي، هلته ځان ګوښی کوي، د هغه په نوستالژيک شعر کي هم دا دوه نړۍ تر ستر ګو کيږي، يوه هغه د محسوساتو دونيا ده چي دی په کي ژوند کوي او «اب و دانه» لري او بل هغه د معنويت دونيا ده ، دلته ده چي شعر د هغه لپاره ښه وسله ګرځيدلې ده...

په تېر مهال پالي فردي نوستالژي کي شاعر يا ليکوال شيبه يا خپلي تېري شيبې ترسيموي او په هغو پسې ارمان کوي ، پرته له دې چي نور په دې ارمان او غم کي له ځان سره شريک کړي، ځيني مفاهيم لکه فريادونه، له زړښت نه شکايت، سپين وېښتان، په ملا کړوپيدل، د ځوانۍ، ثروت او له لاسه تللي ملکيت په يادولو سره رامنځ ته کيږي.

۹. د ژبې اغيز

ژبه د هر ډول مفاهيمو او مسايلو په انتقال کي مهم رول لوبوي، شاعر او ليکوال هم د خپلو افسوسونو او ارمانونو ، دردونو او غمونو په انتقال کي له ژبي کار اخلي. نوستالژي چي په رواني او دنني ځانګړنو نظارت کوي په ظاهر کي تر زياته حده د ژبي په محتوايي او نامحسوسه ځانګړنو اتکا کوي خو په دې برخه کي تامل يو بل حقيقت رابښيي ...

که چيري ګړني او کلمات يا ايماژ (شاعرانه تصاوير او صور و خيال) رنګونه او د ژبي قابليتونه د متن د فضا په نوستالژيکولو کي د هغه مهال علي او معلولي پټي او ښکاره اړيکي راوسپړو، وبه وينو چي د دواړو خواوو ترمنځ ځومره نږدې اړيکي موجودي دي، کلمات د رنګونو تداعي کوونکي دي او رنګ د محسوساتو په حوزه کي ډېر برجسته او ځرګند عنصر دی. په عين حال کي د کلمې له بطن نه تداعي کيږي ، له بلي خوا د رنګ او کلمې د دواړو اړيکي د تصاويرو او شاعرانه ايماژونو په عيني

کولو او د شعري تصاویرو د اجزاوو ترمنځ د روابطو په توضیح کي مرسته کوي...

باید زیاته کړو چي دغه ژبني قابلیتونه (**کلمه**، **ایماژ**، **رنګ**) تر زیاته حده د فردیت د ماضي له نوستالژي سره اړه لري یعني، شاعر یا لیکوال کله چي خپله شخصي ماضي یاد ته راوړي او داسي مسایل لکه په ځوانۍ پسي ارمان کول او د زړښت غم، د هېواد نه لیري والی، د کورنۍ څخه د لیري والي ارمان او یا د ځوانۍ او ماشومتوب یادونه بیانوي نو له دغه ډول قابلیتونو او ظرفیتونو څخه کار اخلي، خو په مقابل لوري کي په ټولیزه نوستالژي کي چي په ټولنیز ناخبري شعور کي (**جمعي ناخوداګاه**) ځای نیولی او د زړګونو افسوسونو او ګډو قومي یادونو د تېر یاد محصول دی. د نورو نوستالژي ځانګړنو لکه اسطوره یي ارکائیزم او مدینه فاضله (ارماني ښار) ته په تمایل کي د ژبي له اغیز نه کار اخیستل کیږي...

موږ دغه ډول ټولي نښي نښانې او څرګندوني د عطایي ملا په شعر کي ګورو او لیدلی یې شو:

د وهمونــو ټــال تــه ناســت یــم، تېــر یادونــه زنګومــه

شــپې تیــاره دي لــړه راکــړه، د خیــال ســتر ګــي تورومــه

راغــئ راغــئ خــان د حســن، د ګــلاب پــر پــاڼو بانــدي

اورئ اورئ اوښــکو اورئ د ښــو ګــر زیـــې پاکومــه

د ځوانۍ ګل مي ورک سوی، ژونده! ستا وختونه غله دي

مرګــه! دومــره مهلــت راکــړه، د خــزان لاس بویومــه

د جنـــون ریګســـتان ټولـــه، ســـجده ریـــز د ارمـــانونو

جانـــان تللـــی پـــه دې لارو، هـــر قـــدم یـــې ښـــکلومه

ساقي زما برخې را دوې کړه، مستي نه ده مجبوري ده

زړه کي ناست بت مي مینوش سو، هغه هم نن اوبومه
چي دا ستا ظالم خاطر یې په لیدو پریشانه نه سي
د نامراده ارمان ځلی، نن په خپل لاس نړومه
بیګا حسن ومستۍ دواړو په جنون توبه کړه ذبحه
افسون ږغ کړه وینې زما ده، زه معبد په رنګومه(۷ : ۳۹)

شاعر او لیکوال د خپل درد او افسوس د ترسیم او تصویر لپاره داسي کلمات او ګړني کاروي چي مخاطب یا لوستونکي د خپل غم، تاثر، خپګان او یا خوشحالۍ سره ملګرتیا کوي، د مثال په توګه کله چي د «شول» د شعري ردیف په موقعیت کي رابنکاره کیږي، د دغه فعل د تکرار او دوام مانا ته په پاملرني سره او د هغه ځای په بیت او د شعر په محتوایي او مانایي فضا کي کولی شي، د تاثر د ژور والي او جدیت نښانه وي، د یو څه له لاسه ورکولو ارمان دی، یا یو څوک چي موقعیت لري د کلماتو دا ډول کارول په ژبپوهنه کي «**نحوي اواز**» بولي ، نحوي اواز یا ګرامري اواز د سبک او مفکورې یوه برخه ده.

دا داسي یو عبارت دی چي د عمل یا بیان شوي حالت ترمنځ اړیکي بیانوي، د جملې له عناصرو (فاعل او مفعول) نحوي اواز امکان لري د دوه فعلونو په وسیله چي فعال وي یا منفعل وي او یا انعکاسي وي ، د شاعر په بیلابیلو دورو او حالتونو کي د هغه له شعر څخه د کلماتو په وسیله دفاع کوي یعني څه چي په ټاکلې دوره کي د شاعر د اندیښنو او روحي او رواني حالتونو انعکاس دی ...

په وروستي غزل کي هم د شاعر نوستالژیک احساس په ډاګه لیدلی شو :
څنګه درسم ستا درشل ته، له چا وپوښتم ستا حال؟
زه ذره د یو ذرې، ته جلال د ټول جلال

داسي ښکاري چي مين سوم، زه او زما اوښکي دليل
داسي ښکاري چي بل نسته، ته او ستا حسن مثال
شاه باز پرې کړله تارونه، ساز لمبه کړلې پردې
د اووم آسمان «راګني» سوې سور مي نه نيسي ستا تال
رب جانان حسن مي خان دی، زه دميني «وجودي»
دوحدت کثرت دا لوبه! د ماشوم د بوډۍ ټال
ما له ځانه سره يوسي، د مازيګر د وړانګو لهر
تا له ځانه سره راوړي، د سحر مهين شمال
د کعبې پر بام ويده دی، اوږد کميسی ابوجهل
له دهشتې امام ګونګ سو، اذان هېر سو د بلال
بدلوي د کتاب(!) توري ږندوي د ايمان سترګي
که يهود دی که سعود دی که ډالر دی که ريال(۷: ۶۷)

خو دلته د شاعر تېر ارمان يوازي حسرت او غم نامه نه ده، د ده نوستالژيک احساس له توند انتقاد سره ملګری هم دی. شاعر که له يوې خوا وايي:

شاه باز پرې کړله تارونه، ساز لمبه کړلې پردې
د اووم آسمان «راګني» سوي سور مې نه نيسي ستا تال

خو د حالاتو ناوړه راګرځون او د فلک د چارو ناخوالي هغه دې ته هڅوي چي ووايي، چې ابوجهل له اوږده کميس سره د کعبې پر بام ختلی دی ، هغه څه چي بايد نه وای سوي هغه وسول ، ان د بلال نه اذان هم هېر دی ...

په نوستالژي کي بله خبره د ايماژ او تصوير خبره ده، هغه شاعرانه تصويرونه دي چي د تشبيه او استعارې، مجاز او کنايې په مرسته لوستونکي ته وړاندي کيږي او هغه له ځان سره راکاږي، دغه شاعرانه

تصاویر او تابلوګاني داسي مسایل دي چي فضا ترسیموي او د تېر مهال فردي ځانګړني د اوسنیو ځانګړنو په وړاندي موقعیت لري چي په هنرمندانه توګه د شاعر مخاطب په ذهني ډول اړ باسي چي یادو حالاتو ته عینیت وروبخښي، رنګونه هم ډېر ځله په نوستالژیک احساس اغیز کوي او دغه احساس د رنګونو په بستر کي هم ځلیږي...

رنګونه د روابطو په ایجاد او د بیلابیلو مفاهیمو په اتکا او د حالت په تعبیر او د چاپیریال په ښودنه او د روحي حالت په ښوولو کي اغیزناک دي، د مثال په توګه، سره او شنه رنګونه د خوښۍ رنګونه دي، زېړ، خړ او تور رنګونه ساړه او بې روحه د غم او خپګان رنګونه دي. البته دا ځانګړني هم د فرهنګ، ادابو، رسومو او جغرافیوي چاپیریال او رواني ځانګړنو پوري اړه لري، د مثال په توګه، د جهالت په دوره کي اعرابو، شین رنګ چي د لوړو ځایونو او ځړځایونو نښه وه، د هر رنګ په نسبت یې زیات خوښاوه، په بدل کي یې له سور رنګ نه کرکه درلوده، هغوی سور رنګ (السنه الحمرا) د وچکالۍ او سره مرګ په مانا د مرګ ډېر بد شکل باله، سور باد یې هم ډېر ناوړه باله، په دې اساس د رنګونو د ماناوو پېژندل او د هغو اغیز د افرادو د روحي حالاتو په بیان کي له ډېرو زمانو راهیسې موجود وو. نن ورځ هر رنګ د اروا پوهني له نظره اهمیت لري او هر یو یې د ټاکلو رواني خصوصیاتو بیانوونکی دی، اصطلاحات او کلمات پر مفهومي مانا سربېره بصري ماناوي هم لري او د رنګینو کلماتو کارول داسي وسیله ده چي شاعرانه تصاویر په کي عینیت پیدا کوي. د شعري تصاویرو د اجزاوو په منځ کي کشف د او تفسیر د روابطو لپاره وسیله ده.

په یو وروستي ازاد شعر کي هم دا ځانګړني لیدلی شو:

هل:

رنګ د ګل غزل غواړي
ژبـــه د بلبـــل نســـته
لمــر د تنــدي وســومه
تــوره شــپه کاکــل نســته
لــوی جهــان د ګلــو ســته
ډک خمــان د ملــو ســته
خنګــه چــا تــه وخانــدم
زمــا جانــان کابــل نســته

یا دا چې وایي . . .

کــور هــم ســته کــالي هــم ســته
دال او چپــاتي (!) هــم ســته
ژونــد د زهــرو خونــد کــوي
بــل وطــن دی خپــل نســته

یا . . .

زه یــــم د خپـــل ځـــان مـــلا
تـــه یـــي د خانـــانو خـــان
زمـــا پـــه رنګـــي صـــد هـــزار
ستا په شانتي بل نسته(۷: ۸۹)

هم دا ډول اسماني، زیړ، سور او شین اصلي رنګونه دي، دغه ځلور رنګونه رواني برتري لري او ځلور اصلي رنګونه نومیږي. هر یو رنګ په یوازي والي او کله هم د یو بل رنګ په خوا کي په جسم، روح او د شخصیت په روان باندي سیده اغیز لري ، اروا پوهانو په دې برخه کي یو لړ څېړني کړي

او نتايجو ته رسيدلي دي يعني دا چي هريو رنګ اغيزناک قدرت لري.

سپين رنګ په خپل مثبت مفهوم سره داسي مانا لري لکه رڼا، سپېڅلتوب او معصوميت خو، په منفي مانا کي د مرګ، وحشت او ماورالطبيعي عناصرو سمبول دی. سپين رنګ په منفي مانا د ماتم لباس و چي د غزنويانو په دوره کي کارېده ، داسي برېښي چي سپين وېښتان د شاعرانو په اشعارو کي په هم دي مانا دي، د زېړ سمبول هم دوه خواوي لري په منځنيو پيړيو کې زېړ او طلايي رنګ د ميني نښه ده او کمرنګه زېړ رنګ، د وير او ماتم رنګ دی ...

د «**ساڼ**» په نامه يو عالم د سره رنګ ځانګړني په دې ډول شميري:

«دا رنګ نوی ژوند او نوی پيل له ځانه سره تعبيروي، هلي ځلي، قدرت، استقامت، جسماني قوت د دې رنګ ځانګړني دي، سور رنګ د ژوند، قدرت قربانۍ او ميني سمبول دی...

شين رنګ ډېر مطلق او د رنګونو ډېر ارامو ونکی رنګ دی، دا رنګ هيڅ ډول انعکاس نه لري او په هيڅ لور حرکت نه کوي بلکې ارام، ساکن او له ځانه خوشحال دی.»

کله چي شاعر او ليکوال د تېر زمان په تشريح او د ځوانۍ په ياد کي څه وايي د خوشحاله او د مثبتي مانا لپاره ترې کار اخلي او کله چې اوس مهال او جاري حالت توصيفوي نو مخاطب د سړو او بې روحه او په منفي مانا رنګونو سره مخامخوي، د دې کار د اړتيا ټکی په دې کي دی چي خاص رنګ، شين يا زېړ نه دی، بلکې په دې ځای کي له خاصو ځانګړنو نه په کار اخيستني سره القا کيږي او متن يې د اصطلاحاتو په وسيله رنګينوي.

۱۰. د تېر مهال ټولنيزي تېر ارمان

د دې ډول نوستالژي يو مفهوم د تېر جلال او عظمت پر بايللو افسوس

دی ، په هېواد یا یوه ټولنه باندي د ناکسو او بې مانا څېرو لاسبری او په دې ډول د ټولو ارزښتونو د له منځه تلل، د علم، عدالت له منځه تلل د شاعر ژبه انتقادونو ته خلاصوي چي د دغه انتقاد په بطن کي د تېر ترلاسه تللي زمان او دوران شوکت له لاسه ورکول د مخاطب په ذهن کي ترسیموي ، زموږ افغاني ټولنه او د مجاهدینو د ادعاوو او د هغوی عملي کړني دا ډول نوستالژي ډېره ځلولې ده.

د عطایي ملا شعر دا ځانګړني او مثالونه هم زیات لري، دا چې وایي:

«پنجابي تېل یې وهلي لاس یې نه ټینګوي لاس
ربه خیر موکړې پښتو ته خان لا هور لیدلی دی»

او دا سي نوري زیاتي بېلګي شته.

همدارنګه عشق یا له یو څه سره بنسټیزه لېوالتیا هم هغه څه دي چي د ښکلا پېژندني له بحث سره تړاو لري او دا هم د شعر ماهیت او مضمون په څېر یو اروایي نه فیزیکي او جسمي څه دي ، هغه څه دي چي د انسان له روان سره او د هغه د احساس او عاطفې سره تړاو لري. عشق په اساطیرو ، فلسفه، اروا پوهنه او په ځانګړې توګه په عرفان کي خاص ځای او مقام لري.

د عطایي ملا په شعر کي هم عشق او ښکلا د روح په دهلیزونو کي یو له بله سره مخامخ کیږي ، په دې غزل کي وینو چي په یو ډول نوستالژیا پیل کیږي ، یوه شیبه ترسیموي، د ژوند وروستۍ شیبه، هلته چي ارمانونو کډه کړې وي، هغه مهال چي امیدونه او هیلي د صفر ټکي ته ورنږدې کیږي، خو شاعر لا د میني په خوند سیراب نه دی او ښکلا هم سراب شوی دی چي هر څه هلي ځلي وشي، لا نوره هم لیري وځي.

یوې فلسفي نقطې ته هم اشاره کوي چي وایي:

«ژونده! لږ انصاف خو وکړه! نوم دي مرګ نه دی، نو څه دی؟»

«**زیګموند فروید**» د **اروس** او **تاناتوس** په مفاهیمو کې همدا مساله څیړلې ده چې وايي د ژوند او مرګ غریزې دواړه په تقابل کې دي اروس (د ژوند غریزه) بالاخره خپل ځای د مرګ غریزې ته پرېږدي، په همدا سې حالت کې د ایمان غزل جوتوي چې د میني او عشق په جلوه کې مستان د ژوند په هم داسي شېبو کي چي د ابدیت په لور د رومي میله کوي خو شیخ له معنویت نه خبر نه دی. دلته هم دا غزل لولو.:

مرثیــه د بېلتــون ژاړي، روح لــه تنــه پــه واتــه دی
پام تر پښویې لاندې نه کړئ په دې څاڅکو کې یو زړه دی
امیـد سـپین کفـن اغوسـتی، عرفـات تـه د دیـدن ځـي
وفـا سـر پـه سـجده ایښـی، دا زیـارت د ګـران د پلـه دی
زه د مینــي جـل وهلـی، سـتا ښایسـت د سـراب مـوج سـو
ژونده! لږ انصاف خو وکړه نوم دي «مرګ» نه دی نوخه دی؟

یا

د تقــدیر او تــدبیر جنــګ ســو، ایمــان دا غزلــه وایــي
د مســتانو مېلــه جــوړه، د شــیخانو لاس پــه خولــه دی
سـپوږمۍ ګـوري پـه اوبـو کـي، رنـګ د حسـن ائینـو کـي
مخامخ چي کتای نه شې ملا دا خوی دي دغله دی(۷: ۳۰)

۱۱. اسطوره او له هغو پوهاوی

د وخت ضرب ځای ځای د لرغونو اساطیري کیسو یاد کوي او یا په بل عبارت که وو ایو اسطوره په نن مهال کي حضور پیدا کوي او د اوسني ژوند له تراژیدیو لپاره هینداره کیږي.

هندوسـتان راغـی خـتن تـه کـه دي بـاد څنـي خـورې کـړې

کوم موسی ده جلوه غوښتې بیا کوم غر ذرې ذرې کړې؟
شپه او ورځ یخ او ګرمي دي، خپل جاګیر، ته په پوهېږې
خو د هجر ورځې لندې او د وصل شپې اوږدې کړې
یو درخواست لرم امیره! ستا په ملک کې یو حسین دی
ما تر زړه پورې راوستی، کې لږ نور هم رانږدې کړې
جنون تېرې د دیدن دی، حسنه! ستا «پرده» پرده ده
د مجنون زنځیر ماتېږي، که لیلا پورته پردې کړې
د ډبرې بت ماتېږي، که د زړو وي خرڅېږي
د «ځان بت» په سر اخستی، طوافونه د کعبې کړې
یو پردیس زاهد راغلی میخانه په دعا سر ده
جام چې شونډو ته نږدې کړې ربه! هېرې یې توبې کړې

(۷: ۱۹)

شاعر په خپل کلام کې ځای ځای د موسی او د یعقوب او د یوسف او د کنعان، کوه طور، کنعان، منصور، یزید حسین، کربلا او داسې نورې ډېرې رایادوي ، هم دارنګه هغه اساطیر چې په اسلامي مدنیت او په ابراهیمي ادیانو کې ډېر ځله تکرارېږي په حاضر زمان کې ترسیموي او یا په بل عبارت د اسطورو په اډانه کې د شاعر د زمان پېښې ترسیموي...

خو شاعر په ټول شعري جهان کې له دوو کرکترونو سره مخامخ دی، ,,**ملا** او ,,**خان**، هغه د خپلې ټولنې په بوده تنسته کې دا دوه ښکرور وینې چې یو بل ته تن نه ورکوي، کله خو دا دوه کرکتره د شاعر په تن او روان کې هم یو له بله سره جګړه کوي او د جګړې په پایله کې شعر پنځېږي، خو که له یوې خوا یې ستایې نو له بلې خوا ورته برګ برګ هم ګوري، د دې خبرې مانا دا چې د دواړو موسسو په اړوند یو دوه ګوني احساس لري.

کله خو د خان کلمه مشهور فلسفي شاعر چي د عطايي ملا هم ورسره لکه زما ډېره مينه ده، غني خان ته خطاب کوي خو ډېر ځله د خان د مخاطبې او بيانيې څخه د خان کلمه د شاعر شعري الهيه افاده کوي چي په مثبته مانا يې کاروي . خان يعني اصيل زاده، لکه د سخاوت او د سترخوان خاوند، لکه د غرور او مېړاني سمبول، د جرګې او مرکې سړی ، هم د ظاهري جوړ د ښايست سمبول . او ، ملا هم د پوه ، فاضل او په معنوي ، عرفاني رموزو باندي آګاه او خبردار . خو کله ناکله هم د ملا مطلب د شاعر خپل (نوم) ځان ته خطاب کوي. د شيخ او زاهد په مفاهيمو کي هماغه څه وايي چي حافظ شيرازي يې وايي.

شعر علم او د تجربو پر بستر علمي تعاملات او تعقلي احکامات نه دي، هغوی چي غواړي يوازي د تهولني عکاسي وکړي تور تور او سپين سپين وښيي، هم شعر نه وايي بلکې ځان تېر باسي... هغوی چي شعار ورکوي، په شعر کي امر و نهي کوي، هم ځان تېر باسي اويا له جيبه قباله راباسي، هم شعر نه وايي بلکې په ناخبره توګه هڅه کوي چي نور کسان يا د شعر لوستونکي تېر باسي او د هغو په سترګو کي د شعر په نامه شګي او خاوري ور وپاشي ، خو ، نور يا لوستونکي پرې نه تېر ووځي بلکې دغه کسان په ځان ملنډي وهي...

هغوی د نورو پيښې کوي، غواړي د بل احساس او عاطفه او خيال غلا کړي، خو دا جوته ده چي هر څه به غلا شي خو احساس هغه امانت دی چي نه غلا کېږي .

موږ دا مساله د عطايي ملا د شعرسره د نورو... په تعامل کي په ډاګه وينو . عطايي ملا د ځان د شهرت لپاره شعر نه وايي او نه په هر واټ کي د خپل بکس نه زړه کتابچه راباسي او خلک دروي، چي شعر پرې واوروي، او

نه خو په ستیج را د بره شو چي یو پنډ کاغذونه لاندي باندي کړي او د شعر په نامه د خلکو غوږونه کاڼه کړي او په دې خوشحال شي چي ځوک غږ کړي چي بیا وایه بلکي عطایي ملا قلندر دی، یو ملنګ دی چي په کچکول کي یو بیت ځایوي او ډېر لږ شعر وایي، شعر د شعر لپاره نه وایي بلکې هغه خپل احساس او عاطفې ته مادي تجسم ورکوي او یا که ووایو خپل احساس او عاطفه د سیند په توګه د فرهنګ او ټولني په پراخه دره کي په غورځنګ راولي، په دې اساس که عطایي ملا زر ځله ځان د حضرت خضر په څېر نادرکه کړي، په شعر کي د شعر مریدانو او پیروانو ته په حضر او سفر کي ځان ورښکاره کوي او خپل رښتیني کلام ورته وایي، دا ځکه چي د عطایي ملا احساس خپل دی، خیال یې خپل دی او عاطفه یې خپله ده او په کلماتو رقص او اتڼ یې خپل دی، بل ځوک د هغه په پل پل نه شي ایښودی او دې هم د بل تقلید نه کوي ، د عطایي ملا په شعر یوازي هم دا خبره صدق کوي چي شعر یې له رښتینولۍ، صداقت او پښتنولۍ نه جوړ دی.

عطایي ملا د شعر له دریڅې شعر وایي، د شعر دریڅه او لاره عرفان او اشراق دی، هغه له عوالمو سره سر وکار لري ، د عرفان لاره د روان او عوالمو لاره ده، هلته نوې دونیا رامنځ ته کیږي، نوې دونیا جوړېږي او نوي بنسټونه په کي کینل کیږي، خو دا ټول کارونه په احساس او عاطفې سره کیږي، هم دا عاطفه، احساس او خیال دی، چي انسان له حیوان او نورو ژویو نه په واټن کي دروي، د انسان روح او روان صیقل کوي او یو ملکوتي موجود ترې جوړوي.

په دې وروستي شعر کي هم د شاعر د تېر عمر تېر ارمان یا نوستالژیا ځپې وهي:

ستا چې یاد ومه ځواني وه، تا چې هېر کړم اوس زړېږم

مست اتڼ وم بېدمه، درونـد خيبر سوم رانړېږم
دا د لمر د تندي اور دی، د مالګينو شوندو زور دی
تنده نه سوه يوه بلا سوه ډوب په بحر نه اوبېږم
تور او سره رنګونه يو دي، د وخت لمر ته نه ټينګېږي
که له سترګو دي کړم لري نو د شوندو هم هېرېږم
په پيرزو د ياراني مې، شهادت را خراب نه کړئ
د ګدۍ يارانو !واورئ لاس مو نه غواړم ډوبېږم
د سحر د سترګو پرخه، د مازيګر د غروب کرښه
ستا د حسن خيال اباد کې پردېس خيال يمه تېرېږم
خوله مې بوی کړه بېګناه يم نه څه څکلي نه خوړلي
دې محله کې درندانو، شيخه تا نه لرې پټېږم
تا وې غېږې ته را ړنګ شه، زما د غم «پښتو» د غاړې
ستا د وروړ د بدۍ يمه، خوله موره دي شرمېږم(۷: ۱۰)

نوستالژيا يا تېر ارمان سره اخښلي او ترينګلي اړيکي لري ، يو په بل کي خپله هستي لټوي، په دې مانا چي که د حرمان سرچينې ته د خلقت په اسطوره کي د بابا آدم او د حوا له جنته ايستلو او بهر کيدلو سره تړاو ورکړو، نو دا انده او غميزه د ټول بشريت په بوده تنسته کي پاتي او دوام کوي او له هم دې کړني او بهير نه راپيدا شوی احساس يا د غربت احساس د شعر د جاري کيدلو سبب شوی دی…

موږ که عطايي ملا د يوې شيبې لپاره لومړنی بشر فرض کړو چي له خپل ګران او پلرني ټاټوبي ليري شوی دی، نو هم دې انديښنو هغه هم عرفان او اشراق ته وربرابر کړی او هم يې دغه ياس او حرمان د هغه په خوله د شعر په

بڼه را جاري کړې دی، هغه که څه هم یو ډول عرفاني او قلندري دونیا لري، خو د خپلو کوڅو او مالتونو شورماشور نه هېروي او که لږ نور هم زیات ځیر شو نو پوهیدای شو چې د شاعر د فکرونو او خیالونو سیلاب له هم دې درو او ورشوګانو جاري کیږي او په کنډو کمرو او ملکونو لاره کوي او د فکرونو یو لوی سمندر ته غېږ ورکوي.

د مینوشـــو کـــال ابـــاد شـــو، د شـــرابو ارزانـــي ده
عقل بند پر بند ماتېږي، د بدمست جنون خاني ده
توبې مړه لور دې پیدا سه، زهده! غبرګ ځامن دي ومره
هلتــه وار د پیــالې تېــر ســو دلتــه پاتــه لا ځــواني ده
په دوزخ د بېلتانه کې ما ستا رنګ ساتی په زړه کې
ګلــه! وینــه دې ترخــه ســوه د زقومــو ابیــاري ده
کله مست موج د خندا سي کله غم په غم زنګېږي
د حــالاتو جبــر نــه دی د ژونــد ختــه شــرابي ده
تــوره شــپه د بېلتانــه ده تــور د مینــي تــوره تبــه
ســتا د ســترګو د یــاد بــزم، د تورانــو مهمــاني ده
مقدس جنونه پام کړه لاس دې ساته له ګرېوانه
مینـه پټـه پـه پـرده کـې، درنـه پېغلـه سـارایي ده
د آدم د ګنــاه بیــه د فــردوس د بــاغ ګلونــه
ملایانو ځان خبر کړئ دا خبره کتابي ده(۷: ۱۶)

په دې را وروسته غزل کې شاعر رندانه انداز کې هستونه کوي ، رښتیا دې ټکي ته باید پام وکړو چې دلته د رند او رندانه مفهوم په مثبت او هغه څه چې په فرهنګ کې په واقعي مانا دې کاروو، دا مفهوم له سنایي نه وروسته

زیاتره په فارسي ادبیاتو کي سعدي او بیا حافظ کارولي دي ...

دا د عرفاني انسان پېژندني په برخه کي اساسي مفهوم دی، د رندۍ مفهوم بیا د حافظ په اخلاقي او چلندي قلمرو کي د هغه داخلیدلو ته ور رسیږي، دا چي د هغه دریځ په دې برخه کي څه دی او په هستۍ کې د انسان نقش څه دی او څه ډول باید ژوند وکړي، حافظ د رندانه ژوند سپارښتنه کوي، هم دارنګه د هغه په افکارو کي د رندۍ مفهوم اساسي هغه دي چي هم په چال چلند او اخلاقو او هم دا هغه د افکارو په پېژندلو کي اساسي نقش لري، نو په دغه دستګاه او یا فکري سیستم کي د رندۍ مفهوم څه دی باید وپلټو، د حافظ په افکارو کي د رند او رندۍ مفهوم د زړ بېلګي یا **ارکیتایپ** سره تړاو لري.:

مـــرا روز ازل کـــاری بـــه جـــز رنـــدی نفرمودنـــد

هر ان قسمت که انجا رفت از ان افزون نخواهد شد

یا:

ان نیســت کــه حــافظ را رنــدی بشــد از خــاطر

کــاین ســابقه ی پیشــین تــا پســین باشــد

یا:

عیــب ام مکــن بــه رنــدی و بــدنامی ای حکــیم!

کــاین بــود سر نوشــت ز دیــوان قســمت ام

یا:

روز نخســـت چـــون دم رنــــدی زدیـــم وعشـــق

شرط ان بـود کـه جز ره این شیوه نسپریم(۵: ۲۹۱)

له کومه ځایه چي پوهیږو د رندۍ مفهوم د عیارۍ او کاکه توب او یا غیتوب په مانا چي ارزښتونو ته څوک ارزښت نه ورکوي، په دي اساس رند د خپلو کړو له مخي د زاهدانو او پرهیزکارانو مخالف قطب کي واقع دی، خو دلته د حافظ او عطایي ملا په هستونو کي رندي د آدم له ازلي برخلیک سره غوټه خوري چي جنت ته شا کوي او د قلندر په څېر ځان په دې پراخه دونیا کي اواره کوي.

په عرفاني ادبیاتو کي کله چې آدم ابوالبشر ګناه وکړه او په ټولو کائیناتو کي رسوا شو، نو زاهدانو سپېڅلي عالم او رباني خلایقو هغه وراټه، هغه رسوا شو، نو له ظاهري زهد نه یې هم لاس واخیست او په رند بدل شو، هم دا سبب دی چي رندي او رندانه حرکات د سنایي او عطار په اشعارو او نورو صوفیانو په شعرونو کي زیات لیدل کیږي...

خوشحال خان خټک هم وایي:

شــیخ دي لمــونځ روژه کـا زه بـه ډکـي پیـالې اخلـم
هــر ســړی پیــدا دی خپــل خپــل کــار لــره کنــه

داسي نور زیات مثالونه هم شته، خو د عطایي ملا مثالونه هم په زړه پوري دي:

کاشـکي ژونـد مي تـوره شپه سي، اویار ورکه کړي د شپې لار

کاشکي بخت مي سپين سحر شي، او ورک راولي پر دې لار
زړه مــي لاس کــي را اخيســتى، د لــيلام لــيلام نــارې کــړم
مونــده نــه ســي پــه درســت ملــک کــي، د دلبــرو د کــوڅې لار

بيګا ټول خمار خمار وم، سود او زيان ته مې پام نه و
محتســب نــه مــي پوښــتله، ســتا د پټــي ميکــدې لار
دا هســـتي او نېســـتي دواړه، د جانـــان د کلـــي لاري
يـــوه ښـــکلې د بـــاغ پولـــه، بـــل ســـپېره د هـــدېرې لار
د شيطان سره يې جنګ دى، د آدم د رباب ترنګ دى
«د شــيخۍ لاره کچــه ده، ښــه پخــه ده د تــوبې لار»
اى پـــرديس د غـــره ګلابـــه! د شـــهۍ څګـــر تـــه څمـــه
راځــــه! مـــا تـــه رامعلومـــه د ګلونـــو د بـــاغچې لار
پښتنې اوښکې رهي سوې، فريادي د خان درشل ته
دمظلـوم خـاطر تسل وي، دمجبـورو دجرګې لار(۷: ۱۸)

نو ګورو په دې پورته غزل کي زموږ پورتنۍ خبره صدق کوي، دى هم وايي:

«د شيخۍ لاره کچه ده، ښه پخه ده د توبې لار».

۱۲. د هېواد اوسني حالات او د شاعر مدينه فاضله او عرفاني ليد

عطايي ملا سره له دې چي اوس يو قلندر دى، خو دى هغه مست قلندر هم دى چي د مدينه فاضله د جوړولو ارمان يې په ذهن او شعور کي غځوني کولې.

«لا وارث دولـت د حسـن» د سـپېرو خـاورو يـو مـوټى
شـــش محـــل د ولايـــت و اوس د کلـــي هـــديره ســـوه

چیر ته حورې جنتونه؟ چیر ته سرې سترګي جامونه؟
ملا نه یم قلندر یم، زما دغه آب و دانه سوه

یا:

ننګ د میني جنګ د حسن، د سرو سترګو اشنایي ده
بڼو تېغ له تېکي ویوست، ګرانه اوښکه زنداني ده
ساه به ورکړم تا به ساتم، غمه! زما مور پښتنه ده
د لغړي زني یاري، تر لحده مو یاري ده

یا:

ستا د حسن له غروره، زما د میني له غیرته
د پښتون تقدیر نصیب مو، په وصال کي جدایي ده
و درشل د عشق ته تلمه، په مقتل د سترګو پېښ شوم
ملاجانه! کتاب ګوره، دا قصاص که قرباني ده؟(۷: ۳۴)

د لاندي شعر پیل ته هم پام پکار دی، د لیکلو په وخت دې کي شک نشته چي شاعر د هېواد جاري حالت ځورولی دی، خپل خوږ او ښکلي وطن او پر هغه راخپور ناورین له ورایه څاري او پر هغه اوښکي تویوي، هغوی چي د دروغو دعوې کوي په خپل خیال کي یې لوڅ دروي او خپلو خلکو ته یې ورښیي:

امامان د تذویر راغله، فاتحه د ایمان اخلي
فرشتې تښتي له کرکي، شیطان ځان ساتي له شره
مجنون خوب کي جنت ولید، هر څه وه لیلا یې نه وه
وې یارانو جنت شړ دی، ځان ساتئ له دې سقره
د آدم ژبه خومینه پوه په خوند د هجر و وصل

دا جنت دوزخ لا څه دي؟ لږ خو پوی مي کړه دلبره!
زما سجده خاوري کېده دي، ستا معراج ځانته کاته دي
مست تقدير د ګناهونو، شيخ تدبير دی بې هنره(۷: ۳۶)

د زرواني کيت په اساطيرو کې چي وايي ''**زروان** دوه مولوده وزيږول چي يو **اهورا** او بل **اهريمن** وو، خو خبره وخت ته پاتي شوه چي ثابته کړي چي کوم يو په خپل قول و قرار ثابت قدم دی او کوم يو د ريا او تذوير استازي دي، زموږ د ګران هېواد اسطوره يي پيښي چي په خيالاتو کي هم نه ګرځيدی او په تصوراتو کي يې هم حضور نه پيدا کاوه خو د فلک په څرخ راغلې او پيښي شوې. طبيعي خبره ده چي که چنګيز راغلی وای او د مذهب د ټيکه دارانو جوړ ناورين يې ليدلی وای چي د الله اکبر د کلمې په ويلو په خلکو څه کاني کوي حيران به تللی وای ...

وايي کله چي چنګيز د منځنۍ اسيا له پراخو دښتو راتېر شو او بلخ ته راغی نو خپلو لښکرو ته يې وويل چي دا ښار مه ورانوئ او مه يې سېځۍ، د دې ښار امير به ښار په خپله پرېږدي، چنګيز په ښار ننووت، بلخ يې ونيو، د بلخ امير ځای پرېښود او چنګيز خپل يو ځوان هلته امير وټاکه ... چنګيز له دغه ځايه ولاړ او د ختيځ په لوري يې حرکت وکړ، لا په نيمايي لار کي وو چي د بلخ خلکو بغاوت کړی وو او چنګيزي زلمی يې وژلي وو، هغه بيرته راوګرځيد او خپلو لښکرو ته يې امر وکړ چي اوس نو ژوندي څوک پاتي نه شي هم داسي وشول.

هغه خپل افسران راوغوښتل، له يوه نه چي د قصاوت او بې رحمۍ نه جوړ شوی وو، ترې ويې پوښتل: «ايا داسې پيښه دي وليده، چي پښيمانه شې؟»

هغه په ځواب کي وويل: «هو، يوه پيښه وه.»
څنګه؟

هغه کيسه کړه، چي په يوه کور وردننه شوم، دروازه مي ونړوله، يوه مور چي ماشوم يې په غېږ کي وو، ناسته وه، ترهيدلې وه، ما پرې د توري وار وکړ، دوه نيمه مي کړه، ماشوم ترې وغورځيده، ماشوم ليري پرېووت بيا مي خپله له وينو ککړه توره د ماشوم خولې ته ورنږدې کړه، ماشوم د توري خوله په خوله کي زبېښله، فکر يې کاوه چي د هغه د مور تی دی، په رودلو يې پيل وکړ، زه حيران او په تعجب کي شوم خو زړ مي ماشوم هم په توره دوه نيمه کړ.
چنګيز هماغه افسر ته لوړ منصب ورکړ، دا ځکه چي په هغه کي د انسانيت هيڅ نښه نوره نه وه پاتي.
پېړۍ وروسته په هماغه بلخ کې عبدالمنان نيازي اعلان وکړ، چي شيعه بايد يا ووژل شي يا دي ملک پرېږدي او يا دي مسلمان شي، خو لږ کلونه وروسته چي د بي **٥٢** الوتکو په اسمان کي کورونه او کلي جوړ کړل، پنځه زره جنګيالي په کانتيرونو کي واچول شول، په کانتينرونو او جنګي کلا کي ووژل شول، ويني له کانتينرونو لاري وکړې او د ليلي دښته کي اوس هم د شپې له خوا د بګوو اوازونه اوريده شي...
په غزني کي مړي پراته وو، بهرني افسران او يرغلګر راغلل پرې، ودريدل او په مړو يې ميتيازي وکړې، په ودونو او جنازو بمبارد وشو او داسي ډېري پيښي دي چي کيسه نوره هم اوږدوي، دا **اسطورې** نه دي نو څه دي؟ دلته **اسفنکس** او يا **ابولهول** کاروانونه نه دي تم کړي نو څه دي؟ موږ کومه خوا نه يادوو، يوازي د انسانيت هسته مطرح ده او شاعر هم په دې ټکي تمرکز نه کوي چي قاتل څوک او مقتول څوک خو په انسانيت فکر کوي، نو ځکه خو وايي، چي دلته اوس د ايمان فاتحه واخيستل شوه،

پرښتې په تېښته دي او ان شیطان هم له دې ځان ساتي، د جنت او دوزخ افسانه یې بربنډه نه کړه نو څه دي؟ دوزخ نور څه ته وایي؟

امامـان د تـذویر راغلـه، فاتحـه د ایمـان اخلـي
فرشتې تښتي له کرکې، شیطان ځان ساتي له شره

له هېواد څخه د لیري والي او د غربت په دهکده کې د شاعر هستوګنې د هغه نوستالژیک احساس لا پسې ژور کړ، یو قلندر او ملنګ ملا هم دې ته نه پرېږدي چې په خپله حجره کې څادر له ځانه تاو کړي او په څه غرض و نه لري. خو، نه په هغه کې هغه څه لا شته چې باید خپله خبره وکړي او په خوند او شرنګ یې وکړي، لکه وروسته شعر چې وایي:

دا بڼو چې خنجر کښلی، ساقي تا یې سترګې سرې کړې
تنکی حسن قاتل نه دی، عشقه تا چړې تېرې کړې
د قضا د مسند مشره! په نومونو دوکه نه شې
مرګ اووه رباطه لیري، **ژوند** زما غاړې راپرې کړې
زه **کابل** وم د خیالونو ته **فرنګ** د هوسونو
تا راوران کړل محلونه، ما درجوړې هدیرې کړې
د «**پنجاب**» زهریله خره د اټک تر ستوني راغله
ساده خانه! لا لګیا یې د بچاو بچاو نارې کړې
دا عذاب د کوم تقصیر دی؟ که وچ جبر د تقدیر دی؟
ژوند خولا روه ورکه کړې، مرګ هم هېرې زموږ کوڅې کړې
سپین **کالیو** جلوس جوړ کړ چې اډې د حسن سوځو
شهی! ستا پر کور چې راغله، هغو هم جنډې کږې کړې
د کتلو فتنه څارئ، بنایست هسې یو ګپ شپ دی
د ملا کتابي سترګې، یو **کوري طالب** رندې کړې(۷: ۴۴)

قلندر شاعر په هم دې غزل کې بیا هم رند شي او په زغرده خپله خبره وکړي، چې که تا محلونه را وران کړل، نو ما هم هدیرې در جوړې کړې. دې ته وایي بې باکانه جرات او زړور توب چې د خپل بدیل پر سر جنډه پورته کوي او پرې ویاړي.

یا:

که شپې لار لیدای د زلفو، راختلی به لمر نه وای
که بې سوزه سازېدلای، دا دلسوز به دلبر نه وای

که ګلان د مینې نه وای، د ښارګ د وینو تري
کربلا! ستا په لمن کې، چا پرې کړی به سر نه وای
که ښامار د ظلم مخه اړولای وخپل غار ته
معافي به ووکار کړی، د دې خیر که شر نه وای
آدم زاد که د خپل عقل قدر خپله پېژندلای
داناپوهه دا سر زوره، بدکرداره به خر نه وای
ژونده! ستا اغزنه شپه به ما په یوآه وه سوځلې
که یې ګل مخ ته سپر نه وای، که امید د سحر نه وای
که شوم نیت د لالا نه وای که مې کور کې بلا نه وای
خانه! ستا ختک ته به ناست وای، زه به خوار په سفر نه وای(۴۸:۷)

یا دا غزل:

د خوښۍ جام مې نسکوره، له اسمانه رااېله سو
غم د ژوند بدي په غاړه، پر پښتون کور مې مېلمه سو
چې مظهر مې د سجدې و چې قاتل مې د توبې و

هـا محـراب سـو لـوټي لـوټي هغـه بـت ذره ذره سـو
د رنګـين خـاطر شباب و، وختـه سـتا مغولـو لـوټ كـړ
تــه بــه وايــي جــوړ كابـل و پــه بمونــو ويرانــه ســو
ياران وايي بهار رنګ دى، دا خو سم د تورو جنګ دى
د غـوټۍ لړمـون سـوځېږي، ګـل پـه وينـو كـې غوټـه سـو
اجابــت د دعـــا ګـــوره، د شـــهيد ارمـــان مـــزار تـــه
مـا لا شـم بـل كـړى نـه و، ژونـدون ټـول لمبـه لمبـه سـو
نـن سـحر قـاتلان راغلـه، بېګـانې ډېـوې يـې مړې كـړې
ښه چي ژر دي ځان لمبه كړ، پروانې! مرګ دي پرده سو
(۷: ۵۰)

په هېواد كي جنګ او جګړو هر څه په دا بل مخ كړل، ارزښتونه يې بدل كړل، فرهنګ يې بدل كړ، سنت او دود يې بدل كړ او لنډه دا چي اوس چي كوم انسان په هېواد كي ژوند كوي، هغه جنګي انسان دى، جنګي فرهنګ لري، جنګي معنويات لري، هغه يوازې د فتح او وژلو او وژلو او ورانولو په باب فكر كوي، شاعر له دې خبرو هم متاثره دى، د دې علت به دا هم وي چي يوه پښتو ټپه يې انځور كاږي...

ما خو به دا ويلي نه وو
چې دي ملنګ شم در په در دي وګرځمه

شاعر د مدينې فاضلې يا د هغه ښار د جوړولو افكار په سر كي ګرځوي، كوم چي په ځوانۍ او زلميتوب كي يې په دغه سمندر كي لامبوزن وو، هغه مهال لاړ، زمان نوري پيښې او نور زامن وزېږول، دا سې زامن چي خپله زمان ورته ګوته په غاښ دى، نه يوازې د مدينه فاضله مساله ورسره شته بلكې د دوزخ د جوړولو په مساله غور كوي، شاعر ته له دې نه نور زيات د ځوريدلو

او کړېدلو بدترین حالت نشته.

په ټوله مانا ارماني شاعر د انسان ټول روح په داسي حال کي فعالیت ته رابولي، چې بېلابېل ځواکونه او بېلابېل مهارتونه د دې روح چي د ارزښتونو سره متناسب وي، یو له بله پیروي کوي، د یووالي او وحدت روح پنځوي، کوم چي د هغه په رڼا کي دا ټول ځواکونه او قابلیتونه سره ګډېږي یا په بل عبارت ویلي کېږي او یو په بل کي ورکېږي ، دا کړنه د هم دې جادویي او ترکیبوونکي ځواک په وسیله ترسره کېږي چي موږ ورته تخیل وایو او هغه د شاعر په کلام او افکارو کي شته او ځلیږي.

د ژوري اندیښني او مفکورې سره د ژور احساس یووالی، د مشاهدې سمښت او د تخیلي ځواک ترمنځ ظریفانه تعادل او توازن چي وکړای شي د مشاهدې وړ شیان رامنځ ته او بدل کړي او له دې ټولو مهمه دا چي هغه اصیل موهبت چي د دې وس لري د ژورو او لوړو سره یو ځای ارماني او مثالي اهنګ او فضا رامنځ ته کړي او د عالم د اشکالو په ګرد چاپېر کي پیښني او موقعیتونو ته پراختیا ورکړي.

۱۳. ارزښتونه او انسانیت

څه چپه باد راالوتی، ژوند له خپله ژونده تنګ شو
غېرت ویلي سو له شرمه، دووس ستر سو دله دنګ سو
خر قاضي، لیوه چوپان سو، مېږه مږ سو هجړه خان سو
پادري وخوت منبر ته، خانزاده (!) زوی د فرنګ سو
څه بدبخته تراژیدي ده، د دوستانو دښمني ده
لاس مي مات له خپله لاسه، سر پردیو ته قلنګ سو
ما حساب دی غلط کړی، که خو کړی دی یارانو؟
دلاس ټول پاخه اومه سوه «بدرنګي» د «میدان رنګ» سو

هر يو ځان د ځان دښمن دی دلته غير او اغيار نشته
شم په خپله لمبه سوځي، ګل په خپلو وينو رنګ سو
يو جابر سلطان د حسن، بل سر تېر فقير د مينې
خوار مېړيه عقله تښته! د فيلانو زله جنګ سو
ميکده ماتم کده سوه له همسا جوړه ډنډه سوه
خم چپه ساقي سر ماتی، زهريله بوټی د بنګ سو
ګام په مځکه ننوزي ساه زړه سوه نېغه نه ځي
سيخه لار ديار د کلي، جوړ پيچومی د سالنګ سو
(۷: ۵۶)

د شاعر خبري ټولي دردوونکي دي، که يو ازي يو تصوير او خيال وړاندي کوي، هغه هم په خپل متن او بطن کي يو څه لري، په پورته شعر کي که د شعر په ژبه د هېواد اوسنی حالت تابلو کيږي او زموږ په مخ کي ايښودل کيږي، خو د خاصو الفاظو په کارولو سره د اکار کوي، د مثال په توګه: **د چپه باد را الوت، ژوند له ژونده تنګيدل، دووس ستريدل د دله دنګيدل ... خر قاضي، ليوه چوپان، هجړه خان، د فرنګ خانزاده زوی، سر پردي يو ته قلنګيدل، د لاس پاخه اومه کيدل** «بدرنګي» د «**ميدان رنګ کيدل**» ... **ځان د ځان دوښمن**، **د حسن جابر سلطان**، د ميني **سر تېر فقير**، **خوار ميړی عقل**، **دفيلانو جنګ**، **ميکده په ماتم کده بدليدل**، **د بنګ بوټی زهريله کيدل** ... او په پای کي دا بيت:

فرنګی پرېږدئ چې غري، په بمونو نه ختمېږو
سامري **ډالر** تباه کړو، **غازي**! ډز په دې (!) **د جال** کړه
(۷: ۵۸)

په پورته شعر کي داسي بريښي چي شاعر ته ويل شوي وي يا ورته هاتفي اواز شوی وي چي وليکه! د خپل هېواد د غميزي تاريخ وليکه! په هغه کي د هجړا، د خانزاده د زوی او د فرنګ يادونه هم وکړه ! چي، په لوی لاس يې د خپل کلي او د جومات واک د پلار قاتل ته ورکړ، وليکه ! چي دې هجړا څه کارنامې پرېښودې؟ شاعره ! د پښتون فرهنګي ارزښت قاتل يعني چي څوک دووس شي يا هجړا شي، ميکده په ماتم کده بدله کړي، رسوا يې کړه! ... شاعر منبر ته خيژي او په رسا اواز د اوسنۍ زمانې د شرم پرتوګ رسوا کوي، خو دا هم وايي، چې مورِ په بمونو نه ختمېږو، سامري ډالر تباه کړو. غازي! په دې دجال ډز کوه، هم دا رنګه په نورو شعرونو کي هم دا کيسه غځوي او وايي:

څه د غم اغزي يې شنه کړه، د باروتو بارانونو
څه خودکش غضب يې ويښ کړ د بمونو اوازونو
زموږ سل مري د ده يو مري فرنګي تيغ بندي کړې
زوروراثر يې وکړ شکرانې د ډالرونو

يا دا چي يو اصيل افغان يا پښتني دود ته اشاره کوي، اساطيري بنياد هم لري، چې له هېواد سره يا د زېږد ټاټوبي سره د مفرطي ميني ښکارندوي کوي، بايد وجود هم الته خاوره شي، له کومه ځايه چي جوړ شوی دی:

بيرتې ورِو و خپل وطن ته، رسوو خاوره تر خاوري
امانت مو دي سپارلي جنازې د ارمانونو(۷: ۶۰)

په عرفاني ادب کي مرګ د ژوند انتها نه ده ، غني خان يې هم يو ځای يادونه کوي او هادي ملا هم دې ټکي ته اشاره کوي او وايي:

مرګه جار دي تر پنجوشم، د جانان په لور مي بيايې

خو دا سترګې کړه لږ نرمي، د ارمان په لور مې بیایې
دا اوږده درانه کلونه، د زندان دوزخې کندې
تا د باد وزرې راوړې، د رضوان په لور مې بیایې
ژونده! درې کانې طلاق دی که بیا سترګې دربښکاره کړم
زه د مرګ سترګو اخیستی، د رُمان په لور مې بیایې (۷: ۶۱)

څو مره ښکلی انداز په پورته کلام کې نغښتی دی، په عرفاني دونیا کې مرګ انجام د هستۍ نه دی، مرګ له ابدیت سره یا له مطلق ذات سره پیوستون او وصلت دی، په دې شعر کې هم شاعر مرګ د ابدیت په لور او د وصال په لور تګ بولي، مرګ شاعر د ارمان په لور بیایي خو پوښتنه دا ده چې دا کوم ارمان دی؟ په روحاني او عرفاني دونیا کې د انسان لپارهستره مساله هغه مهال پیښه شوه چې آدم ابو البشر له جنته راووت، شیطان وسوسه ایجاد کړه او ځمکې ته راغی، آدم ته د بیرته ورستنیدو نوستالژیک ژور احساس ورپیدا شو، خو یوازې په دې یې بسنه وکړه چې د مرګ په وسیله او د قیامت په ورځ به دا وصلت حاصل شي، د عارف ارمان هم دا دی، عارف ته دا دونیا یو جوړ دوزخ دی، د دې دونیا کندې او عذابونه ټول یو زندان ته ورته دي، له هغه اراده او اختیار اخیستل شوی دی، نو ځکه زموږ عارف شاعر له ژونده موړ دی، مرګ دی چې هغه د خیالي او روماني دونیا په لور بیایي.

دعطایي ملا په کلام کې کله ناکله هم عرفان له **پاتریوتیزم** سره جوش خوري او یو اواز خپلوي، د مثال په توګه:

هېواد د ځمکې پر سر یو جوړ دوزخ دی، دوزخ هم د انسان د زجر او کړاو بټۍ ده او هېواد هم داسې ګرځېدلی دی، خو دا دوزخ چې د شاعر په هېواد

کي جوړ دی، د بل انسان په لاس جوړ دی. د **ژان پل سارتر** خبره تداعي کيږي چي د دوزخ په ننداره کي د يو کرکتر له خولې وايي:

«ګارسن مجسمه لمس کوي، بالاخره وخت راورسېد، دا مجسمه هم دلته ده ، هر وخت چي يې ګورم پوهيږم چي په جهنم کي يم، هر څه له مخه اټکل شوی دي، د دې بخارۍ په مخ کي زما په څېر کاته پيل کوي (سملاسي ستنيږي) تاسي له دوه کسو زيات نه ياست، خو زه فکر کوم چي ډېر زيات خاندي، نو دلته جهنم دی، هيڅ وخت مي باور نه کاوه، ستا په ياد دي چي د جهنم په باب يې څه ويل؟ جهنم له اوره ډک، سيمي قمچيني، په اور سره ګرزونه، څومره د خندا وړ ده! د شکنجې وسايلو ته هيڅ اړتيا نشته، جهنم نور دي ، جهنم تاسي ياست.»(۴: ۵۶)

په دې اساس هغه دوزخ چي په سماوي کتابونو کي ذکر شوی، ليدو ته يې حاجت نشته بلکې دوزخ جوړ دی، هم دا دوزخ چي نن دروغجن او رياکاره ملا جوړ کړی او هجراګان هم ورسره شريک دي، هم دا دی، نو چي د يو حساس ذهن او د لطيف ذوق خاوند ونه ګوروي ، څوک به ګوروي ؟ په دې وروسته شعر کي هم دا ګورو ...

زړه چاودون ته رسېدلي، لري لري ديار خياله
د خودکشي حملې وار دی، د رقيب پر سپېره ځاله
رحم څه وي؟ بدله اخلم، فرنګي مو پوروړی
د بوډۍ توره ټيکريه ! د شهۍ زرغونه شاله
د خنزير ډالر په وازګه غوړوې ږيره ناپاکه
رب دي غرق کړه سامريه ! له خره ولوېږې دجاله
شپه تېرېږي ډاکو تښتي سنګر مه پرېږدئ يارانو!

ژر به لمر تندی ښکاره کړي د کنډو غره له دیواله
بخته جوړ افغانستان سوې، د غم کانې په دراوري
له مشرقه له مغربه، له جنوبه له شماله
دامنم زلفي تړل کا، دا منم سترګي ويشتل کا
خو ته سيخ په زړګي لګې، يه ! د شونډو د کونج خاله

(۷: ۶۴)

په پورته شعر کي شاعر شعار نه ورکوي او نه خو بربنډه خبره، هغه د شعر په ژبه چي د راز او رمز خبره ده، وايي خو په رومانتيک اندازيې وايي.

د خودکشي حملې وار دی، د رقيب پر سپيره ځاله
رحم څه !وي؟ بدله اخلم، فرنګی مو پوروړی

يا دا

د خنزير ډالر په وازګه غوړوې ږيره ناپاکه
رب دي غرق کړه سامريه! له خره ولوېږې دجاله

يا :

بخته جوړ افغانستان سوې، د غم کانې په دراوري
له مشرقه له مغربه، له جنوبه له شماله

په شعر کي د شاعر مخاطب روښانه دی، دا هماغه دووس او هماغه سامري او هماغه د دين سوداګر او د ډالرو په وازګه د غوړي ږيري خاوند دی چي په رندانه اندازيې لوڅوي او تاريخ ته يې سپاري...

د شاعر په ذهن کي د خپل هېواد او خلکو د ځورونکي حالت دردونه د هغه له تحت الشعور نه راپورته کيږي، هغه خوب کي هم سرسامه وي، هغه خپله شيبه د سيوري سره ګوزران بولي، سيوری د انسان د شخصيت او

موجودیت هغه تېر ایستوونکی حالت دی، چې د خوب د خاوند د غولولو او تېر ایستلو سبب کېږي، په معاصره ارواپوهنه کې سیوری څه دی؟

کارل ګوستاویونګ سیوری د غرایزو قهرجنه او د طبعیت حیواني جنبه بولي، په دې اساس سیوری د غرایزو ټول بولي چې د هغه په فکر هغه غرایز دي چې له اسلافو او یا د بشریت له ابتدایي مراحلو تر اوسه د انسان په ناخوداګاه کې ځای شوي دي او شکل یې نیولی دی. نامناسب احساسات او افکار چې صیقل شوي نه وي په سیوري کې تجلې کوي، خو انسان یې معمولاً په ماسک او پرده کې له نورو څنګ ته کوي او یا دا چې شا ته یې وهي او شخصي ناخوداګاه ته یې سپاري.

زموږ شاعر هم له دغه سیوري یا سیورو نه سرټکوي.

هغه وخت او زمان ته ګوري او ژوند ته هم سر ورښکاره کوي، دوه متضاد ځواکونه چې یو د هغه په تن پوري «**ژوند**» او بل د هغه له ارادي بهر ,,**زمان** درومي، یو پادشاه دی او بل غلام، خو خپله اصلي خبره په دې ټکي کې کوي.

خپله خاوره مور چې نه وي د بل فرش د ګلو څه کړم
د مېرې بالښت اغزنه! خوب دي نسته، بس شپه تېر وي

دلته ګورو چې د شاعر عرفاني لیدتوګه او د هېواد تراژیدي سره او د هغه د غربت احساس یو مثلث جوړوي.

پایله دا چې پښتون تصوف وچ او د حجرې او چله کې د ناستي تصوف نه دی، هغه د ستونځو په بنیاد مطرح کېږي، که په عربو کې دویمه درېیمه هجري پېړیو کید عرب اشغالګرو او بي رحمه فاتحانو او د هغه د مال او ثروت د ناروا ټولولو په وړاندې د تصوف تر نامه لاندې جریان راپورته شو،

نو موږ هم د لمس وړ روښاني غورځنګ، د فقير اې پي، ملا پونده او نور ليدلی شو.

ټوله شپه يې په خوب وينم، چې راويښ سم خوب مې هير وي
ټولـه ورځ يـې پـل څارمـه، يـا راغلـی نـه يـا تېـر وي
دا څــه ســترې ده راپيښــه، د ســايو ســره ګــذران ســو
يـا پـه سـيوري مـې غېـږ ډکـه، يـا ښـکالو رانـه چـاپېر وي
وخـت باچـا شـانته روان دی، ژونـد مجبـور اسـير غـلام دی
زه يـم ناسـت تلـم کلونـه، ښـادي پـاو خيـژي غـم سـېر وي
خپلـه خـاوره مـور چـې نـه وي، د بـل فـرش د ګلـو څـه کـړم
د ميـرې بالښـت اغزنـه! خـوب دي نسـته، بـس شـپه تېـر وي
تنکــی حســن چــې لــوئېږي، د ديــدن تنــده ګرمېــږي
سـباوون لمـر تـه کاتـه سـي، غرمـه نـه سـي تـاويـې ډېـر وي
د تــن ســر خــو د بــل ســر دی، ورکــول يــې دي اســانه
تـل ژونـدی شـهيد هغـه وي چـې د ځـان (!) لـه سره تېر وي
«جنـت غـږب» صـوفي تـه وايـه، لـږ حيـا درب لـه سـترګو
حـوري غـواړې بـې شـماره، خـوذکرونـه دي پـه شـمېر وي
ځــواني ولاړه شــهې راغلــه، اوس بــه څــه ګــلان کرمــه
چې نصيب يې مستي نه وي، وخت او بخت يې تېروبېر وي

(۶۵:۷)

يا دا چې:

بـاغ اويـار، ځـواني او مينـه خـوږ سـتار ترخـه جامونـه
دا پـه ګلـو کـي ګلونـه، پـه خونـدونو کـي خوندونـه

د جانان په رنګي خوږ وي، د ارمان په شانتي لنډ سي
د ژړي مـــازيګر وصـــل، د ســـحر درانـــه خوبونـــه
هومره سوز دآدم خوله کي، څومره اوريې دی په زړه کي
دا پـه اور پـخ سـوې ختـه، کـه پـه ختـه کـي اورونـه؟
پـه کـوم جـرم اسـير سـوی، زمـا ازل سـتا پـه ابـد کـي
دا د مينـــي بغـــاوت وو؟ کـــه د عقـــل زنځيرونـــه؟
چې قطره زړه کي يې ځای کړ، اباسين درياب د ميني
د هغـــو نظـــر تـــه ښـــکته، د آســـمان د غـــرو ســـرونه
مينه حق ده او حق راز دی، په سوزونو کي پټ ساز دی
منصور ځکه سنګ باران سو، چي ويل يې پټ رازونه
قلنـدر لـه ښـاره ووت، د خـودی کچکـول پـه غـاړه
څومره لوی سوې زما وجوده؟ څومره تنګ سوه دا ښارونه؟
جنـون حسـن تـه پـټ ووې، زړه کـي نسـته د ګـل مينـه
د دې قـوم خـواري عبـث ده، بـې قبلـې همـه لمنځونـه
د مستـۍ تـروري زوی سـوی، لـه درانـه ړغـه يـې سـاتو
مـــلا بر کلـــي تـــه مـــخ کـــړه، هلتـــه وېشـــي اســـخاتونه

او په يو بل شعر کي د مرګ و ژوند افسانه او د وحدت او کثرت مسأله راسپړي.

عطايي ملا يو نګه شرقي انسان دی، شرقي انسان يعني د معنويت لېوال انسان د انسان د تعالي ليوال، خو په لوېديځ کي ميشت دی هغه نه يوازې جلاوطني ځوروي؛ بلکې همدارنګه د لوېديخ تمدن ناخوالي او هغه بې بندوباره حالتونه يې ځوروي،هغه د **دلته** په نوم يو ازاد شعرکي دې ټکو ته

اشاره کوي.

۱۴. لوېديځ مدنيت او په هغه نيوکه

عطايي ملا په يوه اوږده ازاد نظم کي لويديځ مدنيت ننګوي او د هغه رامنځته شوي ارزښتونه د خپل شرقي فرهنګ له زاويې ګوري، هغه په ډاګه کوي چي دلته انسان څومره له ځانه پردی کېږي،د فرهنګ، تمدن او ازادۍ په نوم د انسانيت ټول معيارونه تر پښو لاندي کېږي، يوازي د ثروت او شهوت له داستان څخه سندره جوړېږي...

مادي او فيزيکي پرمختګ په لويديځه نړۍ کي زيات پر مخ ولاړ خو د انسان رواني او روحي بيارغاونه ونه شوه، دويمي نړيوالي جګړې او په بل عبارت د جنګ او جګړې ويري او ترهي د انسان روان تل په پنجو کي نيولی او يو ډول ويره او ترهه يې پرې لاسبري کړې ده ، له جنګونو نه ډار او ويره يوه عمده پيښه وه. له ياده ونه باسو چي د نړۍ دا برخه چي موږ يې غربي تمدن بولو، له اوږدو مودو راهيسې له يو رواني بحرانه رنځ وړي، چي په غربي انسان کي د **نهيليزم** (بې ګټې والي يا **ابسورد**) سبب شوې ده، د **زيمل** په نوم يو متفکر په دې باب په ډاګه کوي چي دا ډار او ترهه د انسان فرديت له نابودۍ سره مخامخ کړی...

انسان د يو لړ شرايطو لاندي ژوند کوي، هغه اړ دی چي له ځانه پردی يا الينايز شي، هم دا ډار او يا ترهه د دې سبب شوی چي انسان وجودي فلسفې يا **اګزيستانسياليزم** ته پناه يوسي.

په اروپا او امريکا کي زيات انسانان په دې باور شوي دي چي ماشين د انسان معنوي او روحي ارزښتونو ته ګواښ کوي او دا ورته سخته ده چي ومني چي ولي تېرو نسلونو د تکنالوژۍ په ودي کلک ايمان درلود، البته دا

باور له منځنیو پېړیو نه وروسته موجود وو، تر دغه وخته انساني فرد ځان د جهاني نظام یو کلی او جهان شموله او نه جلا کېدوني پدیده بلله چې ټول مادي او معنوي وده یکې ګډل کېدله، خو ورو ورو یې پام شو چې بې رېښې شوی دی او له خپلو ارزښتونو او معنوي جونګړي جلا شوی دی.

موږ د عطایي ملا په دې نوي شعر کې دا پېښه لیدلی شو، چې څرنګه ارزښتونه نه یوازي له شرقیانو نه بلکې د غربي انسان د روح او روان د ګډوډۍ سبب هم شوي دي.

دلته!

دا دورکـــو مغــزو (!) ښــار دی
د ماشـــــین حکمرانـــــي ده
دا د لوڅـــو ســـپرو (!) کلـــي
د دلـــــه ملـــــک خـــــاني ده

دلتـــه هـــر تـــرازو مـــات دی
دلتـــه هـــر وزن بـــې وزنـــه
دلتـــه هـــر دکـــان قـــانون دی
دلتـــه هـــر سـر خپلســري ده

دلتـــه هـــر بـــدن ســـتومانه
دلتـــه هـــر ضـــمیر پریشـــانه
دلتـــه هـــره رشـــته پـــرې ده
د اســـرو ســـره خپلـــوي ده

یا

دلتــه هــر افغــان انګریــز ســي
دلتـــه هــر عــرب یهــود ســـي
د مــردۍ جــوهر نــابود ســـي
مـــړه هـــوا یـــې اثـــري ده

۱۵. د عطایي ملا د شعر فورم او شکلي جوړښت

د عطایي ملا د وخت ضرب شعرونه زیاتره د غزل په فورم کې ویل شوي او ایجاد شوي دي، غزل هم اکثره یې په اوږده سیلابیزه جوړښت. په پای کې ډېر لږ شعرونه ازاد او یا له ویل شوي قید نه بهر دي، د عطایي ملا شعر کې له ورایه جوتیږي چې د هیڅ پښتون شاعر تر اغیز لاندې نه دی او نه یې هم تقلید کړی دی، هغه شعر ته په یوه ځانګړې مانا ګوري، شعر هغه ته د نفسیاتو او رواني حالاتو بیان او تصویرونه دي، سمه ده چې هغه د لایق لیوال دی او د غني خان شعر یې خوښیږي،

د غني رندي او په مثبته مانا بې باکي یې خوښیږي خو هیڅکله د بل چا په پل پل نه ږدي ، ځیني کسان د دواړو پرتلنه کوي، زه دا پرتلنه لازمه نه بولم، تر کومه ځایه چې ما د غني په شعر کار کړی دی، هغه د زمان او وختونو یوجلا موهبت دی، هغه لکه بودا چې پادشاهي تاج یې پرېښود او ملنګي یې غوره کړه، خو عطایي ملا د وخت له ضربونو لاندي او به لیدلي پولاد (پولاد آب دیده) دی ...

د هر پښتون ځوان نسل شاعرانو باندي د لایق یو اثر شته، کیدای شي د عطایي ملا په لومړیو شعرونو کې هم تر سترګو شي خو هیڅکله د حکم لپاره ځای نشته، چې ګواکي عطایي ملا دي د چا تقلید کړی وي.

يوه خبره دا هم ده چي عطايي ملا يې د شهرت لپاره او د اثارو د زياتولو لپاره لکه چي دود دی، شعر نه پنځوی بلکې دا خبره صدق کوي چي يو شاعر وايي:

چې پرې غم غلطوم درې مې همدم دي
يو قلم، دويم کتاب، درېيم اشعار خپل

عطايي ملا د خپلو شعرونو په ساتلو او خوندي کولو کي هم پاتي راغلی دی، ډېر شعرونه يې ورک شوي دي.

هغه د اروابناد **سخي انتظار سلطانپوري** د خبري په مصداق سره چي يو وخت يې د «زيري» په جريده کي د يو شاعر په هکله ليکلي وو:

«کله په کومه ځلورلاري کي دغه شاعر درسره مخامخ شي نو سملاسي زړه کتابچه راباسي او خپل څو وراسته او له موده پاتي شعرونه درباندي اوروي.»

خو عطايي ملا دا کار نه کوي، دی شعر چا ته د اورولو لپاره هم نه ليکي بس هماغه اوله خبره ده ، نه پرې شهرت ګټي او نه پرې ثروت، نه د چا پروا کوي او نه د چا خيال، يوازي شعر وايي او ليکي او د شعر د رب النوع عبادت کوي، نو ځکه خو يې زه وهڅولم چي څه پرې وليکم.

پايله

عطايي ملا يا د تېر دوران **هادي سهيک عطايي** چي يو وخت د انقلابي او هېوادپال غورځنګ له سرلارو څخه وو، په تدريج يې خپله ځواني د دوهۍ په اور کي کېښوده، خپله ورته کښيناست ، شاعر په داسي حال کي چي د خپلي مستي ځوانۍ لوګيو ته هم ګوري، د خپل ارمان او ايديالونو لوګيو ته هم ګوري ستر ګي يې د خپلي ځوانۍ په لوګيو اوښکي کوي، هغه

مبني، خو کله ناکله قلم را واخلي او له هماغه تورو لوګیو نه کلمې جوړې کړي ، کلمو ته کښیني او د تسبیحو د مریو په څېر یې د فکر په تارونو کې پېودي ، اوبږد زنار ترې جوړوي، بیا یې په غاړه کې اچوي ، خپل کچکول هم را اخلي، امسا لګوي ، ګوري چې ځواني یې لوګی شوه ، کومه مدینه فاضله چې هغه یې ارمان درلود هغه هم وسوځیدله ، ورو ورو د دوهې له غاړې پاڅیږي، سترګې مبني، خپل کچکول ته ګوري چې له څو غزلونو نه پرته نور په کې هیڅ نشته، تش کچکول، خو له ځان سره وایي:

«په تا کې هیڅ نشته خو یوه امپراتوري درکې پرته ده د غرور، متانت او معرفت امپراتوري.» دا امپراتوری لښکري او جنګیالي نه لري، خو قلمرو یې ډېر پراخ دی، پادشاهي یې ستره ده نو پروا نه کوي زما همدا بس دی.

هغه په لاره درومي خلک یې د غزلو او شعرونو ننداره کوي، چې څومره دروند پېتی یې په اوږو دی، خو هغه وایي چې په دې کې څه شی نشته . خلک وایي په دې کې ستا ځواني او عمر پروت دی، ستا احساس په کې پروت دی، ستا دردونه اوکړاوونه په کې پراته دي، نو ځکه خو یوه په زړه پوري هستي ده، شاعر یوازي همدومره وایې:

وخت باچا شانته روان دی، ژوند مجبور اسیر غلام دی
زه یم ناست تلم کلونه، ښادي پاو خېژي غم سېر وي
خپله خاوره مور چې نه وي، د بل فرش د ګلو څه کړم
د میرې بالښت اغزنه! خوب دي نسته بس شپه تېر وي

پای

سرچينې

۱. آشوري، داريوش. عرفان و رندی در شعر حافظ، نشر مرکز. ۱۳۸۲.

۲. احمدي، بابک. حقيقت و زيبايی (درسهای فلسفهٔ هنر)، نشر مرکز، ۱۳۷۴.

۳. ادونيس، علي احمد سعيد. تصوف و سورريالیسم، د ډکتر حبيب الله عباسي ژباړه، نتشارات سخن.

۳. زرين کوب، عبدالحسين. شعله طور (درباره زندگی و انديشه حلاج)، تهران.۱۳۸۹.

۴. سارتر، ژان پل. دوزخ. د سمندريان ژباړه، څلورم چاپ، نشر قطره، ايران، ۱۳۹۷.

۵. شايگان، داريوش. بتهای ذهنی و خاطره ازلی، نشر فرزان، ايران، ۱۳۹۳.

۶. شميسا، سيروش. نقد ادبی، څلورم چاپ، انتشارات فردوس، ۱۳۸۳.

۷. ، د وخت ضرب، لومړی چاپ. څلاند صحاف خپرونديه ټولنه، کوټه جنوبي پښتونخوا، ۲۰۱۵.

۸. نامداريان، تقي پور. رمز و د استانهای رمزي در ادب فارسي. نشر شرکت انتشارات علمي فرهنگي. دريیم چاپ. ۱۳۸۶

۹. هدايت، صادق. بوف کور، انتشارات ارزان، سويدن، ۱۳۸۹.

۱۰. لایق، سلیمان. کیږدۍ، د افغانستان د علومو اکادیمي، دویم چاپ.
۱۱. کرګر، محمد اکبر. د نوستالژي یا تېر ارمان، هاشمی خپرندویه ټولنه، جلال اباد، ۱۳۹۸.
۱۲. یونګ، کارل ګوستاو. روانشناسي ضمیر ناخود آگاه. اتم چاپ- انتشارات علمي فرهنګي.۱۳۹۷

دوهمه برخه

د عشق کرامات
د اشراق (روښانتیا) حماسه

د ملا

کتاب

مینه، حسن، رنګ او لاره ده رمزونه
زړه او سترګي، روح او ژوند خیالي نومونه
کتاب ټول د لا، لا څلور سبقه
هستي ټوله د نیستۍ وهمي شعرونه

ملا او د روښانتیا یا اشراق حماسه

د منظومې یا حماسې له مدخل نه پیل کوو، دوه کرکټره چې یو له بله پوښتنه کوي، د رازونو او رمزونو پوښتنه، د تېرو تجربو پوښتنه، د غمیزو او فریادونو پوښتنه...

اثر سمبولیک او له رازونو او رمزونو ډک دئ، زیاتره عرفاني اثار له سمبول او رمز نه مالامال دی، دا اثر هم داسي یوه شتمني ده، په ظاهر کي د اثر دوه کرکترونه یعني« **طالب**» او «**ملا**» دي خو د متن په راسپړنه کي یو کرکتر دی، یعني پخپله ملا چي یو مهال طالب وو او د ملایي پړاو ته رسېدلی دی، خو پوښتنه دا ده چي ولي شاعر د ملا او طالب مفاهیم یا نومونه غوره کړي دي؟

هم دارنګه د اول سبق په پای کي« **رڼا**»«**مینه** »«**وفا** »«**حیا**» او« **جنون**» هم تمثیلیږي.

خو د یادو دوه کرکترنو په اړوند بله پوښتنه دا ده چي ولي د خپل خیال او ایماژ دروند پیټی د دغه دوه کرکترونو په اوږو پر مخ وړي؟ او که په بل عبارت یې ووایو ولي یې دا درونډ خیالور پیټي او بار ته د خیال په وزرو جسماني شتون ورکړی دئ؟ که د زمان په اوږدو کي یې وګورو نو د زلمیتوب زمان د زړښت او بوډاتوب نه پوښتي.

یو روح دی، یو سرګردانه او د وخت تر ګوزارونو لاندي ریز مریز روح

چې په جسماني او فیزیکي څېره کې یې د وخت او زمانو داستان غځوني کوي، داستان د ناخوالو، له هېواده او له کلي کوره د پردي کېدو په دښتو او ساراوو کې د سرکیدو، په نااشنا توګه د میلمه کېدو د غربت په د سترخوان د میلمه کېدو داستان دی، شاعر دوه نومونه غوره کړي دي، دا دوه نومونه په اوږده داستان «**کتاب**» کې د اوسني پېر د سیاست لوبغاړي نه دي چې د آدم د اولاد سرپریکوي او د «**الله اکبر**» ناره پرکوي، چې پسه حلالوي هم دا شعار ورکوي...

دا دوه نومونه په کتاب کې د جهالت عیني سمبولونه چې هم دا اوس یې په هېواد تناب ایښی دی او په دوښمن یې پلوري دغه ډول ملا او طالب نه دي بلکې شاعر د دې دوه نومونو په محتوا پسې زموږ د لرغوني فرهنګ ژورو ته ورکوزیږي، هلته طالب پُر وسواسه او د پوهیدني او احساسولو لیوني ذهن دئ، غواړي په شیبو کې د ژوند په معما، په سر او پای پوه شي. خو ملا د سختو تجربو، لیدنو او کتنو پوهي او تفکراتو سیلانی دئ، دواړه پردي دي دواړه نااشنا دي نا اشنا په دې مانا:

زه هم ستا شانتي پردیس یم
زه هم ستا شانتي پردی یم
زه هم ستا شانتي یوازي
د ژوند سترې لاروی یم
خو ته زوړ یې د وختونو
زه د وخت تنکی زلمی یم

د پردیتوب مسأله په زړه پوري ده، پردیتوب یوازي په یو تن او جسم پوري نه دی بلکې د نورو په وړاندي یو احساس دئ. ژان پل سارتر وايي:

«زه د دې لپاره چې د ځان په باب په هغه یاد حقیقت پوه شم نو باید له نورو تېر شم ، نور یا «**بل**» زما د وجود لازمه ده، همدارنګه هغه پېژندنه چې له ځانه یې لرم د بل د وجود لازم دئ. په دې شرایطو کې زما د خپل «**ځان**» د کشف او په عین حال کې د «**بل**» د وجود د کشف سبب کیږي.

هغه وجود چې زما په وړاندې لکه اختیار موجود دئ او د هغه اندېښنه او لېوالتیا له دې پرته بل څه نه دي، چې زما موافق یا مخالف وي.

په دې اساس موږ په سملاسي توګه داسي نړۍ کشفوو چې د متقابلي دننه پالي (درون ګرایي) په نوم یې یادوو، په هم دې نړۍ کې ده چې انسان پرېکړه کوي چې خپله څه دی او نور څه دي؟»(۱: ۸۵)

په یاد مدخل کې ګورو چې شاعر خپله پردیسي او خپل پردیوالی او غربت احساسوي، د هغه پردی والی د هغه له غربت او پردیسۍ نه سرچینه اخلي، د هم دې مدخل په بل بند کې په داسي حال کې چې ځان،ځان ته مخاطب دی وایي:

زما د پلار مینه په راسي
خو ته هغه شان هم نه یې
هغه ټول عقل او حلم
ته او تر شانتي ښکارېږې

دلته د فروید مشهوره خبره یاد ته راځي چې وایي:

«والدین د خپلو اولادونو په وجود کې له سره یا له پیله خپله ځواني ویني، دا یوه ستره ثمره ده چې له بچیانو څخه مور وپلار ته رسیږي.»(۲: ۲۴)

دې کې شک نشته چې زوی په زړښت کې د پلار څېره خپلوي خو دلته د

اوتر د کلمې خطاب هماغه پردیسي او پردی والی انځوروي ،طبیعي خبره ده کله چې د انسان تفکرات او خیالات یا ژور فکرونه د دې سبب شي چې انسان وپېژني او په انسان متمرکز شي، نو له نورو انسانانو سره یا له معمول تولني سره واټن او فاصله پیدا کوي، هم دغه واټن د دی سبب کیږي چې بیرته په خپل ځان یا تن کي سفر پیل کړي، زلمی روح خپله وروستۍ پوښتنه په دې ډول مطرح کوي:

لږ مي پوه د ځان په خوله کړه
لږ مي سوال د ذهن حل کړه
که ملنګ د افسانو يې
نو په دې وره کي هم هل کړه

***

ځان پېژندنه

په ترتیب سره د خبرو وار عمر خوږلي لوی کمیسي ببرسري ته رسیږي، هغه خپل داستان وایي، ځان راپېژني، د سمبولونو او رمزونو په ژبه داستان وایي:

زه شــــپونکی د ورکــــو هیلــــو
زه قاصــــد د ګــــونګي مینــــي
زه داســــتان د هېــــرو ورځــــو
زه کــــاروان د تللــــو شــــپويــــم

په دې ډول پوخ عقل یا با تجربه روح او روان خپل داستان وایي، هغه وایي له لیري را روان یم ژبه مي د رمزونو ژبه ده، عقل مي محصور او بندي دی، ذهن مي مجبور دی، مینه مي ورکه شوې، رنګ مي خپل رنګ له لاسه ورکړی او بې رنګه شوی دی، د زړه د ښار حکیم او د سترګو د کور غل، په

دې ترتیب هغه د محسوساتو عالم ټکي په ټکي بیانوي، عامل یې هم په ګوته کوي، ځان د لالا لیونی او د خان مجرم بولي او په هم دې لړ کې ځان او کلمات په لاشعوري توګه په شعر کې لاره پیدا کوي، لکه:

زمـــا وطـــن د جنـــون دښـــته

ټولـــوم کـــاڼي ویشـــتو تـــه

اوبـــه وم ریښـــې د ګرګـــو

ورکـــوم ژبـــه اغـــزو تـــه

هسې خو که لږ څه ځېر شو شعر د شعور او تعقل په ژبه حرکت نه کوي، هغه ژبه چې له هنرمند او شاعر سره د هغه په روح او روان کې ځاله کړې، کلی یې کړی،(کلي کور) ښار یې جوړ کړی او د کاغذ پر مخ د سیلاب په څېر لاره پیدا کوي، د **کلماتو** او **تصویرونو اواز** درته یادوم.

یوازیتوب ګوښیوالی نه دی، ګوښیوالي یوازیتوب ته اړتیا لري، په داسې حال کې چې یوازیتوب ځان په مشخصه توګه د ټولنې په منځ کې ښکاره کوي، کېدای شي ګوښیوالی په یوازیتوب بدل شي، دا پېښه هغه مهال رامنځته کېږي چې زه له نورو لیري او په ځان کې دننه شم، هغه څه چې یوازیتوب له زغمه بهر کوي هغه د ځانولۍ د اواز نشتوالی دئ. په عرفاني دونیا کې او د سېر و سلوک په لاره کې د **ځان** مفهوم ورو ورو نفي کېږي، **ځان** نفي کېږي او په یو بله دونیا کې ورکېږي.

خو حماسي شاعر په خپله حماسه کې له بیلابیلو پړاوونو تېرېږي، خپله نوستالژي او د هغې عوامل چې یو یې هم یوازیتوب دی، نه پټوي، سره له دې چې په پوره قوت د راز و رمز ژبه کاروي وایي:

زمـــا وطـــن د جنـــون دښـــته

ټولـــوم کـــاڼي ویشـــتو تـــه
اوبـــوم ریښـــې د ګرګـــو
ورکـــوم ژبـــه اغـــزو تـــه

زمـــا هنـــر د بـــت نڅـــا ده
د بــــــلا لـــــه برکتــــــه
زمـــا ذوق لـــه خلکـــو تیښـــته
د مـــــلا لـــــه نصـــــیحته

په دې حماسه کې په روښانه توګه لیدلي شو چې شاعر د خپل خیال او ذهن په قوت یو داسې وطن جوړوي چې هلته جنون او لیونتوب حاکم دی، د ګرګو ریښې اوبه کول اغزو ته ژبه ورکول، د بت نڅول، ټول او ټول د بلا له برکته، خو ذوق د خلکو او د ملا له نصیحته تیښته ده.

شاعر ته د ژوند او د ژوند د ظواهرو لوبه چې په عیني نړۍ کې روانه ده له یو عبث او ابسورد کار پرته بل څه نه ده. له دویمي نړیوالي جګړې وروسته په اروپایي لیکوالو او شاعرانو کې د نهیلۍ او نا امیدۍ یوه څپه راغبرګه شوه، په خپلو اثارو کې یې ژوند یو ډول عبث او بې مانا لوبه وبلله، تر زیاتې اندازې دا جریان د البرکامو او نورو لیکوالو په اثارو کې لیدلی شو خو پاتې دې نه وي چې هغوی هم د خپل فکري خط نه ځانګړی تاویل او تفسیر لري، البرکامو وایي:

«تجربه نه هڅول کیږي بلکې په سرې راځي په واقعیت کې صبر او زغم دی نه تجربه. مو یې زغمو یا په بل عبارت تېروو یې.»(۳ : ۱۱)

ځوان او پُر وسواسه ذهن د مجرب او د عمرونو ستونزو کړولی ذهن و

خیال ته د هغه د ځانګړنو ستاینې په مخ کې بړدي ، عشق وریادوي د رمز او عرفان ژبه، د حسن په ادا مستي، په بېرنګۍ کې
د رنګ اسارت او نور ورته په مخ کې بړدي ورته وایي چې کارونه او چارې دې قلندري دي د عقل سرچینه یې . ته د هر چا او د هر لاروي او د هر تږي لاسنیوی کولی شې . خو، بیا هم له هغه څخه د رازونو د راسپړلو استدعا کوي.
شاعر په هره برخه کې د رمز او راز د سمبول او اشارې د نښانې او استعارې له مفاهیمو زینه جوړوي او په پاټکو یې اسمان ته خېژي، هغه ځای د ژوند او ملا ټکی یادوي یا دا چې وایي: **«ما ته پلار هم وړوکتوب کې څه درسونه دي ویلي»**
یا
بابا ولاړی زه تنها شوم
د دونیا په جنجالونو له سبقه راجلا سوم
مورږ د کتاب د منظومې چې وروسته ورته اشراقي حماسه وایو په بار بار دا خبره تکراروو چې په هره برخه کې یوه قوي نوستالژي ګورو که هغه د کتاب ده، که د زده کړې ده، که د پلار مینه ده او که هېواد دی، ټول او ټول د یو هدف په لور برابروي نو ځکه مجرب ذهن کې د شعور له تله د تائید اواز راپورته کېږي، په یوه شرط هغه څه وایي چې په روح او روان کې یې له کلونو راهیسې او که د یونګ په ژبه یې ووایو د تېرو اسلافو او نسلونو یادوني او غوښتنې رابرسېره کوي، په هم دې ټوله لړۍ کې د رمز او راز په ژبه تائید کوي:

د روښـانتیا حماسـه او شـوقي

عرفان

د نظري او شاعرانه عرفان یا د «**ذوقي عرفان**» یوه ځانګړنه دا ده چې سیستماتیک بنسټ نه لري

سره له دې چې د دې ډول عرفان له پیدا ایښت نه په وروسته دوران کې د دوه نورو سیستماتیکو او نظري عرفاني جریانونو لکه د « **شیخ شهاب الدین سهروردي**» او « **شیخ اکبر محی الدین عربي**» له نظریاتي جریانونو سره ذوقي عرفان هم نږدې شو خو په لومړي سر کې تر زیاته حده په زهد او پرهیز ګارۍ، د خدای سره په مینه، له دوزخ او اخیرت نه په ډار کې غرق وو. یاد بهیر له دریمي هجري پیړۍ نه وروسته په ادبیاتو کې وځلیده چې په پیل کې زیات د سالکانو او د قران او احادیثو په ارشاداتو متمرکز وو.

هغه عارفان چې په ریاضت بوخت او له دونیا په تېښته وو، ډېر عمده اصل ورته دا و چې ځان د خدای مطلقي ارادې ته چې د کلام لوړه مرجع ده تسلیم کړي، له هم دې امله دوی بل کوم کتاب او د لوستلو او معلوماتو مواد نه درلودل بلکې په پرله پسې توګه یې قران لوست، په دوه درېیو پېړیو کې یې د انسان او خدای رابطه د قران له نصوصو تاویل کړه، دوی ته ډېر عمده او اساسي سند، د آدم خلقت و و چې د هغه په اثر یې له خدای نه بې کچې ترهه او ډار څرګنداوه، ورو، ورو داسې تاویل ته ورسیدل چې خدای هم له انسان سره عشق لري او انسان ته مشتاق دی نو هغوی په هم دې بنیاد د هستۍ او د خلقت رموز او اسرار تعبیر او تفسیرکړل. د دې ډلې په نظر که هستې کوم هدف او موخه لري نو له عشق پرته بل څه نه دي. په هم دې اساس ده چې د وچو او نسبتاً متحجرو صوفیانو له منځه د ښه ذوق او شاعرانه

سلیقې خاوندان له خدایه ترهیدلي عارفانو له ډلي رابهر شول...

په شرقي ادبیاتو کي په تېره عربي، فارسي، پښتو او وروسته په اردو کي داسي با ذوقه شعر رامنځ ته شو چي د حماسې او خطابې په ژبه او قالب کي ایجاد شوی وو. نه یوازي په شعر کي بلکې په نثري اثارو کي هم دا خط پر مخ ولاړ...

د مثنوي، غزل، قصیدې او نورو فورمونو د ایجاد په برخه کي ډېر مثالونه لیدلی شو. روښانیانو نه هېریدونکی کار وکړچي په وروسته شاعرانو ان خوشحال خان په اثارو کي یې هم اثر پروت دی. رحمان بابا چي د عوامو او د ولس د اخلاقو د ښوونکي حیثیت لري هغه ته هم صوفي وویل شول او ویل کیږي.

دغه صوفیان چي د ذوق خاوندان دي، د عارف عنوان ورته ورکړل شو، هر څومره چي دوی د ایمان او ذوق له شوره او وجد نه ډکیده له شعر او شاعرۍ سره یې تړاو زیاتیده او څومره چي شاعران شول نو ومره له زاهد او شیخ سره په شخړه واوښتل «**رندانه**» ځانګړني یې خپلي کړې او هر څومره چي د شاعرانه روح پالنه او د شاعرانه ژوند منطق ته وروښوئېدل له طبعیت سره یې اړیکي د دې سبب شوې چي د کشف او کراماتو دعوې له ځانه لیري کړي نو له پورتني عالم سره یې د پټي رابطې مفکوره هم لیري کړه، ځمکني شول او له تصوف نه یې شاعرانه پوهاوی پیدا کړ، نو بیا صوفي او زاهد یو له بله سره زیات په شخړه کي ښکیل شول.

***

د ملا **اشراقي یا دروښانتیا حماسه** له مونو لوګ څخه وروسته په سبقونو پیل کیږي.

لومړی سبق:

مینــه تنــده د دیــدن ده وصــل اور دی
وفـا غلــې لـه حیـا نـه جانـان کــور دی
د لالا ســـندره بـــولي لـــیلا ورکـــه
مجنون خاوري ښکلوي مطلب یې نور دی

دوهم سبق:

د صـورت د بـت لـه سـترګو فتنـه پـاخي
نظــر ماتــه ائینــه کــړه صــورت څــاخي
خـان د خـط انـداز راوړی انـداز بـل شـو
د جـلال پـرده کـې نغښـتی جمـال نـاخي

دریم سبق:

د وحـدت لـه جبره شـپه د رنـګ تیـاره ده
د کثــرت پــه ادا ورځ خانــدي نشــه ده
دا چـې ښار د عقل وران جنـون پاچـا شـو
دا بـلا لـه کومـه راغلـه څـه کیسـه ده؟

څلورم سبق:

لار تـــدبیر ویرانـــه کـــړې قـــدم ګـــوره!
د ثـــواب لـــه ګنـــاه تښـــته صـــنم ګـــوره
طالبـانو د محــراب ډیــوې کــړې تتــې
مـلا ځـان لـه پـه دوهـی کـي همـدم ګـوره

***

د سوریې مشهور عالم او فیلسوف «**ادونیس علي احمد سعید وایي**»
چې هیڅوک د دې وس نه لري چې د نغمو د اوریدو په مهال له هغه څخه د

راپیدا شوي خوشحالۍ او غم اغېزه له ځانه لیري کړي، په ځانګړې توګه کله چې په مناسب رنګ رامنځ ته شي

د ابن عربي له نظره الهی حقایق چې نغمې په هغو تکیه کوي او ورپوري اړه لري، د هغه حقایقو په نسبت چې کلام پرې تکیه کوي، ډېر قوي او ځواکمني دي، په دې اساس هستي په ټوله کې د «**کُن**» د کلمې په اورېدو تکیه کوي.

د یاد فیلسوف په نظر، عشق درې پړاوه لري:

«الهی عشق «روحاني او «طبیعي . الهی عشق په انسان کې د خدای او د خدایي عشق په انسان کې تمثیل کیږي دویم ډول یې د معشوق د خوښۍ لپاره تمثیل پیدا کوي، په داسي ډول چې عاشق له معشوق سره په خپله رابطه او نسبت کې غرض او اراده ونه لري، خو په درېیم پړاو کې طبیعي عشق ټولو اغراضو ته په رسیدو کې تمثیل پیدا کوي که دا کار معشوق خوشحالوي او که نه یې خوشحالوي.»(۴: ۱۲۷)

په دې اساس د یاد پوه په باور معشوق په طبیعي عشق کې د ځان په خاطر د محبت تر اغېز لاندي نه راځي بلکې د هغه برخمن تیا او خوند له امله تر محبت لاندي واقع کیږي، دا هغه حقیقت دی چې روحاني او الهی عشق ته هم سرایت کوي، د طبیعي عشق موخه او غرض اتحاد دی، داسي چې د عاشق روح د شهوت د هڅولو لپاره معشوق ته یو روح وي.

د روښانتیا په حماسه کې لومړی سبق هم د مینې یا عشق په باب دی، شاعر د مینې یا عشق د اسطورې بنسټ رابرسېره کوي، هغه راسپړي او د خلقت په اسطوره کې د مینې یا عشق داستان بیانوي، شاعر وایي:

مینــه تنــده د دیــدن ده، وصــل اور دی

وفـا غلــې لــه حیانــه جانــان کــور دی

د لالا ســـــندره وایـــــي لـــــیلا ورکـــــه

مجنون خاوري ښکلوي مطلب یې نور دی

د یاد سبق د ښې روښانتیا لپاره به بده نه وي چي یو څه د خلقت اسطورې ته مخه کړو.

مشهور ایرلیندي لیکوال« **جیمز جویس** »په خپل اثر «په ځوانۍ کي د هنرمند سرې څېره» کي لیکي د پیدایښت سفر چي په سپېڅلي کتاب کي راغلی دی، ښایي موږ ته له دې امله هم په زړه پوري وي چي څه پېښه په بې زمانۍ او بې مکانۍ کي تېرېږي.

په لومړي سر کي خدای آسمانونه او ځمکه هست کړل (مطلقه بې مکاني وه د آسمانونو او د ځمکي له خلقت څخه تر مخه) ځمکه شاړه او وچه وه او تورتم پرې خپور وو، د خدای روح د اوبو سطحه ونیوله، خدای وویل روښنایي دي شي او روښنایي شوه، ماښام وو، سهار وو په لومړۍ ورځ (د شپې او د ورځي له پیدایښت تر مخه مطلقه بې زماني) دا د لومړۍ ورځي پېښي دي خو دا ورځ څو ساعته اوږده وه، یو ساعت دوه ساعته! یو کال! یوه پیړۍ، یا یوازي یوه شپه او ورځ یا څلورویشت ساعتونه؟ وګورئ په پنځمه ورځ دا ټول زیږون (ټول بې شمېره حاصل) په یوه ورځ! نو دپیدایښت سفر په هم دې دلیل د ځانګړي مکاني او زماني منطق په اساس حرکت کوي...

شپږمه ورځ له ټولو ورځو بې جوړې ده، دا ځکه چي په دې ورځ خدای انسان (ځان ته ورته او له ځان سره موافق) هست کړ، انسان په هم دې ورځ بلوغ ته

رسیږي خپله جوړه پېژني.

یوه ډېره مهمه او اساسي خبره چي په هم دې داستان کي شته هغه د انسان خلقت دی، خدای ته ورته، په تورات کي لولو:

«پس خدا آدم را بصورت خود آفرید او را بصورت خدا آفرید. ایشان را نر و ماده افرید، و خدا ایشان را برکت داد و خدا بدیشان گفت: بارور و کثیر شوید و زمین را پر سازید و در ان تسلط نمایید و بر ماهیان دریا و پرندگان آسمان و همه حیواناتي که بر زمین می خزند حکومت کنید. (۵: ۲)

په بله برخه کي وایي:

«خداوند خدا پس آدم را ازخاک زمین بسرشت و در بیني وی روح حیات دمید، آدم نفس زنده شد. (۵: ۲)

هغه څه چي مو دمخه په لنډ، لنډ ډول وویل د دې داستان ځینو خواو ته اشاره ده، خو هغه څه چي زموږ د ملا د روښانتیا د حماسې د راسپړني لپاره اړین دي د هم دغه خلقت عرفاني جوړښت دی، په تېره برخه کي مو ورته اشاره وکړه چي اسلامي صوفیانو او عارفانو دغه خلقت د میني او عشق په بنیاد تاویل او تفسیر کړ.

دې کي شک نشته چي شاعر مینه د دیدن تنده بولي، یعني تنده، اشتیاق او بې پولي او بې سرحده لیوالتیا، په عرفاني ادبیاتو کي د هم دې تندي او د هم دې میني او عشق سرچینه په هماغه رباني روح کي ده، چي په آدم کي پوه «**پُف**» شوه او هغه ته یې نفس ورکړ...

شاعر هم وایي په لومړۍ ورځ خټه وه، ساده خټه، له سپېرو خاورو جوړه وه خټه پخه شوه، نو د روح په پوف کولو سره تنده هم پکي پیدا شوه، هم دې تندي د ښکلا او ښایست ملکه هم په انسان کې وزېږوله، کله چي ښکلا وزېږیدله او د خدای مثال «**انسان**» په خپلو پښو ودریده، نو خدای خپله

خدايي، قوت او وس، درک او احساس هم ور وبا ښه، انسان د دې لپاره چي کائيناتو ته خدايي عظمت ور وښيي، د دې وس يې پيدا کړ او خپل رسالت يې وپېژانده، د حافظ دا غزل په هم دي برخه کي مسلې ته ښه اشاره ده.

دوش ديـدم کـه ملايـک درميخانـه زدنـد
گــل آدم بسرشــتند و بــه پيمانــه زدنــد
ســاکنان حــرم ســتر و عفــاف ملکــوت
بــامن راه نشــين بــاده مســتانه زدنــد
آســمان بــار امانــت نتوانســت کشــيد
قرعــه کــار بــه نــام مــن ديوانــه زدنــد
جنــگ هفتــاد و دو ملــت همــه را عــذر بنــه
چــون نديدنــد حقيقــت ره افســانه زدنــد
شــکر ايــزد کــه ميــان مــن و او صــلح افتــاد
صــوفيان رقــص کنــان ســاغر شــکرانه زدنــد
اتــش آن نيســت کــه از شــعله او خنــدد شــمع
آتــش آن اســت کــه در خــرمن پروانــه زدنــد
کــس چــو حــافظ نکشــاد از رخ انديشــه نقــاب
تاســر زلــف ســخن را بــه قلــم شــانه زدنــد

په کائيناتو او موجوداتو کي هيڅ موجود او شته وې دا رسالت قبول نه کړ بلکې يوازي انسان وو چي دغه ستر امانت ته يې اوږه ورکړه، د هم دې امانت اخيستلو منشا او سر منشا عرفاني عشق يا مينه بولي ...

شاعر د روښنايي او رڼا خبره يادوي، کومه چي موږ تر مخه بحث کي ورته اشاره وکړه، هم دا رڼا يا نور چي د ذات الهی سمبول او رمز دی، خپل

اختیار میني یا عشق ته سپاري، په هم دې برخه کې له یادې افسانې راجلا کیږو او عرفاني یا صوفیانه نړۍ ته مخه کوو، په عرفاني دونیا کې عشق اساس وصلوونکی مفهوم دی چې د عارف د تعالي سبب کیږي.

مینه یا عشق وایي:

«واورئ واورئ! خلکـــــــــــــو واورئ

د وجـــــــود (!) د ښــــــار ښــــــاغلیو!

نـــــــور زمـــــا د واک بـــــــولۍ ده

تـــول زمـــا فرمـــان تـــه غـــوږ ســـی»

اشراق او روښانتيا يا رڼا

په عرفاني تغزلي شعر کي شاعرانه عرفاني روح خپل اوج ته رسيږي، او د باوري کولو له قدرت نه پوره ګټه اخلي، دا کارخو نه په دلايلو ترسره کيږي او نه خو د استدلال او منطق له لاري بلکې داحساس د راپارولو له لاري کيږي...
ګورو چې په زاهدانه عرفان کي له خدايه وېره او ترهه، ډار او د د وزخ له عذابه وېره عارف دې ته رابولي چي په وروستي پړاو کي عبادت او زهد ته پناه يوسي خو له هم دې ډار او ويري يو بل څه زيږي او هغه له خداى سره عشق، مينه او په نهايت کي له هغه سره وصال يو ارواپوهنيزه لړۍ ده، چي د «**ځان**» په نفي کولو سره په ويري او ترهي غالبيږي...
خو هغه لاره چي صوفيانو غوره کړې هغه د بې نهايته عشق لاره ده، دا يوه عجيبه او حيرانوونکې لاره ده، صوفيان او عارفان د الهی کلام په وار وار لوستلو سره يو نوی څه کشفوي خو د عشق او وصال په برخه کي د عارفانو لاره حيرانوونکې ده، هم دا رنګه په دې برخه کي ډېر حساس او باريک ليده هم دي، په ناپايه زاهدانه زغم، صبر او رياضت سره يو پټ داستان کشفوي، چي په تاويلاتو کي يې هم ليدلی شو، د مثال په توګه د عارفانو په باور ګناهکار آدم په مخکيني بېګناه آدم چي ګناه او سرغړونه يې نه وه کړې، برتره او غوره بولي، په ملايکو هم برتري پيدا کوي، د خداى او انسان د ميني پيښه د يوې پټې ازلي پيښي په توګه رابرسېره کوي او تفسير يې کوي، دلته ده چي دونيا دوښمنه او اخرت پالو لومړنيو عارفانو، زاهدانو له

بحث څخه د صوفي شاعرانه دونیا رابرسېره کیږي چي له «**ازلي محبوب**» سره د وصال مینه له دواړو جهانونو څخه مخ اړوي او سترګي د «**یار**» په لور ګنډي، نو د همدغه عارفانه او عاشقانه خبرو او د هغه له بطن څخه او په عین حال کي د یوه نفي پوښتنه مطرح کیږي او هر پړاو کي د ترمخه پړاو نښي نښانې له ځانه سره لري.(۶: ۱۷۶)

یوه بله مساله چي یادښت یي اړین دی هغه دا دی چي عارفانه فرهنګ په اسلامي بڼه کي د زهد او ریاضت په بستر په دویمه او درېیمه هجري پېړۍ کي وده وکړه او په تدریج سره د ویري او ترهي له دایرې څخه د عشق او د وصال په لور پر مخ ولاړ چي د سترو ادبي او شاعرانه شاهکارونو د ایجاد سبب شو، خو پاتي دي نه وي چي کله د ختیځ په لور راوغځید دلته په اوسني افغانستان، ایران او هند کي له «**مانوي**» او « **بودایي** »رهبانیت سره یو ځای شو، یوه ځرګنده بېلګه یې شاعرانه حماسي ژبه ده...

په همدې سنت کي زاهدانه ډار په عاشقانه شور بدلیږي او څومره چي پر مخ ځي اوج نیسي، د دې روح زمینه د صوفیانه تاویل له مخي د «**هبوط**» پېښه ده، یا د آدم په تن کي د روح د سفر حماسه ده او بیرته خپل اصل ته په ستنېدنګ باندي بدلیږي، دا تاویل د څلورمي پېړۍ د لومړیو صوفیانو په اثارو کي رامنځ ته شو چي د «**منصور حلاج**» د صوفیانه عشق او سربښندني سبب شو. په صوفیانه ادبیاتو کي د دې عشق ډېر ستر سمبول هم دا د منصور عشق او سربښندنه ده.(۶: ۱۷۷)

د روښانتیا په حماسه کي عشق او روښنايي خوا په خوا او په موازاتو کي پر مخ ځي او یا په بل عبارت یو د بل ځای نیسي، عشق دی چي روښانتیا پلنوي او روښانتیا ده چي د عشق له سرچینې اوبه څښي.

واوری واوری! خلکـــــــــــــو واوری !

دوجـــــود د ښـــار ښـــاغليو!
نـــــور زمـــــا د واک بـــــولۍ ده
ټـــول زمـــا فرمـــان تـــه غـــوږ شـــی

د هستۍ جهان يا د وجود د ښار ښاغليو ته خطاب د همدغه ليوني عشق پايله ده چي د هستۍ نړۍ ته خپله ننداره په مخ کي ږدي، رڼا او روښنايي په اشراقي فلسفه او عرفان کي د يو ځانګړي حالت تمثيل دی، صوفي او عارف ته د وجد او شور په حالت کي د روښنايي يو پړک ورمخ ته کيږي، په هغه کي ټول شته او موجوداتويني، يا نړۍ د يو نور او رڼا په وړانګو کي ويني، يا په بل عبارت يو باطني معرفت ورکوي.

د « **سهروردي شهاب الدين** »يا «**شيخ مقتول**» فلسفه او اشراقي نظريات هم د نور د فلسفې په نامه ياديږي، خو دا نه يوازي د سهروردي په اثارو کي بلکې په هندي عرفان او د يونان په افلاطوني مثل کي هم ليدلی شو، يو غوره مثال يې په بودايي« **ذن** » کي د دې معرفت ښېي نښانې هم وينو.

باطني پوهه يا عقل هغه څه دي چي د روښنايي حماسي شاعر يا «**د کتاب ملا**» شور ته د دې منظومې په پای کي ورنږدې کيږي، دې دونيا ته ننوتل او باطني سفر پيلول يوازي زموږ د عارفانو ستونزه نه بلکې په نورو عرفاني ډوله کيتونو کي يې هم ليدلی شو ...

د مثال په توګه «**کارل ګوستاويونګ**» په «**بودايي ذن**» باندي چي د «**د. ت. سوزوکي**» له خوا کښل شوی په سريزه کي دې مسالې ته اشاره کوي چي له هغه وروسته چي ځان مو د «**زه**» د جعلي مفهوم نه خلاص کړنو لازمه ده چي زموږ باطني عقل چي نګه او سپېڅلی دی او د بودا يا بدۍ په ذهن يا د « **پراجنا**» په نوم مشهور دی د « **ذن**» د استادانو په وسيله را ويښ کړو.

هغه زیاتوي:

«د دغه باطني عقل په ابعادو کې موږ د ننه الهي او جنتي روښنايي وينو او د هغه د اخلاقي خزانو کيلي لرونکي او د نفوس او قدرت منبع او هم داسي منزلت بولو چي په هغه کي مهر او محبت، عدالت او انصاف، زړه سوی او ترحم، عشق او انسانيت او بالاخره له ټولو سره مهر ځای سي ، نو کله چي دغه باطني عقل په بشپړه توګه راويښ شو ، موږ د دې وس پيدا کوو چي په دې پوه شو چي موږ د يو « **بودا** »د روح له بابته د بودا له نړيوال ژوند سره جوهر او طبعيت يو شان وبولو او موږ هر يو له استثنا پرته له بودا سره مخ په مخ ژوند کوو .»(۷: ۱۱)

«**سهروردي**»: د (عقل سرخ) په رساله کي وايي:

«چون مدتی بر این امد ، قدری چشم من باز گشود ، بدان قدر چشم می نگریستم؛ چیزها می دیدم که دیگر ندیده بودم و از ان عجب می داشتم تا هر روز به تدریج قدری چشم من زیادت باز مې کردند ، و من چیزها می دیدم، که از ان شگفت می ماندم، عاقبت تمام چشم من باز کردند ، و جهان را بدین صفت که هست به من نمودند .»(۸: ۵۳)

د سهروردي په نظر بيلابيل واقعيتونه له نور يا روښنايي پرته نور څه نه دي، چي د شدت او کمزورتيا له مخي يو له بله توپير لري، واقعيت تعريف ته اړه نه لري ځکه قاعده دا ده چي په پرله پسې توګه تورتم شيان په روښنايي سره تعريف کيږي، څرګنده ده چي هيڅ شی له رڼا او روښنايي نه روښانه نه دی، نو په دې اساس هغه په بل هيڅ شي نه شو تعريف کولی.

د « **داکتر سيد حسين نصر**» په باور حقيقت دا دی چي هر څه د روښنايي په وسيله پيژندل کيږي او څرګنديږي، نو ښايي چي د هغه په وسيله تعريف شي. خالص يا نګه نور چي سهروردي يې «**نورالانوار** »نوموي الهی حقيقت

دی چي روښنايي د نورانيت د شدت په اساس رڼدوونکې ده، اعلی نور د هر وجود سرچينه او منبع ده دا ځکه چي نړۍ د واقعيت په ټولو پړاونو کي د روښانتيا او تورتم له درجو پرته بل څه نه دی، د سهروردي خپل کلمات په دې برخ کې داسي دي:

«ذات نخستين نور مطلق، يعنې خدا پيوسته نور افشاني« **اشراق** » مى کند، وا همين را متجلي مى شود، وهمه چيز ها را بوجود مې اورد، وبا اشعه خود به آن ها حيات مى بخشد، هر چيزى د راين جهان منشعب از نور ذات او است، و رستګاري عبارت از وبول کامل به اين روشني است.»(۹: ۸۲)

په دې ډول کله چي د روښنايي د حماسي په هکله خپلي خبري راټولوو، نور ډېر څه د ويلو لپاره هم شته، هلته شاعر د « **وفا**»په باب، د « **حيا**» په باب د « **جنون**» په باب ډېري خبري لري چي بايد وويل شي، دا حماسي منظومه يا د روښنايي حماسه د هغه افسانوي مرغه مثال لري چي له ځمکي حرکت کوي او د لامکان پر لور الوتنه کوي، خپل پيغام په عوالمو کي د ځمکي خبرو او اګاه خلکو ته اوروي، مينه، روښنايي، وفا جنون وايي او په پای کي دا پيغام ورکوي چي نور له خپله تنه را بهر شي :

رڼا ننګ زموږ د ليـاري
پـه هـر رنګ کـي يـې جلـوه ده
لـيلا موخـه د سـفر ده
پـه منـزل کـي ميلمنـه ده
لـيلا تنـده د طلـب ده
پـه هـر ګـام کـي راسـره ده
رڼـا زمـوږ د زړګـي سـترګي
مخکـي وروسـته ښـکته پورتـه

پــه هــر لــوري يــې جلــوه ده
ځــئ! چــې وزو لــه خپــل ځانــه
ځــئ ! چــې ننوځــو دونيــا تــه
ځــئ! چې پيـل دا خپـل سـفر کړو

ماخذونه

سارتر، ژان پل، اگزستانسیالیزم و اصالت بشر، د مصطفي رحیمي ژباړه، نیلوفر چاپ، ۱۳۷۶.

فروید، زیگموند. توتم و تابو، د محمد علي خنجي ژباړه، طهوري، ۱۳۴۹.

البر، کامو. یادداشت ها (لومړی ټوک – ۱۹۳۵ – ۱۹۴۲)، د خشایار دیهمي ژباړه، نشر ماهي، تهران، ۱۳۹۳.

ادونیس، احمد سعید. تصوف و سورریالیزم. د حبیب الله عباسي ژباړه، تهران، ۱۳۸۵.

تورات، عهد عتیق.

آشوري، داریوش. عرفان و رندي در شعر حافظ (باز نگریسته هستي شناسیس حافظ) نشر مرکز، ۱۳۷۹.

د. ت. سوزوکي. مقدمه ای بر ذن بودیسم، (پیشگفتار کارل گوستاویونگ) تهران، ۱۳۸۳.

سهروردي، شیخ شهاب الدین. عقل سرخ. (اثار فارسي شیخ مقتول) ویرایش فرشید اقبال. سبکباران، ۱۳۸۶.

نصر، سید حسین. سه حکیم مسلمان، د ع. احمد آرام ژباړه، څلورم چاپ، ۱۳۶۱.

د ملا کتاب

مینه، حسن، رنګ او لاره ده رمزونه
زړه او سترګي، روح او ژوند خالي نومونه
کتاب ټوله د لا، لا څلور سبقه
هستي ټوله د نیستۍ وهمي شعرونه

د منظومې متن

مدخل:

طالب:

اې پردیسه، بېرسرې اوږد لمنې
د سفر په دوړو پټ مخ او لاسونه
زخمي پوندي، وچې شونډې
هېښ کاته، ستړې آهونه
بېرېږې، سلېدلې، هډه او پوست زمول اندامونه

د تندي ګونجو کې لیک مرموز داستانه
اې پردیسه بېرسرې
ورک حیران، اوتر پرېشانه
په نامه زموږ انسانه
دا ته (!) څوک یې؟

دا له کومه راروان یې؟
چیرته درومې، څه دي هیله؟
څه دي شغل، څه دي مینه؟
د سفر پړاو دي چیري ؟
کومه موخه کومه پوله ؟

***

لـږ پـه حـال د ځـان مـې پـوه کـړه
ګونـدي وي چې زه دي دوسـت سـم
ګونــدي وي چــي ســره خپــل ســو
ګونــدي وي چــي ســره مــل ســو
زه هــم ســتا شــانتي پــردېس یــم
زه هــم ســتا شــانتي پــردی یــم
زه هــم ســتا شــانتي یــوازي
د ژونـــد ســـتړی لاروی یـــم
خـــو تـــه زوړیـــې د وختونـــو
زه د وخـــت تنکـــی زلمـــی یـــم

***

ســتا خبــره کــي یــو څــه مینــه
ســتا پــه سـترګو کــي څــه مهــر
زمــا د پــلار مینــه پــه راســي
خــو تــه هغــه شــان هــم نــه یــې
هغـــه ټـــول عقـــل او حلـــم
تـــه اوتـــر شـــانتي ښـــکارېږې

هغــــه ښــــه انــــداز د ژبــــې
تــــه خاموشــــه معلــــومېږي

یــې هوښــیار خــولیــونی غونــدي ښــکارېږي

ترهېــــــدلی، بوګنېــــــدلی
لــه خپــل ځــان څخــه پټېــږي

***

خیــر! خیــر خپــه مــه ســې
یــــه پردېســــه بېرســــرې
بېرېــــــرې ســــــولېدلې
لــــه ســــفره ســــترې ســــوې
لــږ مــې پــوه د ځــان پــه خولــه کــړه
لــږ مــې ســوال د ذهــن حــل کــړه
کــــه ملنــــګ د افســــانو یــــې
نــو پــه دې وره کــې هــم حــل کــړه

***

ملا: هان، هان جو (۱) هان
زه به څه وایم چې څه یم
را روان د بل په حکم
را پردېس د بل په خوله یم

زه شپونکی د ورکو هیلو
زه قاصد د ګونګی مینې
زه داستان د هېرو ورځو
زه کاروان د تللو شپو یم
زه له لرې راروان یم
زه یو ورکې خوا ته ځمه
***
زما ژبه د رمزونو، زما پوهه د سوچونو
زما عقل محسور سوی
زما ذهن مجبور سوی
زما مینه ورکه سوې
زما جمال ډېره سوی
زما رنګ (!) بېرنګه سوی
زما لار بې لارې سوې
***
زه د زړه د ښار ملا یم
زه د سترګو د کور غل یم
زه د روح سترې ورمه یم
زه د ژوند تږې کیسه یم
زه لا لا لیونی کړی
زه خانانو راشړلی
زه بلا یم اسیر کړی
ملایانو تکفیر کړی

زه یو هېره ورکه څارم
زه یو ګونګه مینه پالم
زه په پټ حسن مین یم
زه یو تللی جانان غواړم

***

زه به څه وایم چي څه یم
زه به څه وایم چي څه یم
را روان د بل په حکم
را پردېس د بل په خوله یم

***

زه لا لا د لیونیو
زه مجرم یم د خانانو
زه بلا یم د وهمونو
زه ملا یم د رمزونو
زما کار مینه ښوول دي
بې سامانه لیونو ته

***

زما وطن د جنون دښته
ټولوم کاڼي ویشتو ته
اوبوم ریښې د ګرګو
ورکوم ژبه اغزو ته

***

زما هنر د بت نڅا ده
د بلا له برکته

زما ذوق له خلکو تیښته
د ملا له نصیحته
***
طالب: ای د عشق په کتاب پوهه
ای د رمز د ژبې یاره
ای د حسن له ادا مسته
په بېرنګه رنګ، رنګ سوې
ای د ژوند په جام بدمسته!
ته رښتیا چې فرزانه یې
ستا انداز قلندري دی
خو د عقل خزانه یې
ته له تندي تږی نه یې
ته د ژوند د سیند په تل کې
د رڼو اوبو چینه یې
ته له لاري ستړی نه یې
ستا سفر نه دی یکړه
لا لا بولې ورسره یې
ته پلزن د چا د پله یې
لا رویو ته اسره یې جانان بولې ورسره یې
***
ستا له میني ستا له خانه
ستا له رنګه (!) ستا له لیاري (!)
لږه ما هم خبردار کړه

ستا له ښهره ستا له کوره
ستا له وهمه ستا له خیاله
لږه ما هم برخوردار کړه
لږ سبق د میني راکړه
لږ راوښیه خانان ستا
لږ دي رنګ د بلا وایه
لږ دي لار د ملا ستایه

***

زه طالب د حسن او میني
ته ملا د رنګ او لاري

***

ما ته پلار هم وړکتوب کي څه درسونه دي ویلي
څه د میني څه د حسن
څه د رنګ او لاري توري
څه د خان او لا لا مینه
څه د حسن او عشق جنګونه
دا د رنګ او بلا توري
دا د ژوند او ملا ټکي
زما د یاد په حافظه کي
له پخوا هم څه ښوریږي

***

خو زه پوه وربانديي نه سوم
بابا ولاړئ زه تنها سوم

د دنیا په جنجالونو
له سبقه راجلا سوم

***

کاشکي بیا هغه کتاب وای
کاشکي بیا هغه درسونه
کاشکي بیا هغه حاشې وای
کاشکي بیا هغه متنونه

***

ملا راسه! ملا راسه !
ملا تم سه، ملا تم سه
زه طالب د حسن او میني
ته ملا د رنګ او لیاري
راځه جوړه حجره کړو
د لالا نغمه توده کړو

***

لږ دمه دلته وکړه
لږ دي پیتې له شا کیده
لږ مي سوال د ذهن حل کړه
لږ مي پوه د ځان په ژبه
لږ دي راز د رمز راخپل کړه

***

ملا : هان هان جو هان
دا منمه، دا منمه
دا منم ځوانه طالبه

چي زما زده ها به در زده کړم
ستا د ذهن سوال به حل کړم
تا به پوه د عشق په ژبه
تا به پوه د حسن په رنګ کړم
خو!
خویو شرط به پکي دا وي
په دغه به مو وعده وي، په دغه به بسم الله وي
چي څه وایم هغه زده کړه
چي زه یمه داسه مسه
***
طالب : ولي؟ ولي؟ ملا ولي ؟
دا دي څه جوړه معمه کړه
***
ملا : ملایي زما رمزونه د قال ژبه
د څو تورو ملکي ده
دا د جو د خیال خاني ده
او کول خو زما حال دئ
هغه پټ دننه روح کي، یو مبهم غوندي جهان دئ
بې تعبیره شان واکدار دئ، د کولو بولۍ بولي
دا بولۍ یوازي ما ته
داسي نه چي و هر چا ته
***
طالب: پوه سوم، پوه سوم

دا هغه زړه خبره
دا هغه پخوا متل دی
چي ملا کړي هغه مه کړه، او چي وايي هغه وکړه

***

طالب: زما د پلار له سبقونو
له زړو پاڼو او ليکو
ما ته څو توري ياد يږي
زما په ژبه کي خواږه دي
زما و سترګو ته ښايسته دي
خو دا ژبه د رمزونو، زه به څه باندي پوهيږم؟
دا خو کار د فرزانه و
د هوښيارو مستانه و
دا خو ژبه د پيريانو، دا خو کار د ملايانو
هغه توري ملا دا دي
۱. «مينه تنده د ديدن ده، وصل اور دئ
وفا غلې له حيا نه، جانان کور دئ
د لا لا سندره بولي ليلا ورکه
مجنون خاوري ښکلوي مطلب يې نور دئ»
۲. «د صورت د بت له سترګو فتنه پاځي
نظر ما ته آئينه کړه صورت څاځي
خان د خط فرمان راوړی انداز بل سو
د جلال پرده کي نغښتی جمال ناځي»
۳. « د وحدت له جبره شپه د رنګ تياره ده

د کثرت په ادا ورځ خاندي نشه ده
دا چي ښار د عقل وران جنون باچا سو
دا بلا له کومه راغله څه کیسه ده؟»

۴. «لار تدبیر وېرانه کړې قدم ګوره
د ثواب له ګناه تښته صنم ګوره
طالبانو د محراب ډیوې کړې تتې
ملا ځان له په دوهی کي همدم ګوره»

اول سبق

«مینه تنده د دیدن ده وصل اور دئ
وفا غلې له حیا نه جانان کور دئ
د لالا سندره وایي لیلا ورکه
مجنون خاوري ښکلوي، مطب یې نور دئ»

***

ملا: مینه تنده د دیدن ده
مینه؟... تنده؟...
ښه ښایسته تعبیر د میني
چي هم ښکلی هم رښتیا دئ
هم په خوله کي ښه جوړېږي
هم په ذهن کي ځایېږي
هم احساس ته آشنا دئ
هم تاریخ د آدمزاد کي
هم کتاب د تجربو کي
مثل سوی حق رښتیا دئ

همدغه مناسب وصف دئ
همدغه ښایسته تعریف دئ . .
مینه . . . تنده . . .
مینه تنده، مینه تنده او دا تنده داسې تنده
چې هیڅ ځای نه اوبه کیږي
دا هیڅ وخت نه ختمیدونکې
دا هیڅ ځای نه دریدونکې
له ازله تر ابده
له پرونه تر سبا
له انسان سره ملګرې
له انسان سره آشنا
د مکان دا ارت غولی
د زمان دا اوږد واټن هم
دغه تندي ته وړوکی
دغه تندي ته لنډوکی
***
د وجود په لومړۍ ورځه چې کلال خټه لمده کړه
د تخلیق په اول ټاپې چې فطرت بټۍ توده کړه
دغه خټه وه ساز سوې
د هستۍ له سپیرو خاورو
له رڼو اوبو د مینې
دغه لوښی چې کامل سو
د کمال په کارخانه کې

دغه لوښی چي رنګه سو
د جمال په ښایسته سترګو
دغه ختړه چي پخه شوه
د جلال د اور بټۍ کي
دغه تنده هم پیدا سوه
د دې لوښي په وجود کي
د بدن دننه پود کي
غلې غلې غزېدله
پټه پټه خپرېدله، لوېدله، لوېدله
چي ښه لویه سوه ښایسته سوه
په نازونو آراسته سوه
یو خودکامه معشوقه سوه
بې پروا مغروره ښکلې
بې پردې شان رابښکاره سوه
***
د وجود د ښار ټولواک یې
په ادا د انداز خپل سو
هغه (!) واک د مکان ورکړ
هغه (!) واک د زمان ورکړ
نو د لوښي په وجود کي
د بدن دننه پود کي
په ښایسته تخت د معبود کي
معززه میلمنه سوه

***

یوه شپه چي لویه شپه وه
د اختر ګرمه مېله وه
ټول ښار په مستۍ مست وو
لوی واړه ټول نڅېدله
پاسبانان د ښار بدمسته
په ګلیو په کوڅو کي
په رګونو، پلو، هډوکي
پاڅېدله، نړېدله، خندېدله، لوبېدله
دغه شپه زبرګه شپه کي یو رڼا راغله له لیري
دا رڼا له دې نه مخکي
چیري هم چا نه لیدلې
دا رڼا له دې نه مخکي
هېچا هم نه اورېدلې
یو رڼا وه زودګزره
بس په یو رپ کې راتله وه
بس همدې لحظه کې تله وه

***

خو سهار؟ حالات بدل وو
ټوله ښار په غمو سر وو
لوی واړه هک پک حیران ول
ټول له تندي کړېدله
په حسرت کي سوځېدله

نه هغه بساط د عیش وو
نه هغه پیالې د ملو
نه هغه مسته خندا وه
نه هغه شور و د ښکلو
نه هغه د لمر ښایست وو
نه هغه د خوښۍ کښت وو
نه هغه ډکې ویالې وې
نه هغه لمدې ورمې وې
خلکو تور کالي اغوستي
ځانله ځانله ژړېدله
ښځې جوړه د غم ورا وه
لور په لورې ګرځېدله
ماشومان له ویرې چوپ وو
لیونیان له نرخه وتي
همغه شان خندېدله
همغه شان پسخېدله
***
«دا ماښام د شپې رڼا چې
زموږ له ښاره تېرېدله
د ټولواک واک یې اخیستی
باچا اوږد خوب کې ویده سو»
دا آوزا د ښار د مشر
چې هم مشر هم هوښیار وو

هم زیرک او هم خود دار وو

***

مينه : واورئ، واورئ!

خلکو واورئ!

د وجود (!) د ښار ښاغليو!

نور زما د واک بولۍ ده

ټول زما فرمان ته غوږ سئ

زه یم مینه، مینه، مینه

زما اصل نوم دی مينه

خو له ذاته لیونۍ یم، لیونۍ یم

رښا ماته واک سپارلی

د وجود د ښار ټولواکه

کل اختیاره د هستۍ یم

زه یم مینه، مینه، مينه لیونۍ یم

***

رښا څه سوه، رښا څه سوه؟

دا رښا وه که جمال وو!

نه، نه دا جمال نه وو جلال وو

هم جمال وو هم جلال وو

څه وه...؟ څه وه...؟

دا یو خوب وو که نشه وه؟

د اووم اسمان له ها خوا

د نورونو یو شغله وه

راغله ولاړه پلوشه وه
عجیبه شانتې قصه وه
دا مې هېر چې څنګه راغله
دا مې هېر چې چېرته ولاړه
دا مې هېر چې څه وه؟ څه سوه؟
خو اصلي خبره دا ده
چې رڼا له ما څه وړي څه راکړي
***
رڼا ما ته رابخښلې د دې ستر ښار پاچاهي ده
خو آرام یې له ما وړی!
هو آرام یې له ما وړی!
د آرام پیاله یې یووړه
د غمونو ښار یې راکړ...
پاچهي ده، پاچهي ده
د یوې پیالې په بیه پادشاهي ده سلطنت دی
بس یو سوځنده حسرت دی
ټول بدن مې تندې وسو
مرګ له تندې مې قسمت دی
***
رڼا: تنګ وخت کې ویله
زما لورې تې کتله
یه! زما لیونۍ مینې
یه !زما لیواله تندې

یا په ما پسې رادرومه
یا مې لار د راتګ خاره
ستا آرام زما اسیر دی
ستا تقدیر زما تدبیر دی
ستا هستې دغه پیاله ده
دا له ما څه راسره ده
خودا واوره، چې یې بیه
د ژوند بیه! د ژوند بیه! د ژوند بیه!

***

زه هغه د بتې اوریم
ته هغه د ختې جوړه
تږې تږې پیمانه یې
زه هغه مرموز کلال یم
ته هغه خاوري اوبه یې

***

راسه راسه!
ګوره ګوره!
اوبه دلته پیاله دا ده
خودا واوره چې بیه
د ژوند بیه د ژوند بیه
بیا هغه د بتې اور دئ بیا هغه خاوري اوبه

***

مینه: واورئ واورئ خلکو واورئ

د وجود د ښار ښاغيلو
زه خو مينه ليونۍ يم، ليونۍ يم
او اوس تږې، او اوس تږې
تږې، تږې سخته تږې
سوځونکې شانتې تنده
دردونکې شانتې تنده
خوريدونکې شانتې تنده
ځورونکې شانتې تنده
***
زما تنده د ديدن ده
زما مينه له رڼا ده
رڼا پټه په پرده کې
او پرده د ژوند پرده ده
***
ږوم به ښار او کلي
سوځوم به تاسې ټوله
سوځوم به هر څه، هر څه
چې رڼا بېرته پيدا سي
چې زما تللی آشنا راسي
زما هستي سي بيا سېرابه
زما پياله بيرته پُرآبه
زما اور د بدن مړ سي
زه، اشناسو سره پاته

***

ملا: «مینه څه ده، مینه څه ده ؟

مینه ګوره لیونۍ ده

لیونۍ د دیدن تنده

او دیدن د بریښنا منډه

وصل اور دئ، وصل اور دي»

***

د ښار نوي ټولواکمني

څه په قهر څه په مینه، څه په جبر څه په زوره

همدغه بولۍ بللې، همدغه نارې وهلې

مینه تنده ده او تنده!... وصل اور دئ! وصل اور دئ

مینه تنده ده او تنده

وصل اور دئ، وصل اور دئ

***

د دې ځوان تنکي وجود کې

د ګفتار له جدیته

د انداز له کیفیته

د حالاتو له ګرمیه

له یوې وروستۍ بولیه

له یوې وروستۍ بولۍ

وصل اور دی! وصل اور دی!

یو ناپېښه اور پیدا سو

ښار یې ټول لمبه لمبه کړ

وجود ټول رڼا رڼا سو
د هستۍ له لویه نومه
د ټولواک له سلطنته
د صانع له ستر خلقته
بس یوه شینکۍ لوخړه
څو سپېره د ایرو موټي
د مکان پر غولي پاته
هغه هم سیلۍ د ورځو
د زمان د باد له پوکو
د نېستۍ نامه ته نذر د هستۍ په نوم قربان کړل
***
خو!
خو عجیبه قصه دا ده
چې له دې عظیم قیامته
او له دې جابر هیبته
له دې لوی ښار د وجود نه
له دې ستر اور د نمرود نه
د وران سوي ښار کوڅو کي
د سوځلي کښت په پولو
د نکلونو هدیرو کي
دوه موجود ژوندي وجوده
له دې پېښو بچاو سوي
په دې اور کي پاته سوي

د پخوا په شان مرموزه
د پخوا په شان خودداره
د پخوا په شان خپلواکه
د پخوا په شان سرزوره او سرشاره
همغسي شانتي ګرځي
همغسي شانتي پرزي
یو ساکت حیرت خاموشه
له حیا ګوته په خوله
بل بدمسته غزلخوانه
ببر سری بې سامانه
ترهېدلی اوږدلمنی بې ګریوانه
ناخبره له جهانه
زموږ له مځکې له اسمانه
***
لیونۍ اوس ټولواکمنه
بس د دغه دوو ښاریانو
د دې کلی د دې کور اوس
بس د دغه دوو یارانو
د دې توند خطاب د «واورئ» !
د دې دروند آوزا د« ګورئ» !
اوس و دغه دوو (!) ته پاته
د دې هیله د دې حکم
اوس د دغه دوو !و خواته

***

مینه: «واورئ! واورئ! ګورئ! واورئ !

اې له اوره بچا سوو

په مړه ښار کې پاته سوو

لا فاني شانتې هستیو

اې مرموزه موجوداتو

د سوځلي ښار کوڅو کې

د ایرو پاسبانو!

د زما ن د کتاب کرښو

د بایللي تخت راویانو!

د وجود په حرم سرای کې

زما د حسن ناظرانو

د حسرت د اور لمبو کې

زما د مینې شاهدانو!

څنګه څنګه لا ژوندي یاست؟

ولې ولې (لا فاني) یاست؟

وایاست دا په څه باقي یاست؟

ما هستي ټوله لمبه کړه

ما نېستي د ښار کوربه کړه

او ،خو...

تاسو هغه شانتې مست یاست

دا په کومو میو مست یاست؟

دا مو څه وینه په تن کې

دا مو څنګه سا بدن کي؟

***

وفا: «زما کیسه ګوره اوږده ده

هم جانسوزه هم خوږه ده

خو سکوت د جانا حکم

او حیا زما پرده ده»

***

زما یو وخت د «**هو**» دوه ټکي

په مستۍ کي ترخوله وتي

خو زه پوه وربا ندي نه سوم

دغه «**قال**» مي «**حال**» بدل کړ

د تسلیم د توري واري

یو جابره ګزار وکړ

د هستۍ په درشل باندي

د وجود په اتل باندي

زما هستي او وجود دواړه

له سرونو سوه بې سره

***

له دې لويې قربانیه

په دې ستر شان آزمایښت کې

زما له غلي شانتي صبره

زما له غلي خاموشیه

د جلاد په زړ کي رحم

د مقتل په پوله وصل
«هـ» او «و» غاړه غړې سوه
د اجل د مرګ زندۍ سوه
لایزاله زما هو(!) سو
لا محدوده زما عمر
جاویدانه زم« **جو** » شو
زه اوس نه لرم اجل
زه اوس نه سوځم په اور کي
زما سر کي د« **هُو**» شور دی
زما زړه کي د «**جُو**» وینه
زما تن کي د «**هان**» زور دی
او دا نه مري له مرګونو
او دا نه سوځي په اور کي
***
حیا: زما وینه زما مینه
زما کور زما وطن
ټوله هُو او جُو دي
زما روح او زما تن
ټوله ټوله «**هان**» او «**هو**» دی
هو زما د روح سندره
هو زما د تن سایه ده
هان زما د سوز مقام دی
جو زما د ساز پرده ده

دا خو حکم زما د هُو دی
چې زه پټه یم حیا یم
او دا امر زما د جو دی
چې ملګرې د وفا یم
***
زه د عشق په سوز او ساز کي
په حسرت او په ګداز کي
په غمونو د بېلتون کي
په خوښیو، پیوستون کي
په هر حال کي یم خاموشه
د رازونو پرده پوشه
د شکران (۲) د پیالې «**شرنګ**» یم
یو مجبور سکوت مدهوشه
***
دا په دا چي جانان کور دئ
هغه (!) زما د زړه میلمه دئ
په هر حال کي مي ناظر دئ
په هر ځای کي راسره دئ
د هغه جلال هیبت
ګونګه کړې زما حیا ده
د هغه جمال دولت
رانیولې زما وفا ده
***

جنون: «زه جنون یم زما سندرده د لا، لا
او لا لا زما لیلا
زه بابا د لیونو یم
زه لا لا د اندېښنو یم»

***

زه یو وخت د عقل پلار وم
زه یو وخت د پوهی ښار وم
په څلور کنجه دنیا کي
هم په ارض هم په سما کي
زما د پوهي ستر شهرت وو
زما د ذهن لوی طاقت وو
د فطرت و کارخانو ته
د خلقت پټو رمزو ته
زما د عقل رسایي وه
د اسمان په ستورو باندي
زما د فکر حکومت وو
ژور تل د ارتي ځمکي
ما پی کړی په حکمت وو

***

زما کار پوهه ښوول وه
مدرسې او کتابونه
مسئلې او ځوابونه
ډلي ډلي شاگردان

زما د علم و الوت ته
ځمکه سوې پاس اسمان
زه واعظ وم د دې اصل
چي «**اختیار**» د انسان زور دئ
زه قایل وم د دې حکم
چي «**حادث**» د «**قدیم**»ورور دئ
دا هستي د هستۍ خپل رنګ
او «**جوهر**» د «**عرض**» کور دی
دا خبر چي ژوند راګرځي
د بې مغزه مغزو جوړ دئ

***

خو یوشپه؟
یوه شپه دخوب له واري
په څه ګونګه شان رڼا کي
د ښایست په انتها کي
د هیبت ډکه فضا کي
زما د زړه دننه ښار کي
زما د ذهن په دنیا کي
د چا (؟) دوې سترګي پیدا
زما و خوا ته غلي غلي په خندا سوې په ادا
پټي پټي
ګونګي ګونګي
رانزدې سوې په مسکا

ټوله مینه تمام حسن!
بېرته بېرته، غلي غلي
رانه لري سوې پنا
او سهار؟

***

سهار عقل مرور وو حکمت تللی
کتابونه مسئلې
ها د جز او کل قضیې
ها درسونه شاګردان
ها بساط ځمکه اسمان
هر څه، هر څه نااشنا
ټول خوندونه وو بې خونده
ټوله پوهه یو معمی
هر څه هر څه بې معنی
له «**اختیار**» سره جګړه
عشق د «**جبر**» انتها
له ازله تر ابده
له پرونه تر سبا
جوهري څاڅکي را اوري
په رنګینه ده دنیا
نیستي ورکه سي نیستي کي
هستي مسته خودنما
ډکوي جام له مینا

حریفان پراته مدهوشه
ساقي پټ د خم تر شا
د مالي خیال دی ګلریزه
ګل روان موج د خندا
عجیبه د مکر جال دی
مرتد عقل نیم ملا
څه ښایسته د سترګو کښت دی
په مقتل کي د لیلا
او لیلا عقل دښمنه
له جنون سره پخلا

***

او جنون؟
دا جنون د مجنون سترګي؟
که ښایسته د حق لیلا؟
دا ښایست له عشقه ساز دی
او که عشق د رنګ پیدا؟
هر څه هر څه د سوال کرښي
ستر حیرت لویه معنا
سل پوښتني، یو ځواب
خنجري وار د لا، لا

***

د لا لا د خنجر لا
هم په غیرو سینو ښخ دی

هم خودکشه بې پروا
دا د عشق د اثر ننګ دی
د جابرو تورو جنګ دی
بیوي د انکار ویني
او بوي د اثبات پولي
نړوي بتا ن د عقل
پرې کوي د اختیار پړي
***
زه جنون یم زما سندره ده لا لا
او لا لا زما لیلا
د لا لا ، لا لا سندره
دا د لا او لا سندره
تښتوي درانه خوبونه
ویښوي ویده خیالونه
نڅوي د وجود څلي
سوځوي د عقل خوني
سازوي د جنون ساز
او دغه د بقا راز
***
زه جنون یم لا فاني
زه مجنون یم بې پروا
زما سندره ده لا لا
او لا لا زما لیلا

لیلا حسن د صورت دی
پکې پټ رمز د ادا
او ادا؟
ادا پټ مجهول اثر دی
نه په عقل سي پیدا
نه په جهد لیده کېږي
نه بل چا ته بیانېږي
نه قاضي د مسئلو
نه شیخان د وظیفو
نه راویان د مسندونو
نه ملا د مدرسو
هېڅوک هم نه دی خبر
چې دا څه دی دا اثر؟
***
یو مجنون د جنون سترګي
یو لیلا د ادا موج
یو جابر سلطان د حسن
څلور خوا د حیرت فوج
***
بس دغه د کوَن معنی
بس دغه د کان رڼا
بس دغه د مکان رنګ دی
بس دغه د زمان ډنګ دی

***

زه مجنون یم زما سندره د لا ، لا

او لا لا زما لیلا

لیلا ورکه د منزل ده

لیلا پټه ده په شپو کي

لیلا ایښي قدمونه

زمونږ د کلي په کوڅو کي

ځکه لاري دي رنګیني

ځکه خاوري دي حیسني

***

پلټم د قدم لاري

ښکولوم د کوڅو خاوري

لا لا توره چلولې

ښار میدان د کربلا

لیلا سترګي توري کړي

کلی ځاله د بلا

عافیت خوشي خبره

هستي نذر د ښکلا

او ښکلا؟

او ښکلا هغه رڼا

چي جلوه ده د لا لا

چې لیده شي پې لیلا

***

زه جنون یم لا فاني
زه مجنون یم بې پروا
زما سندره ده لا، لا
او لا لا زما لیلا

***

مینه: « پوه سوم پوه سوم
یه سر تیرو لیونیو!
د مرتد عقل دښنه وو
شر پسنده! مستانه وو!
د احساس له جام بېخوده
له دلیله بېګانه وو»

***

یو د «هو» د ننګ اسیر
بل د «**لا**» د جنګ فقیر
یو هر څه «**هو**» کې مینډلي
بل هر څه په «**لا**» بایللي

***

مرګ سزا د عاقلانو
جنون ژوند جاویداني
اور اجل د هوښیارانو
چرته سوځي لیوني؟

***

ځار سه ځار سه سل خرواره پوهه، عقل

له یوې ذرې جنونه
ځار سه ځار سه، زر کلونه عیش د وصل
له یوه آه د بېلتونه
ثوک خبر چي «هستي» څه ده؟
د «نېستۍ» و خواته منډه...
هر څه هر څه نذرانه...
ثوک خبر چې مستي څه ده؟
دا یو هل دی رندانه
د «خودۍ» بت کړئ چپه
ثوک خبر چي «وجود» څه دی؟..
د رازونو جیلخانه ده
د حیرت نګهباني ده
د نظر سرمه سایي ده
د شهود پاسباني ده
ثوک خبر چې مینه څه ده؟..
د مطلوب د طلب تنده
د طالب ورکه دنیا ده
ګونګه ګونګه بې تعبیره
په پیدا کي ناپیدا ده
مبهم متن دی بې تورو
بې تفسیره یو معنا ده
د آدم د جوهر رمز دی
څه ژړا ده څه خندا

د حیات د اوبو رنګ دی
د ممات د لوبې خوند دی
مقدسه مشغولا
***
د بدن د ختهو کور کې
عشق ډیوه ده آسماني
د شهود په بتکده کې
دا یو فیض دی رباني
***
ځئ چې ووځو له خپل تنه
ځئ چې درومو و مطلوب ته
ځئ چې ځو و خپل وطن ته
ځئ چې ورکه مو پیدا کړو
ځئ چې ننوځو دنیا ته
ګوندي وي چې هلته مومو
د لیلی د قدم نښې
ګوندي وي چې هلته واورو
د لا لا سوځنده ساز بیا
ګوندي وي چې هلته لمس کړو
د رڼا سوځنده سوز بیا
***
رڼا ننګ زموږ د لیاري
په هر رنګ کې یې جلوه

لیلا موخه د سفر ده
په منز ل کې مېلمنه
لیلا تنده د طلب ده
په هر ګام کې راسره
رڼا زموږ د زړګي سترګې
مخکې، وروستو ښکته پورته
په هر لوري یې جلوه
ځئ چي ووځو له خپل ځانه
ځې چي ننوځو دنیا ته
ځئ چي پیل خپل سفر کړو...

د اول سبق پای(د اول سبق پای)
۱۹۸۶، ۱۴، ډسمبر
د تبعید د اول کال وروستۍ ورځ
د مفرور ملا پردېسه هوجره
میامي، امریکا